

WYTYCZNE

**dla obwodowych komisji wyborczych
dotyczące zadań i trybu
przygotowania oraz przeprowadzenia głosowania
w obwodach głosowania utworzonych w kraju
w wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej
i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej
oraz w referendum ogólnokrajowym
zarządzonych na dzień 15 października 2023 r.**

- Regulamin obwodowych komisji wyborczych
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury
w sprawie lokali obwodowych komisji wyborczych
dostosowanych do potrzeb wyborców niepełnosprawnych
- Protokół głosowania w obwodzie na listy kandydatów na posłów – wzór
- Protokół głosowania w obwodzie w referendum ogólnokrajowym – wzór
szkoleniowy

**WYTYCZNE DLA OBWODOWYCH KOMISJI WYBORCZYCH
DOTYCZĄCE ZADAŃ I TRYBU PRZYGOTOWANIA
ORAZ PRZEPROWADZENIA GŁOSOWANIA W OBWODACH
GŁOSOWANIA UTWORZONYCH W KRAJU W WYBORACH DO SEJMU
RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ I DO SENATU RZECZYPOSPOLITEJ
POLSKIEJ ORAZ W REFERENDUM OGÓLNOKRAJOWYM
ZARZĄDZONYCH NA DZIEŃ 15 PAŹDZIERNIKA 2023 R.**

Ilekróć w wytycznych mowa jest o:

- 1) Kodeksie wyborczym – należy przez to rozumieć ustawę z dnia 5 stycznia 2011 r. – Kodeks wyborczy (Dz. U. z 2022 r. poz. 1277 i 2418 oraz z 2023 r. poz. 497);
- 2) ustawie – należy przez to rozumieć ustawę z dnia 14 marca 2003 r. o referendum ogólnokrajowym (Dz. U. z 2020 r. poz. 851 oraz z 2023 r. poz. 497 i 1628);
- 3) wyborach do Sejmu i do Senatu – należy przez to rozumieć wybory do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej zarządzane postanowieniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 sierpnia 2023 r. w sprawie zarządzenia wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. poz. 1564);
- 4) referendum – należy przez to rozumieć referendum ogólnokrajowe zarządzane uchwałą Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 sierpnia 2023 r. o zarządzeniu referendum ogólnokrajowego w sprawach o szczególnym znaczeniu dla państwa (Dz. U. poz. 1636);
- 5) loginie i hasle – należy przez to rozumieć sposób uwierzytelnienia użytkownika w zapewnionym przez Państwową Komisję Wyborczą systemie teleinformatycznym Wsparcie Organów Wyborczych (WOW);
- 6) obwodzie odrębnym – należy przez to rozumieć obwód głosowania utworzony w zakładzie leczniczym, domu pomocy społecznej, zakładzie karnym i areszcie śledczym oraz w oddziale zewnętrznym takiego zakładu lub aresztu;
- 7) wójcie – należy przez to rozumieć odpowiednio wójta, burmistrza lub prezydenta miasta;
- 8) mężu zaufania – należy przez to rozumieć także zastępcę męża zaufania, o którym mowa w art. 19 ust. 1 ustawy;
- 9) mężu zaufania wyznaczonym przez komitet wyborczy – należy przez to rozumieć męża zaufania wyznaczonego przez pełnomocnika wyborczego lub osobę przez niego upoważnioną, o którym mowa w art. 103a § 1 Kodeksu wyborczego;
- 10) mężu zaufania wyznaczonym przez podmiot uprawniony – należy przez to rozumieć męża zaufania lub zastępcę męża zaufania wyznaczonego przez podmioty uprawnione, o których mowa w art. 48 ust. 3 ustawy, albo upoważnione przez nie osoby;
- 11) urzędzie gminy – należy przez to rozumieć odpowiednio urząd gminy, urząd miasta, urząd miejski albo urząd miasta i gminy;
- 12) wyborcy – należy przez to rozumieć także osobę uprawnioną do udziału w referendum ogólnokrajowym, o której mowa w art. 8 ust. 1 ustawy;
- 13) podmiocie uprawnionym – należy przez to rozumieć podmiot, o którym mowa w art. 48 ust. 3 ustawy;
- 14) operatorze informatycznej obsługi komisji – należy przez to rozumieć osobę powołaną przez wójta, odpowiedzialną za obsługę informatyczną komisji i zapewniającą wprowadzenie danych do systemu teleinformatycznego Wsparcie Organów Wyborczych (WOW);
- 15) komisji – należy przez to rozumieć obwodową komisję wyborczą właściwą do przeprowadzenia głosowania w obwodzie i ustalenia wyników głosowania w obwodzie w wyborach do Sejmu i do Senatu oraz w referendum;
- 16) protokole głosowania – należy przez to rozumieć:
 - a) protokół głosowania w obwodzie na listy kandydatów na posłów,
 - b) protokół głosowania w obwodzie na kandydatów na senatora,
 - c) protokół głosowania w obwodzie na kandydata na senatora w przypadku, gdy zgłoszono tylko jednego kandydata w okręgu,
 - d) protokół głosowania w obwodzie w referendum ogólnokrajowym, w którym pod referendum poddano więcej niż jedną sprawę;
- 17) protokole głosowania na listy kandydatów na posłów – należy przez to rozumieć protokół głosowania w obwodzie na listy kandydatów na posłów;

- 18) protokole głosowania na kandydatów na senatora – należy przez to rozumieć protokół głosowania w obwodzie na kandydatów na senatora lub protokół głosowania w obwodzie na kandydata na senatora w przypadku, gdy zgłoszono tylko jednego kandydata w okręgu;
- 19) protokole głosowania w referendum – należy przez to rozumieć protokół głosowania w obwodzie w referendum ogólnokrajowym, w którym pod referendum poddano więcej niż jedną sprawę;
- 20) agitacji wyborczej – należy przez to rozumieć także kampanię referendalną, o której mowa w art. 37 ustawy.

Zgodnie z art. 161 § 1 Kodeksu wyborczego wytyczne Państwowej Komisji Wyborczej są wiążące dla komisji niższego stopnia. **Dlatego też członkowie komisji zobowiązani są zapoznać się z całością wytycznych i bezwzględnie je stosować.**

W celu ułatwienia korzystania z wytycznych zostały one podzielone na rozdziały przedstawiające sposób wykonywania poszczególnych zadań komisji:

Rozdział		Punkty
I.	Informacje ogólne	1-29
	Członkowie komisji	1-2
	Mężowie zaufania	3-12
	Przekazywanie przez mężów zaufania zarejestrowanego materiału	13-14
	Obserwatorzy społeczni	15-20
	Obserwatorzy międzynarodowi	21
	Dziennikarze	22
	Lokal wyborczy	23-29
II.	Zadania komisji przed dniem głosowania	30-36
III.	Zadania komisji w dniu głosowania przed otwarciem lokalu wyborczego	37-41
IV.	Zadania komisji w trakcie głosowania	42-96
	Otwarcie lokalu wyborczego	42-43
	Postępowanie w przypadku skreślenia kandydata lub unieważnienia rejestracji listy	44
	Czynności przed wydaniem wyborcy kart do głosowania	45-46
	Dopisywanie wyborców do spisu wyborców	47
	Wydawanie wyborcom kart do głosowania	48-58
	Głosowanie przez pełnomocnika	59-60
	Wydawanie wyborcom nakładek na karty do głosowania	61-62
	Przebieg głosowania	63-76
	Przekazywanie Państwowej Komisji Wyborczej danych o frekwencji w wyborach do Sejmu i do Senatu oraz podanie ich do publicznej wiadomości	77
	Zadania komisji związane z głosowaniem korespondencyjnym	78-90
	Przerwa w głosowaniu	91-96
V.	Zakończenie głosowania	97-103
VI.	Ustalenie wyników głosowania i sporządzenie protokołów głosowania	104-170
	Informacje wstępne	104-110
	Rozliczenie kart do głosowania	111
	Ustalenie wyników głosowania	112-152
	Uwagi do protokołów głosowania wnoszone przez mężów zaufania i członków komisji	153-155
	Sporządzenie protokołów głosowania i podanie ich do publicznej wiadomości	156-168
	Wydawanie zaświadczeń członkom komisji i mężom zaufania	169-170
VII.	Przekazywanie protokołów głosowania okręgowej komisji wyborczej	171-181
VIII.	Postępowanie z dokumentami z wyborów i referendum	182-189
IX.	Szczególne zadania komisji w obwodach głosowania utworzonych w zakładach leczniczych i domach pomocy społecznej	190-195

Rozdział I

Informacje ogólne

Członkowie komisji

1. W dniu wyborów członkowie komisji są obowiązani nosić w widoczny sposób identyfikatory z imieniem i nazwiskiem oraz funkcją pełnioną w komisji. Członkowie komisji nie mogą udzielać wyborcom pomocy w głosowaniu, z wyjątkiem udzielania wyborcom informacji, o których mowa w pkt 44 oraz 57 i 58.
2. Przewodniczący komisji kieruje jej pracami, zwołuje jej posiedzenia i przewodniczy im. W razie nieobecności przewodniczącego jego obowiązki pełni zastępca przewodniczącego komisji. Podczas głosowania przewodniczący komisji odpowiada za utrzymanie porządku i spokoju, czuwa nad przestrzeganiem tajności głosowania, przestrzeganiem zakazu prowadzenia w jakiegokolwiek formie agitacji wyborczej w lokalu wyborczym i na terenie budynku, w którym lokal ten się znajduje (art. 107 § 2 Kodeksu wyborczego i art. 39 ust. 2 ustawy), oraz przestrzeganiem właściwego toku czynności podczas głosowania. **Ma prawo zażądać opuszczenia lokalu przez osoby naruszające porządek i spokój** (art. 49 § 2 Kodeksu wyborczego), a w razie potrzeby zwrócić się do komendanta właściwego miejscowo komisariatu Policji o zapewnienie koniecznej pomocy (art. 49 § 3 Kodeksu wyborczego).
Przypadki zakłócenia głosowania odnotowuje się w:
 - 1) punkcie 24:
 - a) protokołu **głosowania** na listy kandydatów na posłów,
 - b) protokołu głosowania na kandydatów na senatorów;
 - 2) **w punkcie 32** protokołu głosowania w referendum.

Mężowie zaufania

3. Mężowie zaufania:
 - 1) wyznaczeni przez pełnomocników wyborczych komitetów wyborczych, które zarejestrowały listę kandydatów na posłów lub kandydata na senatora w okręgu wyborczym, dla którego jest właściwa komisja (lub wyznaczeni przez osoby upoważnione przez tych pełnomocników),
 - 2) wyznaczeni przez podmioty uprawnione (lub wyznaczeni przez osoby upoważnione przez te podmioty), które otrzymały zaświadczenie od Państwowej Komisji Wyborczej (ich wykaz dostępny jest na stronie internetowej <https://referendum.gov.pl/referendum2023/pl/podmioty>)
 - mogą być obecni podczas wszystkich czynności wykonywanych przez komisję.
- Do każdej komisji:
- 1) pełnomocnik wyborczy komitetu wyborczego spełniającego powyższy warunek lub osoba przez niego upoważniona może wyznaczyć po jednym mężu zaufania (art. 103a § 1 Kodeksu wyborczego);
 - 2) podmioty uprawnione lub upoważnione przez nie osoby mogą wyznaczyć do każdej komisji po jednym mężu zaufania i jednym zastępcy męża zaufania (art. 19 ust. 1 ustawy), lecz w dniu głosowania w lokalu komisji podczas wszystkich czynności wykonywanych przez komisję mogą być obecni albo mężowie zaufania albo ich zastępcy.
- Mężowie zaufania danego komitetu wyborczego lub danego podmiotu uprawnionego mogą zmieniać się w ciągu pracy komisji. Jednakże po zamknięciu lokalu wyborczego po zakończeniu głosowania, mężowie zaufania nie mogą się zmieniać w trakcie czynności komisji związanych z ustalaniem wyników głosowania w obwodzie.
4. Mężowie zaufania przed przystąpieniem do swoich czynności przedstawiają przewodniczącemu komisji:
 - 1) dokument tożsamości;
 - 2) zaświadczenie:

- a) podpisane przez pełnomocnika wyborczego lub upoważnioną przez niego osobę, sporządzone według wzoru ustalonego przez Państwową Komisję Wyborczą uchwałą nr 65/2023 PKW z dnia 17 sierpnia 2023 r. w sprawie wzoru zaświadczenia dla męża zaufania (M.P. poz. 929) – w przypadku mężów zaufania wyznaczonych przez komitety wyborcze,
- b) podpisane przez właściwy organ podmiotu uprawnionego lub upoważnioną przez ten organ osobę, sporządzone według wzoru ustalonego przez Państwową Komisję Wyborczą uchwałą z dnia 6 lipca 2015 r. w sprawie wzoru zaświadczenia dla mężów zaufania w referendum ogólnokrajowym (M.P. poz. 616) – w przypadku mężów zaufania wyznaczonych przez podmioty uprawnione. Na podstawie przedłożonego komisji zaświadczenia, w którym wskazana będzie m.in. pełna nazwa podmiotu uprawnionego do udziału w kampanii referendalnej, członek komisji weryfikuje uprawnienie do wyznaczenia męża zaufania przez dany podmiot. Sprawdzenia czy dany podmiot jest do tego uprawniony, tj. czy otrzymał zaświadczenie wydane przez Państwową Komisję Wyborczą, należy dokonać w oparciu o informację zamieszczoną na stronie internetowej <https://referendum.gov.pl/referendum2023/pl/podmioty>. W przypadku braku takiej możliwości technicznej lub innych wątpliwości komisja zwraca się o pomoc w tej sprawie do urzędu gminy.

Jeżeli zaświadczenia, o których mowa w ppkt 2, wystawiła osoba upoważniona przez pełnomocnika wyborczego albo przez organ podmiotu uprawnionego, mąż zaufania okazuje również kserokopię tego upoważnienia.

Zaświadczenia, o których mowa w ppkt 2, mogą różnić się między sobą wyglądem i układem graficznym, ale ich treść musi odpowiadać wzorom ustalonym przez Państwową Komisję Wyborczą.

5. Przebywając w lokalu komisji mężowie zaufania zobowiązani są do noszenia w widoczny sposób identyfikatora z imieniem, nazwiskiem, funkcją oraz nazwą komitetu wyborczego albo nazwą podmiotu uprawnionego, który reprezentują. **Identyfikatory nie mogą zawierać elementów agitacji wyborczej.**
6. Przewodniczący komisji informuje mężów zaufania o przysługujących im prawach i wskazuje miejsce w lokalu komisji, z którego będą mogli obserwować przebieg czynności wykonywanych przez komisję. Poza tym przewodniczący komisji prowadzi ewidencję czasu przebywania w lokalu wyborczym mężów zaufania wyznaczonych przez komitety wyborcze, o czym mowa w pkt 169 ppkt 1;
7. Mężowie zaufania:
 - 1) wyznaczeni przez komitety wyborcze mogą wykonywać swoje uprawnienia w stosunku do czynności komisji związanych z wyborami do Sejmu i do Senatu. Oznacza to m.in., że mogą oni np. zgłaszać przewodniczącemu komisji na bieżąco uwagi i zastrzeżenia w zakresie czynności związanych z wyborami do Sejmu i do Senatu oraz wносить uwagi do protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów lub protokołu głosowania na kandydatów na senatora, **ale nie do protokołu głosowania w referendum;**
 - 2) wyznaczeni przez podmioty uprawnione mogą wykonywać swoje uprawnienia w stosunku do czynności komisji związanych z referendum. Oznacza to m.in., że mogą oni np. zgłaszać przewodniczącemu komisji na bieżąco uwagi i zastrzeżenia w zakresie czynności związanych z referendum oraz wносить uwagi do protokołu głosowania w referendum, **ale nie do protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów lub protokołu głosowania na kandydatów na senatora.**
8. **Mężowie zaufania mają prawo w szczególności:**
 - 1) być obecni podczas wszystkich czynności komisji wyborczej, do której zostali wyznaczeni;
 - 2) być obecni w lokalu wyborczym w czasie przygotowania głosowania, w trakcie głosowania i podczas ustalania wyników głosowania oraz sporządzania protokołów głosowania;
 - 3) obserwować liczenie głosów przez komisję i ustalanie przez nią wyników głosowania;
 - 4) zgłaszać przewodniczącemu komisji na bieżąco uwagi i zastrzeżenia;

- 5) być obecni przy sprawdzaniu prawidłowości ustalenia wyników głosowania;
 - 6) wnosić uwagi do właściwych protokołów głosowania, z wymienieniem konkretnych zarzutów;
 - 7) występować o wydanie kopii właściwych protokołów głosowania;
 - 8) być obecni przy wprowadzaniu danych do sieci elektronicznego przesyłania danych z protokołów głosowania do okręgowej komisji wyborczej;
 - 9) być obecni przy przewożeniu i przekazywaniu protokołów głosowania.
9. **Mężowie zaufania nie mogą w szczególności:**
- 1) wykonywać żadnych czynności członka komisji;
 - 2) pomagać wyborcom w głosowaniu ani udzielać im wyjaśnień;
 - 3) liczyć ani przeglądać kart do głosowania przed rozpoczęciem głosowania, w trakcie głosowania i po jego zakończeniu – nie mogą dotykać kart w żadnym momencie;
 - 4) wykonywać żadnych czynności związanych z głosowaniem korespondencyjnym, tj. np. wyjmować kopert na kartę do głosowania, zwanych także w wytycznych „kopertami na karty do głosowania”, lub oświadczeń o osobistym i tajnym oddaniu głosu z kopert zwrotnych, ani też wyjmować kart do głosowania z kopert na kartę do głosowania, tj. nie mogą mieć żadnego kontaktu fizycznego z kopertami, kartami do głosowania i oświadczeniami – nie mogą dotykać kopert zwrotnych, kopert na kartę do głosowania, kart do głosowania i oświadczeń.
10. **Od podjęcia przez komisję pracy przed rozpoczęciem głosowania do podpisania protokołów głosowania czynności komisji mogą być rejestrowane przez mężów zaufania wyznaczonych przez komitety wyborcze z wykorzystaniem własnych urządzeń rejestrujących** (np. kamerą lub telefonem komórkowym). Przepisy Kodeksu wyborczego przewidują tylko rejestrację czynności komisji (bez transmisji).
11. **Dozwolone jest rejestrowanie wyłącznie czynności komisji.** Niedopuszczalne jest nagrywanie np. spisu wyborców, czynności wykonywanych przez wyborców, w tym momentu okazywania dokumentu, czy też stawiania przez wyborcę znaku „x” na karcie do głosowania. **Kodeks wyborczy**, mimo uprawnienia do rejestrowania czynności komisji, **nie zwalnia mężów zaufania z obowiązków wynikających z innych przepisów prawa, w tym w szczególności dotyczących ochrony danych osobowych i dóbr osobistych.**
12. Wykonywanie uprawnień mężów zaufania, w tym rejestrowanie czynności komisji, nie może:
- 1) utrudniać pracy komisji;
 - 2) zakłócać przebiegu głosowania i powagi głosowania;
 - 3) **naruszać przepisów powszechnie obowiązujących**, w tym m.in. dotyczących:
 - a) tajności głosowania,
 - b) ochrony danych osobowych,
 - c) prawa do wizerunku,
 - d) prawa do ochrony prywatności.

Naruszenie przez męża zaufania przepisów dotyczących tajności głosowania, ochrony danych osobowych, prawa do wizerunku i ochrony prywatności może skutkować odpowiedzialnością prawną, w tym karną.

Przekazywanie przez mężów zaufania zarejestrowanego materiału

13. **Mąż zaufania może:**
- 1) przekazać przewodniczącemu komisji zarejestrowany materiał zawierający przebieg czynności komisji, który zostanie zakwalifikowany jako dokument z wyborów. W takim przypadku komisja pakuje nośnik z materiałem, opieczętowuje go i przekazuje w depozyt z innymi dokumentami z wyborów, o których mowa w pkt 184 (opakowanie zbiorcze nr 2) i będą one przechowywane przez 5 lat;
 - 2) przesłać go elektronicznie do Ministra Cyfryzacji za pomocą usługi udostępnionej przez tego Ministra, który przechowuje go do stwierdzenia ważności wyborów. **Po przesłaniu materiału mąż zaufania kasuje go niezwłocznie z wszelkich nośników pamięci zarówno fizycznych, jak i wirtualnych;**

- 3) przekazać materiał najpierw Ministrowi Cyfryzacji, w sposób określony w ppkt 2, a następnie przewodniczącemu komisji w sposób, o którym mowa w ppkt 1. Wówczas zostanie on zachowany w dwóch miejscach.

Niedopuszczalne jest przetwarzanie, w tym np. kopiowanie i udostępnianie zarejestrowanych materiałów w innym trybie niż wskazany w ppkt 1-3.

14. **Przewodniczący komisji może wydawać polecenia o charakterze porządkowym**, w przypadku gdy działania mężów zaufania wykraczają poza ich uprawnienia, utrudniają pracę komisji, zakłócają powagę głosowania lub naruszają jego tajność. **Fakt ten należy odnotować w:**
 - 1) punkcie 24:
 - a) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów,
 - b) protokołu głosowania na kandydatów na senatorów;
 2. **punkcie 32** protokołu głosowania w referendum.

Dopuszczalne jest przemieszczanie się mężów zaufania w trakcie obserwowania przez nich czynności, z zastrzeżeniem że nie będzie to utrudniało pracy komisji ani zakłócało przebiegu głosowania. **Kwestie organizacyjne związane z wykonywaniem funkcji męża zaufania należą do kompetencji przewodniczącego danej komisji, który winien ustalić je i przekazać przybyłym mężom zaufania.**

Obserwatorzy społeczni

15. Zarejestrowane w Rzeczypospolitej Polskiej, tj. wpisane do Krajowego Rejestru Sądowego, stowarzyszenia i fundacje, do których celów statutowych należy troska o demokrację, prawa obywatelskie i rozwój społeczeństwa obywatelskiego, mają prawo wyznaczyć po jednym obserwatorem społecznym do każdej komisji w związku z zarządzonymi wyborami do Sejmu i do Senatu. **Przepisy prawa nie przewidują uprawnienia do wyznaczania obserwatorów społecznych w związku z referendum ogólnokrajowym.**
16. Prawo wyznaczenia po jednym obserwatorem społecznym do komisji mają stowarzyszenia i fundacje, które w swoim statucie mają zapisaną realizację co najmniej jednego z wymienionych wyżej celów, tj. troskę o demokrację lub prawa obywatelskie albo rozwój społeczeństwa obywatelskiego. Nie ma przy tym znaczenia, w jaki sposób zostaną one zapisane (jaki sformułowania zostaną użyte) w statucie.
17. **Obserwatorem społecznym może być** osoba mająca czynne prawo wyborcze do Sejmu, tj.:
 - 1) będąca obywatelem polskim;
 - 2) która najpóźniej w dniu głosowania kończy 18 lat;
 - 3) która nie jest pozbawiona praw publicznych prawomocnym orzeczeniem sądu;
 - 4) która nie jest pozbawiona praw wyborczych prawomocnym orzeczeniem Trybunału Stanu;
 - 5) która nie jest ubezwłasnowolniona prawomocnym orzeczeniem sądu.
18. **Obserwatorem społecznym nie może być:**
 - 1) kandydat w wyborach;
 - 2) komisarz wyborczy;
 - 3) pełnomocnik wyborczy;
 - 4) pełnomocnik finansowy;
 - 5) urzędnik wyborczy;
 - 6) członek komisji wyborczej.
19. Obserwatorzy społeczni przed przystąpieniem do swoich czynności przedstawiają przewodniczącemu komisji:
 - 1) dokument tożsamości;
 - 2) zaświadczenie podpisane przez osobę działającą w imieniu organu uprawnionego do reprezentowania na zewnątrz stowarzyszenia/fundacji, sporządzone według wzoru ustalonego przez Państwową Komisję Wyborczą uchwałą nr 66/2023 PKW z dnia 17 sierpnia 2023 r. w sprawie wzoru zaświadczenia dla obserwatora społecznego (M.P. poz. 899).

Zaświadczenia mogą różnić się między sobą wyglądem i układem graficznym, ale ich treść musi odpowiadać wzorowi ustalonemu przez Państwową Komisję Wyborczą. Na podstawie przedłożonego komisji zaświadczenia, w którym wskazany będzie numer, pod którym stowarzyszenie lub fundacja została wpisana do Krajowego Rejestru Sądowego, członek komisji weryfikuje uprawnienie do wyznaczenia obserwatorów społecznych przez dane stowarzyszenie lub fundację. Sprawdzenia można dokonać w wyszukiwarce Ministerstwa Sprawiedliwości na stronie internetowej: <https://ekrs.ms.gov.pl/web/wyszukiwarka-krs/strona-glowna/index.html>. W przypadku braku takiej możliwości technicznej lub innych wątpliwości komisja zwraca się o pomoc w tej sprawie do urzędu gminy.

20. Obserwatorzy społeczni mają takie same uprawnienia, jakie przysługują mężom zaufania, nie mogą jednak rejestrować prac komisji, wносить uwag do protokołów głosowania ani być obecni przy ich przewożeniu i przekazywaniu.

Obserwatorzy międzynarodowi

21. Przy wszystkich czynnościach komisji mogą być również obecni obserwatorzy międzynarodowi zaproszeni przez Państwową Komisję Wyborczą. Obserwatorzy międzynarodowi przedstawią komisji zaświadczenie wydane przez Państwową Komisję Wyborczą. **Obserwatorzy międzynarodowi posiadają uprawnienia mężów zaufania, nie mogą jednak wносить uwag do protokołów głosowania.**

Dziennikarze

22. W czasie głosowania w lokalu wyborczym mogą przebywać **dziennikarze posiadający ważną legitymację prasową lub inny dokument potwierdzający reprezentowanie redakcji**. Dziennikarze są obowiązani zgłosić swoją obecność przewodniczącemu komisji oraz stosować się do zarządzeń mających na celu zapewnienie powagi i tajności głosowania. Dziennikarze nie mogą przeprowadzać wywiadów w lokalu, w którym odbywa się głosowanie. Dopuszczalne jest natomiast, po uzyskaniu zgody przewodniczącego komisji oraz osób, których wizerunek jest utrwalany, filmowanie i fotografowanie przebiegu głosowania.

Dziennikarze nie mogą przebywać w lokalu wyborczym przed rozpoczęciem głosowania oraz po jego zakończeniu. Jednakże za zgodą właściwej okręgowej komisji wyborczej przewodniczący komisji może zezwolić na sfilmowanie i sfotografowanie przez dziennikarzy momentu otwierania przez komisję urny wyborczej i wyjmowania z niej kart do głosowania. Po wykonaniu tej czynności dziennikarze obowiązani są niezwłocznie opuścić lokal komisji.

Lokal wyborczy

23. W lokalu wyborczym powinny znajdować się:
 - 1) godło Rzeczypospolitej Polskiej (w miejscu widocznym dla wyborców);
 - 2) urna wyborcza wykonana z przezroczystego materiału, zgodna z wzorem wynikającym z uchwały Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 21 marca 2016 r. w sprawie wzorów urn wyborczych (M.P. poz. 312 i 398 oraz z 2023 r. poz. 563). Do przeprowadzenia głosowania w wyborach do Sejmu i do Senatu oraz w referendum **wykorzystywana jest jedna urna wyborcza;**
 - 3) **pomieszczenia lub osłony zapewniające tajność głosowania, tj. łatwo dostępne miejsca umożliwiające każdemu wyborcy nieskrępowane zapoznanie się z kartami do głosowania oraz ich wypełnienie w sposób niewidoczny dla innych osób, w takiej liczbie, aby zapewnić sprawny jego przebieg. Kodeks wyborczy oraz ustawa nie przewidują obowiązku przygotowania w lokalu wyborczym osłoniętych kabin do głosowania, lecz ważne jest aby miejsca przeznaczone do głosowania spełniały swoją funkcję, tzn. zapewniały tajność głosowania.** Miejsca

te powinny być wyposażone w przybory do pisania. W miejscach tych należy także umieścić plakaty informacyjne Państwowej Komisji Wyborczej o sposobie głosowania.

24. Lokal wyborczy powinien być dobrze oświetlony, w szczególności dotyczy to miejsc zapewniających tajność głosowania.

Ponadto lokal wyborczy powinien być – w miarę możliwości – tak urządzony, aby wyborca po otrzymaniu kart do głosowania kierował się bezpośrednio do miejsca za osłoną, a następnie w stronę urny wyborczej.

Wystrój lokalu wyborczego powinien odpowiadać powadze głosowania.

Po odebraniu lokalu komisja obowiązana jest sprawdzić, czy urna wyborcza jest takiej wielkości, że pomieści wszystkie oddane karty do głosowania w wyborach do Sejmu i do Senatu oraz w referendum, a także czy wykonana jest w taki sposób, aby przez cały czas, od jej zamknięcia i opieczetowania do jej otwarcia po zakończeniu głosowania, nie było możliwe wrzucenie do niej kart w inny sposób niż przez otwór do tego przeznaczony ani wyjęcie bądź wysypanie się kart. Jeżeli wielkość urny nie zapewni pomieszczenia w niej wszystkich kart do głosowania oddanych przez wyborców, komisja występuje do wójta o zapewnienie dla potrzeb głosowania urny dodatkowej. Informację w tym zakresie komisja przekazuje także urzędnikowi wyborczemu.

25. Na widocznym miejscu w lokalu wywiesza się urzędowe obwieszczenia i informacje o:
- 1) numerze i granicach okręgu wyborczego do Sejmu i liczbie posłów wybieranych w tym okręgu oraz o numerze i granicach okręgu wyborczego do Senatu;
 - 2) numerach i granicach obwodów głosowania oraz siedzibach komisji;
 - 3) zarejestrowanych w danym okręgu wyborczym listach kandydatów na posłów, tj. o numerach i nazwach lub skrótach nazw tych list wraz z danymi o kandydatach;
 - 4) zarejestrowanych kandydatach na senatora;
 - 5) sposobie głosowania i warunkach ważności głosu w wyborach do Sejmu i do Senatu;
 - 6) sposobie głosowania i warunkach ważności głosu w referendum;
 - 7) składzie komisji;
 - 8) skreśleniu:
 - a) kandydata na posła z zarejestrowanej listy, który pozostał na karcie do głosowania,
 - b) kandydata na senatora, który pozostał na karcie do głosowania – wraz z informacją o warunkach decydujących o ważności głosu oddanego na takiej karcie, jeżeli taka sytuacja miała miejsce;
 - 9) unieważnieniu rejestracji listy kandydatów na posłów, która pozostała na karcie do głosowania wraz z informacją o warunkach decydujących o ważności głosu oddanego na takiej karcie, jeżeli taka sytuacja miała miejsce.
26. Obwieszczenia i informacje powinny być dodatkowo umieszczone na wysokości umożliwiającej ich odczytanie przez wyborców o ograniczonej sprawności ruchowej (art. 37c § 1 Kodeksu wyborczego).
27. Komisja powinna mieć w swojej siedzibie zapewniony dostęp do telefonu oraz znać numery telefonów, pod którymi pełnione będą dyżury członków okręgowej komisji wyborczej, urzędnika wyborczego oraz dyżury w urzędzie gminy, a także numer telefonu do pełnomocnika ustanowionego przez okręgową komisję wyborczą, upoważnionego do telefonicznego przyjęcia danych o frekwencji w wyborach do Sejmu i do Senatu (**nie w referendum**), o których mowa w pkt 77.
28. W lokalu wyborczym oraz na terenie budynku (wewnątrz i na zewnątrz), w którym mieści się ten lokal, nie mogą być umieszczone hasła, napisy lub ulotki oraz inne materiały agitacyjne (art. 107 § 2 Kodeksu wyborczego oraz art. 39 ust. 2 ustawy). Kontrola w tym zakresie komisja dokonuje bezpośrednio przed dniem głosowania oraz ponownie przed rozpoczęciem głosowania, a także – w razie potrzeby – w trakcie głosowania. W razie umieszczenia takich materiałów komisja usuwa je. W przypadku gdyby usunięcie ich przez komisję we własnym zakresie nie było możliwe, zwraca się ona o pomoc do wójta oraz informuje o tym urzędnika wyborczego. Materiały agitacyjne umieszczone zgodnie z prawem w pobliżu terenu budynku, w którym znajduje się lokal wyborczy, np.: bezpośrednio przed wejściem na teren budynku, w którym mieści się lokal, lub w bezpośrednim sąsiedztwie, lecz

poza jego terenem, nie naruszają przepisów Kodeksu wyborczego oraz ustawy i nie mogą być usuwane przez członków komisji.

29. W terminie uzgodnionym z wójtem, nie później jednak niż w przeddzień głosowania, komisja skontroluje stan wyposażenia lokalu oraz oznakowania budynku, w którym się ono odbędzie. **Podczas kontrolowania stanu wyposażenia lokalu wyborczego komisja ma bezwzględny obowiązek:**

- 1) **sprawdzenia, czy zapewniono odpowiednią liczbę miejsc zapewniających tajność głosowania, o których mowa w pkt 23 ppkt 3;**
- 2) **niezwłocznego powiadomienia wójta i urzędnika wyborczego o stwierdzonych nieprawidłowościach w tym zakresie, o ile one wystąpiły,**
- 3) **ponownego sprawdzenia, czy ewentualne nieprawidłowości zostały usunięte.**

Komisja właściwa dla lokalu dostosowanego do potrzeb wyborców niepełnosprawnych sprawdza, czy lokal oraz elementy jego wyposażenia bezwzględnie spełniają wszystkie warunki, o których mowa w rozporządzeniu Ministra Infrastruktury z dnia 29 lipca 2011 r. w sprawie lokali obwodowych komisji wyborczych dostosowanych do potrzeb wyborców niepełnosprawnych (Dz. U. z 2019 r. poz. 336).

O stwierdzonych brakach lub nieprawidłowościach komisja zawiadamia wójta i urzędnika wyborczego, a następnie sprawdza, czy zostały one usunięte.

Rozdział II

Zadania komisji przed dniem głosowania

30. Niezwłocznie po powołaniu komisja odbywa pierwsze posiedzenie, na którym dokonuje wyboru przewodniczącego komisji i jego zastępcy oraz, po zapoznaniu się z niniejszymi wytycznymi, ustala sposób wykonania swoich zadań.

Niezwłocznie po ukonstytuowaniu się komisja podaje do publicznej wiadomości, w sposób zwyczajowo przyjęty, informację o swoim składzie z uwzględnieniem pełnionych funkcji. W dniu głosowania informację o składzie komisji wywiesza się w lokalu wyborczym.

31. Komisja w obwodzie, w którym odbywać się będzie głosowanie korespondencyjne, w terminie uzgodnionym z urzędnikiem wyborczym, zbiera się w możliwie pełnym składzie, lecz nie mniejszym niż co najmniej 1/2 jej pełnego składu (patrz pkt 37), w tym z udziałem przewodniczącego komisji lub jego zastępcy oraz urzędnika wyborczego, w celu ostemplowania kart do głosowania wykorzystywanych w głosowaniu korespondencyjnym oraz przygotowania pakietów wyborczych. Czynności te komisja wykonuje w miejscu wskazanym przez urzędnika wyborczego. Niedopuszczalne jest wnoszenie kart do głosowania poza to miejsce w celu ich ostemplowania.

32. **Przed rozpoczęciem stemplowania kart komisja upewnia się, czy wydano jej właściwą pieczęć. Komisja używa tylko jednej pieczęci. Musi to być pieczęć właściwa dla wyborów do Sejmu i do Senatu (a nie dla referendum) z napisem określającym nazwę i siedzibę komisji oraz jej numer. Karty do głosowania w referendum oraz protokoły głosowania w referendum opatrywane są tą samą pieczęcią, co karty do głosowania i protokoły głosowania na listy kandydatów na posłów i protokoły głosowania na kandydatów na senatora.** Należy zwrócić szczególną uwagę, czy omyłkowo nie została wydana pieczęć np. obwodowej komisji wyborczej ds. przeprowadzenia głosowania w obwodzie lub obwodowej komisji wyborczej ds. ustalenia wyników głosowania w obwodzie, albo obwodowej komisji wyborczej ds. referendum. Po ostemplowaniu kart sporządzany jest protokół, w którym wskazuje się liczbę ostemplowanych przez komisję kart do głosowania, odrębnie:

- 1) w wyborach do Sejmu;
- 2) w wyborach do Senatu;
- 3) w referendum.

Protokół sporządza się w dwóch egzemplarzach, z których jeden otrzymuje urzędnik wyborczy, a drugi pozostaje w dokumentacji komisji.

33. Nie później niż w przeddzień głosowania przewodniczący zwołuje posiedzenie komisji poświęcone organizacji jej pracy przed i w dniu głosowania. W czasie tego posiedzenia komisja ustala w szczególności godziny rozpoczęcia pracy w dniu głosowania. **Zadania te komisja może wykonać w trakcie pierwszego posiedzenia.** Informację o godzinie rozpoczęcia pracy podaje się do publicznej wiadomości przede wszystkim przez jej wywieszenie w budynku, w którym mieści się lokal wyborczy, i w urzędzie gminy (w sposób umożliwiający zapoznanie się z tą informacją także, gdy budynki te są zamknięte). Informacja ta jest przeznaczona dla mężów zaufania, obserwatorów społecznych i obserwatorów międzynarodowych w celu umożliwienia im obecności przy wszystkich czynnościach komisji poprzedzających otwarcie lokalu. Komisja współdziałała w tym zakresie z wójtem i urzędnikiem wyborczym.
34. Najpóźniej w przeddzień głosowania komisja odbiera i dokładnie sprawdza:
- 1) liczbę otrzymanych kart do głosowania, **poprzez ich przeliczenie**, odrębnie:
 - a) w wyborach do Sejmu,
 - b) w wyborach do Senatu,
 - c) w referendum;
 - 2) czy karty do głosowania:
 - a) w wyborach do Sejmu:
 - dotyczą właściwego okręgu wyborczego,
 - nie zawierają błędów i usterek drukarskich,
 - są kompletne, tj. czy zawierają wszystkie listy kandydatów na posłów zarejestrowane w okręgu i dane wszystkich kandydatów na tych listach (sprawdzenia dokonuje się na podstawie obwieszczenia okręgowej komisji wyborczej),
 - b) w wyborach do Senatu:
 - dotyczą właściwego okręgu wyborczego,
 - nie zawierają błędów i usterek drukarskich,
 - są kompletne, tj. czy zawierają dane wszystkich kandydatów na senatora zarejestrowanych w okręgu wyborczym (sprawdzenia dokonuje się na podstawie obwieszczenia okręgowej komisji wyborczej),
 - c) w referendum:
 - nie zawierają błędów i usterek drukarskich,
 - są kompletne, tj. czy zawierają wszystkie postawione w referendum pytania poddane pod referendum;
 - 3) czy przekazano właściwą liczbę (po 5 egzemplarzy) formularzy:
 - a) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów wraz z wydrukowanymi wszystkimi zarejestrowanymi listami kandydatów,
 - b) protokołu głosowania na senatora wraz z wydrukowanymi nazwiskami wszystkich zarejestrowanych kandydatów na senatora,
 - c) protokołu głosowania w referendum;
 - 4) czy przekazano właściwą pieczęć komisji, tj. właściwą dla wyborów do Sejmu i do Senatu (**a nie dla referendum**) z napisem określającym nazwę i siedzibę komisji oraz jej numer (patrz pkt 32);
 - 5) czy przekazano właściwy spis wyborców;
 - 6) czy przekazano listę wyborców, którzy udzielili pełnomocnictwa do głosowania, a także dodatkowe formularze spisu wyborców (nie ma odrębnego spisu dla przeprowadzenia referendum);
 - 7) czy przekazano osłony na spis wyborców zapewniające ochronę danych osobowych osób ujętych w spisie;
 - 8) czy przekazano nakładki na karty do głosowania sporządzone w alfabecie Braille'a dla wyborów do Sejmu i do Senatu oraz dla referendum;
 - 9) czy przekazano formularz ewidencji czasu przebywania mężów zaufania w lokalu wyborczym;
 - 10) czy przekazano formularze zaświadczeń:
 - a) dla wyborców – potwierdzających wzięcie udziału w głosowaniu,
 - b) dla członków komisji – usprawiedliwiających nieobecność w pracy,

- c) dla mężów zaufania zgłoszonych przez komitety wyborcze:
 - niezbędnych do wypłaty diety, potwierdzających, że obserwowali oni głosowanie przez co najmniej 5 godzin i obserwowali cały przebieg ustalania wyników głosowania do momentu podpisania protokołu głosowania,
 - usprawiedliwiających nieobecność w pracy wykonywaniem zadań męża zaufania;
- 11) czy przygotowane zostały potrzebne materiały biurowe (poduszka do stempli, przybory do pisania, papier, sznurek, nawilżacze, taśma klejąca, plomby, worki lub inne opakowania zbiorcze itp.).

Do wykonania tego zadania niezbędna jest co najmniej 1/2 pełnego składu komisji (patrz pkt 37), w tym przewodniczący komisji lub jego zastępca. Komisja ustala także, w uzgodnieniu z wójtem i urzędnikiem wyborczym, sposób i miejsce przechowywania do dnia głosowania odebranych materiałów. Miejsce to musi być należycie zabezpieczone.

35. Odbiór dokumentów potwierdza się na piśmie, wymieniając ich rodzaj i ilość, **w tym liczbę otrzymanych kart do głosowania odrębnie:**
- 1) w wyborach do Sejmu;
 - 2) w wyborach do Senatu;
 - 3) w referendum.

Protokół odbioru otrzymuje organ przekazujący, a jego kopię włącza się do dokumentacji komisji.

Spis wyborców (wraz z listą wyborców, którzy udzielili pełnomocnictwa do głosowania) przekazuje się przewodniczącemu komisji w przeddzień głosowania. Gdyby zatem przekazanie pozostałych dokumentów wymienionych wyżej nastąpiło wcześniej, przekazanie spisu należy potwierdzić odrębnie.

36. **W przypadku gdy komisji zapewniono obsługę informatyczną**, operator danej komisji powinien odebrać od koordynatora gminnego ds. informatyki login i hasło uprawniające do dostępu do systemu teleinformatycznego Wspieranie Organów Wyborczych (WOW). Odbiór loginu i hasła potwierdza się na piśmie.

Operator ma obowiązek zabezpieczenia loginu i hasła przed dostępem innych osób. W razie ich zniszczenia lub utraty należy niezwłocznie skontaktować się z koordynatorem gminnym ds. informatyki w celu podjęcia dalszych kroków.

Przewodniczący komisji najpóźniej w przeddzień głosowania ustala z operatorem informatycznej obsługi komisji harmonogram pracy, z uwzględnieniem konieczności:

- 1) przekazania, w trakcie głosowania, danych o liczbie osób ujętych w spisie wyborców oraz o liczbie wydanych kart do głosowania (frekwencji) w wyborach do Sejmu i do Senatu, **ale nie w referendum**, w sposób określony w uchwale nr 154/2023 Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 4 września 2023 r. w sprawie trybu i sposobu przekazywania danych o liczbie osób ujętych w spisach wyborców oraz o liczbie wyborców, którym wydano karty do głosowania w stałych obwodach głosowania utworzonych w kraju w wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, zarządzonych na dzień 15 października 2023 r. (M.P. poz. ...);
- 2) wprowadzenia wszystkich danych zawartych w projektach protokołów głosowania odrębnie:
 - a) w wyborach:
 - do Sejmu,
 - do Senatu,
 - b) w referendum;
- 3) transmisji danych z protokołów głosowania podpisanych przez członków komisji do systemu teleinformatycznego Wspieranie Organów Wyborczych (WOW).

Rozdział III

Zadania komisji w dniu głosowania przed otwarciem lokalu wyborczego

37. W dniu wyborów i referendum od czasu rozpoczęcia pracy komisji aż do zakończenia głosowania komisja wszystkie czynności wykonuje w możliwie pełnym składzie, lecz nie mniejszym niż 1/2 jej pełnego składu, **w tym przewodniczący komisji lub jego zastępca**. Jeżeli wskutek obliczeń okaże się, że 1/2 liczby pełnego składu komisji jest liczbą ułamkową, wówczas należy dokonać zaokrąglenia w górę. Oznacza to, że do czasu zakończenia głosowania komisja powołana w liczbie:
- 1) 5 osób – musi wykonywać wszystkie czynności w składzie nie mniejszym niż 3 osoby;
 - 2) 6 osób – musi wykonywać wszystkie czynności w składzie nie mniejszym niż 3 osoby;
 - 3) 7 osób – musi wykonywać wszystkie czynności w składzie nie mniejszym niż 4 osoby;
 - 4) 8 osób – musi wykonywać wszystkie czynności w składzie nie mniejszym niż 4 osoby;
 - 5) 9 osób – musi wykonywać wszystkie czynności w składzie nie mniejszym niż 5 osób;
 - 6) 10 osób – musi wykonywać wszystkie czynności w składzie nie mniejszym niż 5 osób;
 - 7) 11 osób – musi wykonywać wszystkie czynności w składzie nie mniejszym niż 6 osób;
 - 8) 12 osób – musi wykonywać wszystkie czynności w składzie nie mniejszym niż 6 osób;
 - 9) 13 osób – musi wykonywać wszystkie czynności w składzie nie mniejszym niż 7 osób.
38. Komisja zbiera się w lokalu wyborczym **na tyle wcześnie, aby wykonać wszystkie czynności** związane z przygotowaniem głosowania, lecz nie później niż o godzinie 6⁰⁰.
39. Przed rozpoczęciem głosowania komisja:
- 1) sprawdza dostarczone jej dokumenty oraz swoją pieczęć (patrz pkt 32);
 - 2) **ponownie przelicza karty do głosowania (odrębnie w wyborach do Sejmu i do Senatu oraz w referendum)**.
- Ustalone liczby komisja wpisuje **w punkcie 1**:
- a) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów,
 - b) protokołu głosowania na kandydatów na senatora,
 - c) protokołu głosowania w referendum.
- Tylko staranne wykonanie tej czynności umożliwi prawidłowe rozliczenie kart do głosowania po jego zakończeniu;**
- 3) **ostemplowuje karty do głosowania swoją pieczęcią**. W celu uniknięcia wydania wyborcy karty nieważnej zaleca się ostemplowanie wszystkich kart do głosowania w wyborach do Sejmu i do Senatu oraz w referendum przed otwarciem lokalu, tj. przed godziną 7⁰⁰; w razie niemożności wykonania tej czynności przed rozpoczęciem głosowania, należy kontynuować stemplowanie kart bezpośrednio po godzinie 7⁰⁰, pamiętając, że należy wydawać ostemplowane karty przybyłym w tym czasie wyborcom. Po ostemplowaniu wszystkich kart pieczęcią komisji należy je wraz z pieczęcią komisji odpowiednio zabezpieczyć. **Przed rozpoczęciem wykonywania tych czynności komisja jest zobowiązana do ponownego sprawdzenia, czy otrzymana pieczęć jest właściwa** (patrz pkt 32);
 - 4) rozkłada spis wyborców wraz z osłoną, o której mowa w pkt 34 ppkt 7, oraz karty do głosowania w sposób ułatwiający prowadzenie głosowania;
 - 5) sprawdza, czy w lokalu wyborczym w widocznym miejscu wywieszono są urzędowe obwieszczenia i informacje, o których mowa w pkt 25, sprawdza również, czy dodatkowo są one umieszczone na wysokości umożliwiającej ich odczytanie z wózka inwalidzkiego; komisja podejmuje niezwłocznie działania w celu usunięcia ewentualnych nieprawidłowości;
 - 6) sprawdza, czy w lokalu wyborczym oraz wewnątrz i na zewnątrz budynku, w którym mieści się lokal, nie znajdują się materiały agitacyjne (plakaty, ulotki, napisy). W razie umieszczenia takich materiałów komisja usuwa je. W przypadku gdyby komisja nie mogła tego uczynić sama, zwraca się o pomoc do wójta oraz informuje urzędnika wyborczego. Kontrolę w tym zakresie należy przeprowadzać również w toku głosowania. **Jeżeli na terenie sąsiadującym z terenem budynku, w którym mieści się lokal wyborczy, uprzednio, tj. przed rozpoczęciem ciszy wyborczej, zostały**

umieszczone materiały agitacyjne komitetów wyborczych lub podmiotów biorących udział w kampanii referendalnej, komisja pozostawia je;

- 7) sprawdza, czy urna jest pusta, a następnie zamyka ją i opieczętowuje. Jeżeli komisja otrzymała jednorazowe plomby – nalepki foliowe opatrzone unikatowym numerem, zabezpiecza za ich pomocą urnę przed niekontrolowanym otwarciem. W takim przypadku numery plomb – nalepek, niezwłocznie po ich założeniu, powinny być wpisane przez komisję do wewnętrznego protokołu. Nalepki foliowe opatruje się pieczęcią komisji. Należy pamiętać, że każda próba odklejenia nalepki spowoduje pojawienie się na niej napisu o tym informującego. Urna powinna być ustawiona w takim miejscu, by była przez cały czas głosowania widoczna dla członków komisji i mężów zaufania, obserwatorów społecznych oraz obserwatorów międzynarodowych.
40. **Przewodniczący komisji obowiązkowo wyznacza członka komisji**, który, przebywając w bezpośredniej bliskości urny wyborczej, zapewnia jej nienaruszalność oraz przestrzeganie przez wyborców zasad dotyczących tajności głosowania, **tj. czuwa, aby wyborcy wrzucali karty do urny wyborczej w taki sposób, aby strona zadrukowana była niewidoczna.**
41. **Urny wyborczej nie wolno wynosić z lokalu wyborczego**; dotyczy to również urny zasadniczej w obwodach głosowania utworzonych w zakładach leczniczych i domach pomocy społecznej. Urna musi pozostać zamknięta przez cały czas od zamknięcia aż do jej otwarcia po zakończeniu głosowania. Gdyby w tym czasie doszło do otwarcia urny, komisja odnotowuje to zdarzenie i wyjaśnia jego przyczynę w:
- 1) **punkcie 24:**
 - a) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów,
 - b) protokołu głosowania na kandydatów na senatorów;
 - 2) **punkcie 32** protokołu głosowania w referendum.

Rozdział IV

Zadania komisji w trakcie głosowania

Otwarcie lokalu wyborczego

42. O godzinie 7⁰⁰ komisja otwiera lokal. Od chwili rozpoczęcia głosowania do czasu jego zakończenia komisja wykonuje swoje zadania w składzie zapewniającym wyborcom udział w głosowaniu bez zakłóceń przy wydawaniu kart do głosowania, lecz nie mniejszym niż co najmniej 1/2 pełnego składu (patrz pkt 37), w tym z udziałem przewodniczącego komisji bądź jego zastępcy (art. 42 § 3 Kodeksu wyborczego). Wymóg obecności co najmniej 1/2 osób z komisji oznacza stałe przebywanie takiej liczby członków w pomieszczeniu, w którym znajduje się urna wyborcza.
43. Głosowanie w obwodach odrębnych, w tym utworzonych w zakładach leczniczych i domach pomocy społecznej, może być rozpoczęte później niż o godzinie 7⁰⁰, o ile nie będzie to miało wpływu na możliwość sprawnego oddania głosu przez wszystkich uprawnionych wyborców. Ustaleń w tym zakresie dokonuje komisja w uzgodnieniu z okręgową komisją wyborczą, najpóźniej w przeddzień głosowania. O ustaleniach tych powiadamia się wcześniej wyborców przez wywieszenie informacji bądź w inny sposób zwyczajowo przyjęty i informuje wójta oraz dyrektora (kierownika) jednostki, w której utworzony został obwód odrębny.

Postępowanie w przypadku skreślenia kandydata lub unieważnienia rejestracji listy

44. Jeżeli w okresie po wydrukowaniu kart do głosowania, a przed dniem wyborów, okręgowa komisja wyborcza skreśli z zarejestrowanej listy kandydatów na posłów nazwisko kandydata na posła lub unieważni rejestrację listy kandydatów bądź skreśli nazwisko kandydata

na senatora, wówczas obowiązana jest niezwłocznie zawiadomić o tym fakcie wszystkie komisje na obszarze danego okręgu wyborczego.

W takim przypadku nie dokonuje się druku nowych kart do głosowania. Okręgowa komisja wyborcza sporządza więc informację o nowym, prawidłowym brzmieniu karty do głosowania przez odwzorowanie właściwego arkusza takiej karty ze skreślonym nazwiskiem kandydata lub skreśloną listą kandydatów oraz o warunkach ważności głosu oddanego na takiej karcie. Otrzymaną informację o dokonanych skreśleniach i nowym brzmieniu karty do głosowania komisja umieszcza w lokalu wyborczym przy właściwym obwieszczeniu **oraz informuje ustnie o tym wyborców.**

Niedopuszczalne jest dokonywanie przez komisję jakichkolwiek skreśleń i adnotacji na kartach do głosowania.

Czynności przed wydaniem wyborcy kart do głosowania

45. Przed wydaniem kart do głosowania komisja:

- 1) sprawdza tożsamość wyborcy na podstawie dowodu osobistego lub każdego innego dokumentu ze zdjęciem, pod warunkiem że ustalenie tożsamości wyborcy na jego podstawie nie budzi wątpliwości (art. 52 § 1 Kodeksu wyborczego). Wyborca może zatem okazać komisji dowolny dokument ze zdjęciem (np. paszport, prawo jazdy, legitymacja studencka), w tym również dokument, który utracił ważność, pod warunkiem że ustalenie tożsamości na jego podstawie nie budzi wątpliwości. Komisja może potwierdzić tożsamość wyborcy także na podstawie aplikacji mObywatel.

Elementy, które potwierdzają, że wyświetlane na ekranie urządzenia dane są wiarygodne, bezpieczne i aktualne:

- a) na górze pośrodku pod napisem „mDowód” powinna znajdować się aktualna i stale zmieniająca się godzina oraz aktualna data,
- b) z lewej strony pod zdjęciem falująca, a nie statyczna, flaga Rzeczypospolitej Polskiej,
- c) pod falującą flagą hologram w postaci zmieniającego natężenie barw godła Rzeczypospolitej Polskiej.

W przypadku gdy okazany na smartfonie dokument nie budzi żadnych wątpliwości nie ma konieczności podejmowania innych kroków weryfikujących jego autentyczność.

Natomiast w przypadku stwierdzenia wątpliwości w zakresie autentyczności aplikacji członek komisji sprawdzający mObywatel powinien poprosić wyborcę o wykonanie sprawdzenia w usłudze mObywatel, w szczególności poprzez wyjście z aplikacji i ponowne zalogowanie się.

Sprawdzenia tożsamości wyborcy należy dokonać w sposób minimalizujący ryzyko ujawnienia danych osobowych wyborcy osobom trzecim;

- 2) ustala, czy wyborca jest uprawniony do głosowania w tym obwodzie, przez sprawdzenie, czy jego nazwisko jest ujęte w spisie wyborców;
- 3) sprawdza, czy w rubryce spisu wyborców „Uwagi” odpowiadającej nazwisku danego wyborcy nie jest umieszczona informacja o wysłaniu do niego pakietu wyborczego.

W przypadku umieszczenia takiej informacji komisja odmawia wydania kart do głosowania. Jeżeli wyborca poinformuje komisję, że nie otrzymał pakietu wyborczego, wówczas przewodniczący komisji lub jego zastępca telefonicznie potwierdza w dziale ewidencji ludności urzędu gminy, czy urząd posiada informację o niedoręczeniu temu wyborcy pakietu. W przypadku potwierdzenia przez urząd niedoręczenia pakietu dwóch członków komisji, w tym przewodniczący lub jego zastępca, skreśla adnotację w spisie o wysłaniu pakietu, w to miejsce wpisuje adnotację „pakiet niedoręczony” i opatruje ją parafami (członka i przewodniczącego komisji lub jego zastępcy). Jeżeli w rubryce „Uwagi” **nie ma również informacji, że w imieniu tego wyborcy głosował pełnomocnik**, to komisja wydaje wyborcy karty do głosowania.

46. Przy wykonywaniu powyższych czynności komisja **obowiązkowo korzysta z osłony na spis** wyborców, o której mowa w pkt 34 ppkt 7.

Dopisywanie wyborców do spisu wyborców

47. W dniu głosowania, zgodnie z art. 51 § 2 i 4 Kodeksu wyborczego, komisja dopisuje do spisu wyborców, na **dotatkowym formularzu spisu** i umożliwia głosowanie:
- 1) **osobie przedkładającej zaświadczenie o prawie do głosowania. Zaświadczenie to upoważnia do wzięcia udziału w wyborach do Sejmu i do Senatu oraz w referendum. Zaświadczenie należy odebrać od wyborcy i dołączyć do spisu, a w rubryce uwagi wpisać „wyborca zagłosował na podstawie zaświadczenia”** albo „**Zaświadczenie**”. Dopiero wtedy komisja wydaje karty do głosowania. Analogicznie należy postąpić w odniesieniu do osób, które na podstawie zaświadczenia chcą głosować w „swoim” obwodzie (wyborca otrzymał zaświadczenie w związku z zamiarem głosowania np. w innym obwodzie, a później odstąpił od tego zamiaru i chce głosować w „swoim” obwodzie). Komisja zwraca szczególną uwagę, czy przedkładany jest oryginał zaświadczenia, tj. czy na zaświadczeniu umieszczony został hologram z nadrukiem „PLT 2023”. Zaświadczenia wydawane przez konsula nie będą opatrzone hologramem. W razie wątpliwości należy skontaktować się z urzędem gminy;
 - 2) **osobie omyłkowo pominiętej w spisie**, jeżeli udokumentuje ona, iż stale zamieszkuje na terenie tego obwodu głosowania, a dział ewidencji ludności urzędu gminy, na żądanie komisji, potwierdzi telefonicznie, że pominięcie jest wynikiem pomyłki powstałej przy sporządzaniu spisu. Członek komisji, który otrzymał potwierdzenie z urzędu gminy, dopisując wyborcę na dodatkowym formularzu spisu, musi za każdym razem w rubryce „Uwagi”, umieścić swoją parafę. Poza tym członek komisji sporządza dodatkowo, na oddzielnej kartce, notatkę w tej sprawie, z której musi wynikać, że dopisany wyborca nie został ujęty w spisie wyborców z powodu omyłki, a także iż zostało to potwierdzone w dziale ewidencji ludności danej gminy. W notatce podaje się m.in. imię i nazwisko pracownika urzędu gminy potwierdzającego omyłkę oraz godzinę tego zdarzenia. Notatkę dołącza się do spisu wyborców;
 - 3) **osobie nieujętej w spisie wyborców w związku z umieszczeniem w spisie wyborców w obwodzie odrębnym** (np. w szpitalu, sanatorium, areszcie śledczym), **która opuściła to miejsce przed dniem głosowania**. Wtedy wyborca musi udokumentować ten fakt. Przed dopisaniem takiej osoby do spisu wyborców należy sprawdzić, czy wyborca rzeczywiście nie jest ujęty w przekazanym komisji spisie wyborców, w tym czy nie został ujęty na dodatkowej stronie spisu, na których ujmowane są osoby, które zmieniły miejsce głosowania po wydrukowaniu spisu wyborców. Udokumentowanie opuszczenia np. szpitala lub innego zakładu leczniczego przez wyborcę, który jednak został wpisany do spisu wyborców w obwodzie głosowania utworzonym w tej jednostce, np. poprzez przedłożenie wypisu z danej jednostki, ma jedynie umożliwić stwierdzenie, że dana osoba opuściła szpital lub inną placówkę, a nie zapoznanie się z historią choroby lub innymi danymi zawartymi w przedkładanym dokumencie. Tego rodzaju dokumenty często zawierają dane wrażliwe, z którymi komisja nie może się zapoznawać. Dokument ten może być zatem okazany przez wyborcę w taki sposób, żeby dane wrażliwe nie były dostępne dla komisji, która nie ma prawa żądania ich udostępnienia. Jeżeli nazwiska wyborcy nie ma w spisie, to komisja ma obowiązek ustalić telefonicznie z urzędem gminy, czy jest to spowodowane ujęciem go w spisie w obwodzie odrębnym. Po potwierdzeniu tego faktu, komisja dopisuje wyborcę do spisu na dodatkowym formularzu;
 - 4) **w obwodzie odrębnym** osobie, która chce głosować, **a przybyła do danej jednostki przed dniem głosowania**; dla dopisania tej osoby do spisu nie jest wymagane posiadanie zaświadczenia o prawie do głosowania. W celu uniknięcia trudności z bieżącym potwierdzaniem przybycia do jednostki komisja wcześniej powinna zwrócić się do jej kierownika o udostępnienie wykazu osób, które zostały przyjęte przed dniem głosowania, a nie były ujęte w wykazie przekazanym urzędowi gminy w celu sporządzenia spisu wyborców.

Niedopuszczalne jest dopisanie do spisu wyborców w dniu głosowania obywatela polskiego stale zamieszkującego za granicą, a chcącego głosować w kraju na podstawie paszportu,

o ile nie został wcześniej ujęty w spisie wyborców albo nie przedstawi komisji zaświadczenia o prawie do głosowania, **nawet jeżeli w dniu głosowania przedstawi komisji ważny polski paszport wraz z dokumentem potwierdzającym, że stale zamieszkuje za granicą.**

Dodatkowy formularz spisu wyborców, na którym komisja dopisuje wyborców w dniu głosowania zostanie przekazany przez urząd gminy łącznie ze spisem wyborców. **Członek komisji** dopisujący na tym formularzu wyborcę w dniu głosowania **każdorazowo** w rubryce „Uwagi” **obok imienia i nazwiska osoby dopisanej, umieszcza swoją parafę. Po zakończeniu głosowania** dodatkowy formularz spisu wyborców powinien zostać **opatrzone pieczęcią komisji oraz podpisany przez przewodniczącego komisji lub jego zastępcę.**

Komisja nie jest uprawniona do dokonywania jakichkolwiek innych zmian w spisie wyborców.

Informacji o dopisaniu wyborcy do spisu wyborców, a w szczególności danych osobowych dopisanego wyborcy, nie należy zamieszczać w uwagach do protokołów głosowania.

Wydawanie wyborcom kart do głosowania

48. **Ujęcie** wyborcy **w spisie wyborców** oznacza, że **jest on uprawniony** do głosowania w wyborach do Sejmu i do Senatu oraz w referendum.
49. Wyborcy wydaje się **po jednej karcie do głosowania** w:
 - 1) wyborach do Sejmu;
 - 2) wyborach do Senatu;
 - 3) w referendum.
50. W przypadku **gdy wyborca podczas odbioru kart do głosowania odmówi przyjęcia jednej albo dwóch z nich, wydający karty członek komisji w rubryce spisu wyborców „Uwagi” czyni właściwą adnotację**, tj.:
 - 1) „bez Sejmu”;
 - 2) „bez Senatu”;
 - 3) „bez referendum”;
 - 4) „bez Sejmu i bez referendum”
 - 5) „bez Senatu i bez referendum”;
 - 6) „bez Sejmu i bez Senatu”.
51. Jeżeli wyborca, który odmówił przyjęcia jednej lub dwóch kart do głosowania, następnie będzie chciał otrzymać kartę do głosowania w głosowaniu, w którym nie uczestniczył, komisja wydaje wyborcy tę kartę lub karty, której przyjęcia wcześniej odmówił. Przewodniczący komisji w rubryce spisu wyborców „Uwagi” skreśla właściwą adnotację, o której mowa w pkt 50, i skreślenie to opatruje swoją parafą.
52. W przypadku gdy wyborca potwierdził odbiór kart do głosowania, odebrał wszystkie karty **i oddalił się od komisji, a następnie wrócił do komisji w celu zwrócenia jednej lub więcej kart**, komisja bezwzględnie odmawia ich przyjęcia. Gdyby wyborca mimo wszystko pozostawił kartę lub karty w lokalu wyborczym, komisja **nie jest uprawniona do wrzucenia jej do urny wyborczej. W takim przypadku oddanej karty do głosowania nie uwzględnia się w obliczeniach.** Oddaną kartę należy zapakować w odrębny pakiet, opieczetować go i opisać. Informację o oddaniu karty do głosowania należy odnotować we właściwym protokole głosowania (patrz pkt 102).
53. **Przy wydawaniu kart do głosowania komisja sprawdza, czy wydawane karty są ostemplowane jej pieczęcią** (patrz pkt 32).

Ponadto komisja zwraca uwagę, by wyborca potwierdził własnoręcznym podpisem, w przeznaczonej na to rubryce spisu wyborców, fakt otrzymania kart. **Dopóki wyborca nie potwierdzi własnoręcznym podpisem odbioru kart do głosowania, komisja ich nie wydaje.**

Jedynie w przypadku gdy wyborca okaże komisji dokument potwierdzający, że jest osobą niepełnosprawną o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności

w rozumieniu ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz. U. z 2023 r. poz. 100, 173, 240, 852, 1234 i 1429) i nie może w związku z tym potwierdzić otrzymania kart do głosowania, członek komisji wydaje wyborcy karty do głosowania, a w rubryce „Uwagi” stwierdza fakt wydania kart oraz przyczynę braku podpisu osoby otrzymującej karty, parafując adnotację wspólnie z przewodniczącym komisji lub jego zastępcą.

W przypadku wątpliwości, czy przedłożony dokument upoważnia wyborcę do niepotwierdzenia odbioru karty podpisem w spisie, komisja zwraca się o pomoc do urzędu gminy.

54. Przy czynności potwierdzania przez wyborców otrzymania kart należy zwrócić szczególną uwagę, **by podpisy składane były w miejscach (w linii) odpowiadających ich nazwiskom.** Możliwe jest składanie podpisu bez odwracania spisu.

W przypadku gdy komisja zauważy, że osoba podpisała się w linii przy nazwisku innego wyborcy, wskazuje tej osobie właściwe miejsce w spisie do złożenia podpisu, a podpis złożony w niewłaściwym miejscu skreśla. Skreślenie opatruje się adnotacją „podpis w nieprawidłowym miejscu” i parafami członka komisji oraz przewodniczącego komisji lub jego zastępcy.

W przypadku gdy w rubryce spisu wyborców w linii przy nazwisku wyborcy, który żąda wydania kart do głosowania, znajduje się już podpis potwierdzający ich odbiór, a komisja nie ma wiedzy, że powstał on w wyniku omyłki, komisja odmawia wydania kart do głosowania.

55. Zwrócić także należy uwagę na **bezwzględną konieczność zapewnienia ochrony danych osobowych wyborców ujętych w spisie**, w tym przed ujawnieniem danych osobowych innych osób przy potwierdzaniu przez wyborcę odbioru karty do głosowania. W tym celu komisja **obowiązkowo** stosuje przekazane przez urząd gminy osłony na spis, o których mowa w pkt 34 ppkt 7, zabezpieczające dane osobowe innych osób ujętych w spisie. Powyższe dotyczy również dodatkowego formularza spisu wyborców, który powinien być osłaniany (dane osobowe innych wyborców) podczas składania na nim podpisów przez wyborców. **Niewykonywanie lub niewłaściwe wykonywanie powyższego obowiązku skutkować może odpowiedzialnością za naruszenie przepisów dotyczących ochrony danych osobowych.**
56. **Komisja odmawia ponownego wydania kart (lub karty) do głosowania niezależnie od przyczyn tego żądania (np. z powodu pomyłkowego wypełnienia karty, zniszczenia jej itp.),** z wyjątkiem sytuacji, o której mowa w pkt 51.
57. Na wniosek wyborcy komisja jest obowiązana wyjaśnić mu sposób głosowania w wyborach do Sejmu i do Senatu oraz w referendum, a także warunki ważności głosu, zgodnie z informacjami umieszczonymi na kartach do głosowania. Wyjaśnienie to nie może zawierać elementów agitacyjnych.
58. Ponadto komisja jest obowiązana, na prośbę wyborcy niepełnosprawnego oraz wyborcy, który najpóźniej w dniu głosowania ukończył 60 lat, do przekazania ustnie treści obwieszczeń wyborczych w zakresie informacji o zarejestrowanych listach kandydatów na posłów oraz kandydatach na senatora zarejestrowanych w danym okręgu wyborczym, a także informacji o przedmiocie referendum, tj. o pytaniach poddanych pod referendum. Przekaz ten powinien się ograniczać do poinformowania wyborcy w przypadku:
- 1) wyborów:
 - a) do Sejmu – o liczbie zarejestrowanych list kandydatów w danym okręgu wyborczym, nazwach lub skrótach nazw komitetów wyborczych, które je zgłosiły, ich numerach i ewentualnie (jeżeli karta do głosowania jest zbroszurowana) o numerze strony, na której lista jest umieszczona na karcie do głosowania, oraz o liczbie kandydatów, a także imionach i nazwiskach kandydatów na konkretnej wskazanej przez wyborcę liście kandydatów,
 - b) do Senatu – o liczbie zarejestrowanych kandydatów w danym okręgu wyborczym, nazwach lub skrótach nazw komitetów wyborczych, które ich zgłosiły, ich numerach, a także imionach i nazwiskach kandydatów;
 - 2) referendum – treści pytań referendalnych;

Czynności te wykonuje przewodniczący komisji lub zastępca przewodniczącego w obecności innego członka komisji. Członkowie komisji nie mogą udzielać wyborcom innych informacji niż wskazanych w pkt 44, 57 i 58.

Głosowanie przez pełnomocnika

59. Komisja dopuszcza do głosowania osoby posiadające pełnomocnictwo do głosowania w imieniu wyborcy ujętego w spisie wyborców. Akt pełnomocnictwa do głosowania sporządzony w związku z wyborami do Sejmu i do Senatu uprawnia również do głosowania w referendum.

Wyborca, który udzielił pełnomocnictwa do głosowania w jego imieniu, może w dniu głosowania doręczyć komisji oświadczenie o cofnięciu pełnomocnictwa (podstawę do odnotowania w wykazie cofnięcia pełnomocnictwa stanowi pisemne oświadczenie o cofnięciu pełnomocnictwa, w którym wola wyborcy została potwierdzona podpisem złożonym w obecności komisji, a także głosować osobiście, jeżeli nie głosował jeszcze w jego imieniu pełnomocnik. Głosowanie osobiste wyborcy powoduje wygaśnięcie pełnomocnictwa do głosowania w jego imieniu.

Komisja **nie dopuści** natomiast do głosowania wyborcy, którego pełnomocnik wziął udział w głosowaniu w jego imieniu wcześniej. Również złożenie oświadczenia o cofnięciu pełnomocnictwa jest w takiej sytuacji bezskuteczne.

Fakt cofnięcia lub wygaśnięcia pełnomocnictwa do głosowania komisja **obowiązana jest odnotować w spisie wyborców oraz na otrzymanej wraz ze spisem liście wyborców, którzy udzielili pełnomocnictwa do głosowania w ich imieniu, a otrzymane oświadczenia dołączyć do spisu wyborców.**

Pełnomocnik przed przystąpieniem do głosowania okazuje swój dowód osobisty lub inny dokument ze zdjęciem oraz akt pełnomocnictwa sporządzony przez wójta lub pracownika urzędu gminy działającego z upoważnienia wójta.

Przed wydaniem kart do głosowania komisja sprawdza w spisie wyborców, czy wyborca, który udzielił pełnomocnictwa, jest ujęty w spisie wyborców, a także czy wyborca nie głosował wcześniej osobiście oraz czy w spisie nie odnotowano, że pełnomocnictwo wygasło z innej przyczyny lub zostało cofnięte. Jeżeli wyborca, który udzielił pełnomocnictwa, nie jest ujęty w spisie wyborców, komisja jest obowiązana wyjaśnić telefonicznie w dziale ewidencji ludności urzędu gminy przyczynę nieumieszczenia wyborcy w spisie wyborców. Jeżeli urząd gminy potwierdzi, że nieumieszczenie wyborcy w spisie wynika z omyłki, komisja dopisuje wyborcę (nie pełnomocnika) do spisu wyborców na dodatkowym formularzu spisu. Członek komisji, który otrzymał potwierdzenie z urzędu gminy, sporządza, na oddzielnej kartce, notatkę w tej sprawie, którą dołącza się do spisu wyborców.

Komisja **odmawia wydania** pełnomocnikowi kart do głosowania i **zatrzymuje akt pełnomocnictwa do głosowania** w przypadku, gdy:

- 1) urząd gminy stwierdzi, że nieujęcie wyborcy w tym obwodzie nie jest błędem;
- 2) wcześniejszego głosowania osobistego wyborcy;
- 3) wygaśnięcia pełnomocnictwa z innej przyczyny lub cofnięcia pełnomocnictwa.

Po stwierdzeniu, że wyborca nie głosował osobiście, pełnomocnictwo nie wygasło z innej przyczyny i nie zostało cofnięte, komisja **wpisuje** nazwisko i imię (imiona) pełnomocnika wyborcy w spisie wyborców **w rubryce „Uwagi”** odpowiadającej pozycji, pod którą umieszczono nazwisko wyborcy, wraz z oznaczeniem „pełnomocnik”. Pełnomocnik potwierdza otrzymanie kart do głosowania **własnym czytelnym podpisem** w rubryce spisu przeznaczony na potwierdzenie otrzymania kart do głosowania przez wyborcę udzielającego pełnomocnictwa do głosowania. Ponadto komisja **odnotowuje fakt głosowania przez pełnomocnika na otrzymanej wraz ze spisem wyborców liście wyborców, którzy udzielili pełnomocnictwa do głosowania w ich imieniu.** Akt pełnomocnictwa do

głosowania komisja **załącza** do spisu i na koniec **wydaje** pełnomocnikowi karty do głosowania. W przypadku pełnomocnika przedkładającego zaświadczenie o prawie do głosowania w celu oddania głosu w obwodzie właściwym dla osoby udzielającej pełnomocnictwa, komisja dopisuje pełnomocnika do spisu wyborców (patrz pkt 47 ppkt 1), a następnie postępuje w sposób, o którym mowa wyżej.

60. Zasady dotyczące możliwości odmowy przyjęcia lub zwrotu którejkolwiek z kart do głosowania, o których mowa w pkt 50-52, dotyczą również głosowania przez pełnomocnika.

Wydawanie wyborcom nakładek na karty do głosowania

61. Komisja wraz z kartami do głosowania wydaje wyborcy niepełnosprawnemu, na jego prośbę, nakładki na karty do głosowania (w wyborach do Sejmu i do Senatu oraz w referendum) sporządzone w alfabecie Braille'a.
62. Komisja informuje wyborcę, że po oddaniu głosu obowiązany jest on zwrócić komisji nakładki na karty. Komisja powinna zapewnić wyborcom korzystającym z nakładek na karty do głosowania sporządzonych w alfabecie Braille'a właściwe do jej użycia miejsce, np. odpowiedniej wielkości stolik ułatwiający oddanie głosu stosując właściwą nakładkę. Miejsce to musi zapewniać tajność głosowania. Komisja zwraca uwagę, aby wyborca wraz z kartą nie wrzucił nakładki do urny. W przypadku utraty nakładek lub ich zniszczenia komisja niezwłocznie informuje o tym urząd gminy.

Przebieg głosowania

63. W czasie głosowania komisja zwraca uwagę, by wyborcy głosowali osobiście i w taki sposób, aby nie została naruszona tajność głosowania, a także aby głosowanie nie zostało wykorzystane przez wyborców do prowadzenia agitacji wyborczej. **Karty do głosowania wyborcy powinni wrzucać do urny w taki sposób, aby strona zadrukowana była niewidoczna** (art. 52 § 6 Kodeksu wyborczego).
64. **Niedopuszczalne jest głosowanie za członka rodziny lub za inną osobę.** Zakaz ten nie dotyczy osób posiadających pełnomocnictwo do głosowania.
65. Osobie niepełnosprawnej, na jej prośbę, może pomagać w głosowaniu inna osoba, w tym także niepełnoletnia. Pomoc ta może mieć tylko techniczny charakter. Nie może ona polegać na sugerowaniu wyborcy sposobu głosowania lub na głosowaniu w zastępstwie tego wyborcy. Dopuszczalne jest, aby na życzenie osoby niepełnosprawnej w miejscu zapewniającym tajność głosowania przebywała osoba udzielająca pomocy. **Pomocy w głosowaniu nie może udzielać członek komisji, mąż zaufania, obserwator społeczny ani obserwator międzynarodowy** (art. 53 i 103c § 2 Kodeksu wyborczego).
66. Przeprowadzanie głosowania poza lokalem możliwe jest wyłącznie w zakładach leczniczych i domach pomocy społecznej przy zastosowaniu urny pomocniczej, o czym mowa w rozdziale IX.
67. **Komisja zwraca uwagę, by wyborcy nie wynosili kart do głosowania poza lokal wyborczy.** W przypadku gdy komisja zauważy, że ktoś wyniósł karty (lub kartę) do głosowania na zewnątrz, lub otrzyma informację, że w lokalu wyborczym lub poza nim ktoś takie karty (lub kartę) przyjmuje lub posiada, nie będąc do tego uprawnionym, np. oferowane jest odstąpienie kart (lub karty), obowiązana jest niezwłocznie zawiadomić o tym Policję i fakt ten opisać w:
- 1) **punkcie 24:**
 - a) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów,
 - b) protokołu głosowania na kandydatów na senatora;
 - 2) **w punkcie 32** protokołu głosowania w referendum.
68. **Komisja zwraca również uwagę, aby wyborcy nie wrzucali do urny innych przedmiotów niż karty do głosowania. W razie stwierdzenia takich przypadków fakt ten należy opisać w:**
- 1) **punkcie 24:**

- a) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów,
 - b) protokołu głosowania na kandydatów na senatora;
- 2) **w punkcie 32** protokołu głosowania w referendum.
69. Komisja, na żądanie wyborcy, obowiązana jest wydać zaświadczenie potwierdzające wzięcie udziału w głosowaniu, którego wzór stanowi załącznik nr 3 do wytycznych.
70. Na żądanie wyborcy komisja obowiązana jest również wydać zaświadczenie potwierdzające odmowę wydania kart do głosowania z podaniem przyczyny odmowy (np. gdy wyborca nie jest ujęty w spisie wyborców).
71. **Zaświadczenia, o których mowa w pkt 69 i 70, sporządza się w jednym egzemplarzu. Informację o wydaniu zaświadczenia umieszcza się w rubryce spisu „Uwagi” przy nazwisku wyborcy, którego zaświadczenie dotyczyło. Zaświadczenia podpisuje przewodniczący komisji lub zastępca przewodniczącego i opatruje pieczęcią komisji.**
72. **Komisja na bieżąco sprawdza w spisie liczbę podpisów potwierdzających otrzymanie kart przez wyborców.**

W przypadku gdy liczba ta przekroczy 70% liczby otrzymanych przez komisję kart do głosowania danego rodzaju (w wyborach do Sejmu lub do Senatu albo w referendum), komisja obowiązana jest powiadomić okręgową komisję wyborczą, za pośrednictwem urzędu gminy, o możliwej potrzebie uruchomienia dla niej kart z rezerwy.

Natomiast **gdy liczba ta przekroczy 80% liczby otrzymanych przez komisję kart do głosowania danego rodzaju, komisja występuje do okręgowej komisji wyborczej, za pośrednictwem urzędu gminy, o wydanie kart z rezerwy.**

73. Komisja czuwa, aby nie doszło do przepełnienia urny wyborczej. Jeżeli komisja stwierdzi, że urna niedługo się zapełni powinna niezwłocznie zwrócić się do wójta o dostarczenie drugiej urny, informując o tym urzędnika wyborczego, chyba że przed rozpoczęciem głosowania została dostarczona druga urna wyborcza.
74. W przypadku, gdy urna uległa zapełnieniu komisja powinna zakleić oraz opieczętować tę urnę i wykorzystać drugą urnę. Urna, która uległa zapełnieniu, pozostaje w lokalu wyborczym. Przed rozpoczęciem stosowania drugiej urny komisja sprawdza, czy jest ona pusta, a następnie zamyka ją i opieczętowuje. Obie urny powinny być ustawione w takim miejscu, by były przez cały czas głosowania pod nadzorem wyznaczonego członka komisji oraz widoczne dla członków komisji i mężów zaufania, obserwatorów społecznych oraz obserwatorów międzynarodowych.
75. Przepisy Kodeksu wyborczego nie zabraniają robienia zdjęć w lokalu wyborczym przez wyborców pod warunkiem, że m.in.:
- 1) nie narusza to:
 - a) porządku w lokalu wyborczym,
 - b) powagi i tajności głosowania,
 - c) praw osób trzecich do ochrony dóbr osobistych, w szczególności ochrony wizerunku,
 - d) przepisów dotyczących ochrony danych osobowych;
 - 2) nie zakłóca przebiegu głosowania.

Przewodniczący komisji zobowiązany jest do czuwania nad zapewnieniem tajności głosowania oraz nad utrzymaniem porządku i spokoju w czasie głosowania. W związku z tym uprawniony jest, jeżeli uzna to za zasadne, do wydania odmowy wykonania zdjęć przez wyborcę w lokalu wyborczym.

Niedopuszczalne jest robienie zdjęć lub nagrywanie spisu wyborców.

76. Zgodnie z art. 154 § 5a Kodeksu wyborczego członkowie komisji, m.in. w trakcie przebywania w lokalu wyborczym, korzystają z ochrony prawnej przewidzianej dla funkcjonariuszy publicznych i ponoszą odpowiedzialność jak funkcjonariusze publiczni. Nie oznacza to jednak, że osoby te są funkcjonariuszami publicznymi. W związku z tym opublikowanie zdjęć zrobionych w lokalu wyborczym zarówno przez przedstawicieli mediów, jak i przez wyborców może wiązać się z odpowiedzialnością cywilną związaną z opublikowaniem

wizerunków osób uczestniczących w głosowaniu, członków komisji lub mężów zaufania albo obserwatorów społecznych bez ich zgody.

Przekazywanie Państwowej Komisji Wyborczej danych o frekwencji w wyborach do Sejmu i do Senatu oraz podanie ich do publicznej wiadomości

77. Komisja (poza komisjami w obwodach odrębnych i domach studenckich oraz zespołach domów studenckich) przekazuje Państwowej Komisji Wyborczej dane o frekwencji, tj. dane o liczbie osób uprawnionych do głosowania oraz o liczbie wyborców, którym wydano karty do głosowania w trakcie głosowania **w wyborach do Sejmu i do Senatu**, oraz podaje je do publicznej wiadomości. Dane te przekazuje się i podaje do publicznej wiadomości według stanu na godzinę 12⁰⁰ oraz 17⁰⁰, w trybie i na zasadach określonych w uchwale Państwowej Komisji Wyborczej, o której mowa w pkt 36 ppkt 1.

Nie ustala się i nie przekazuje danych o frekwencji w trakcie głosowania w referendum. Niedopuszczalne jest podawanie danych o frekwencji w referendum do czasu sporządzenia protokołu głosowania w referendum i podania go do publicznej wiadomości, o czym mowa w pkt 164.

Zadania komisji związane z głosowaniem korespondencyjnym

78. Komisje przeprowadzają głosowanie korespondencyjne, postępując w sposób określony w uchwale nr 169/2023 Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 11 września 2023 r. w sprawie sposobu postępowania z kopertami zwrotnymi i pakietami wyborczymi w głosowaniu korespondencyjnym (M.P. poz. ...), tj. w sposób wskazany poniżej.

79. Od rozpoczęcia głosowania o godz. 7⁰⁰ do godziny 21⁰⁰ komisja odbiera koperty zwrotne wyłącznie od przedstawicieli Poczty Polskiej oraz dostarczone osobiście przez wyborców. Komisja nie jest uprawniona do przyjmowania kopert zwrotnych dostarczonych przez inne osoby (w tym np. członków rodziny wyborcy).

80. Koperty zwrotne, dostarczone do komisji do zakończenia głosowania, komisja otwiera niezwłocznie po dostarczeniu i sprawdza, czy w kopercie zwrotnej znajduje się:

- 1) podpisane przez wyborcę oświadczenie o osobistym i tajnym oddaniu głosu w wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz w referendum ogólnokrajowym, zwane dalej: „oświadczeniem o osobistym i tajnym oddaniu głosu”;
- 2) zaklejona koperta na kartę do głosowania.

81. Jeżeli spełnione są warunki, o których mowa w pkt 80, komisja:

- 1) porównuje imię i nazwisko wyborcy oraz numer PESEL zawarty w oświadczeniu o osobistym i tajnym oddaniu głosu z danymi zawartymi w spisie wyborców. Jeżeli dane się zgadzają, członek komisji odnotowuje w rubryce spisu „Uwagi”, odpowiadającej pozycji, pod którą przy nazwisku wyborcy umieszczono informację o wysłaniu pakietu wyborczego, że wyborca głosował korespondencyjnie;
- 2) zaklejoną kopertę na kartę do głosowania wrzuca do urny wyborczej;
- 3) oświadczenie o osobistym i tajnym oddaniu głosu dołącza do spisu wyborców;
- 4) puste koperty zwrotne pakuje w pakiet, opisuje i odkłada; pakiet ten pozostaje w dokumentacji komisji, która po zakończeniu głosowania przekazywana jest w depozyt urzędnikowi wyborczemu, o czym mowa w pkt 184.

82. Jeżeli:

- 1) w kopercie zwrotnej nie było oświadczenia o osobistym i tajnym oddaniu głosu,
- 2) oświadczenie o osobistym i tajnym oddaniu głosu nie było podpisane przez wyborcę,
- 3) w kopercie zwrotnej nie było koperty na kartę do głosowania,
- 4) koperta na kartę do głosowania była niezaklejona
 - komisja odkłada kopertę zwrotną wraz z zawartością, segregując odłożone koperty według naruszeń powyższych warunków. Kopert tych komisja nie bierze pod uwagę przy ustalaniu wyników głosowania.

83. Komisja pakuje koperty wraz z kartami w osobne pakiety, według naruszeń warunków określonych w pkt 82, opisuje je i odkłada. Po zakończeniu głosowania pakiety te przekazywane są w depozyt urzędnikowi wyborczemu, o czym mowa w pkt 184.
84. Jeżeli wyborca, którego koperta zwrotna została doręczona do komisji, nie jest ujęty w spisie wyborców, komisja jest obowiązana wyjaśnić telefonicznie w dziale ewidencji ludności urzędu gminy przyczynę nieumieszczenia wyborcy w spisie wyborców. Jeżeli urząd gminy potwierdzi, że nieumieszczenie wyborcy w spisie wynika z omyłki, komisja dopisuje wyborcę do spisu wyborców na dodatkowym formularzu spisu. Członek komisji, który otrzymał potwierdzenie z urzędu gminy, sporządza notatkę w tej sprawie, którą dołącza się do spisu wyborców. Analogicznie komisja postępuje w przypadku, gdy dane wyborcy wpisane na oświadczeniu o osobistym i tajnym oddaniu głosu nie zgadzają się z danymi w spisie wyborców.
85. Jeżeli nieumieszczenie wyborcy w spisie wyborców nie wynika z omyłki, komisja postępuje w sposób określony w pkt 86.
86. Komisja odkłada w jeden odrębny pakiet:
- 1) koperty zwrotne, w których znajdowało się oświadczenie o osobistym i tajnym oddaniu głosu:
 - a) wyborcy nieujętego w spisie wyborców, o ile pominięcie w spisie wyborców nie wynikało z omyłki podczas jego sporządzenia,
 - b) zawierające dane wyborcy niezgadzające się z danymi w spisie wyborców, o ile nie wynikało to z omyłki podczas jego sporządzenia lub sporządzania oświadczenia;
 - 2) koperty zwrotne, w których znajdowała się więcej niż jedna koperta na kartę do głosowania;
 - 3) koperty zwrotne zawierające oświadczenie o osobistym i tajnym oddaniu głosu na karcie do głosowania wyborcy, który głosował wcześniej:
 - korespondencyjnie (w rubryce spisu „Uwagi”, pod pozycją odpowiadającą nazwisku i imieniu tego wyborcy, członek komisji odnotował już, że wyborca ten głosował korespondencyjnie, a koperta na kartę do głosowania została wrzucona już do urny),
 - osobiście (w rubryce spisu „Uwagi”, pod pozycją odpowiadającą nazwisku i imieniu tego wyborcy, nie było umieszczonej informacji o wysłaniu do niego pakietu wyborczego, a wyborca potwierdził odbiór kart do głosowania własnoręcznym podpisem);
 - 4) koperty zwrotne nieodebrane przez komisję, lecz pozostawione w komisji przez inne osoby niż przedstawiciel Poczty Polskiej albo osobiście wyborcy.
87. Kopert, o których mowa w pkt 86, komisja nie bierze pod uwagę przy ustalaniu wyników głosowania. Pakiet z tymi kopertami oraz ewentualnie pakiet z pustymi kopertami zwrotnymi, w których nie było koperty na kartę do głosowania ani oświadczenia o osobistym i tajnym oddaniu głosu na karcie do głosowania, o ile komisja takie koperty otrzymała, należy przekazać urzędnikowi wyborczemu w depozyt razem z dokumentami, o których mowa w pkt 184.
88. Wykonując powyższe czynności, **należy pamiętać, by na bieżąco ustalać i zapisywać:**
- 1) liczbę otrzymanych kopert zwrotnych;
 - 2) liczbę kopert zwrotnych, w których nie było oświadczenia o osobistym i tajnym oddaniu głosu;
 - 3) liczbę kopert zwrotnych, w których oświadczenie o osobistym i tajnym oddaniu głosu nie było podpisane przez wyborcę;
 - 4) liczbę kopert zwrotnych, w których znajdowała się niezaklejona koperta na kartę do głosowania;
 - 5) liczbę kopert zwrotnych, w których nie było koperty na kartę do głosowania;
 - 6) liczbę kopert na kartę do głosowania wrzuconych do urny.

W przypadku gdy informacje z pkt 2–5, dotyczą jednej koperty zwrotnej, należy je uwzględnić w każdym z tych punktów.

Otrzymanych przez komisję pustych kopert zwrotnych oraz kopert, o których mowa w pkt 86, nie uwzględnia się przy dokonywaniu powyższych ustaleń.

Dane, o których mowa, **muszą być** na bieżąco zapisywane na arkuszu pomocniczym prowadzonym przez wskazanego członka komisji pod nadzorem przewodniczącego lub zastępcy przewodniczącego komisji. Umożliwi to prawidłowe wypełnienie punktów protokołów głosowania dotyczących głosowania korespondencyjnego.

89. Przed wrzuceniem koperty na kartę do głosowania do urny komisja **nie może jej otwierać** i zapoznawać się z treścią kart do głosowania.
90. Pakiety wyborcze niedoręczone lub nieodebrane osobiście przez wyborców przekazywane komisji do zakończenia głosowania, komisja na bieżąco pakuje w pakiet, opisuje i odkłada. W przypadku doręczania kolejnych pakietów wyborczych są one dołączane do zamkniętych opakowań, bez otwierania wcześniej spakowanych pakietów. Pakiety te w zamkniętym i opieczętowanym opakowaniu pozostają w dokumentacji komisji, która po zakończeniu głosowania przekazywana jest w depozyt urzędnikowi wyborczemu wraz z innymi dokumentami, o których mowa w pkt 184. Analogicznie komisja postępuje z kopertami zwrotnymi doręczonymi do komisji po zakończeniu głosowania.

Przerwa w głosowaniu

91. **Głosowania nie wolno przerywać**, chyba że w wyniku nadzwyczajnych wydarzeń zostanie ono przejściowo lub trwale uniemożliwione. Przez nadzwyczajne wydarzenie należy rozumieć **wyłącznie takie, które realnie uniemożliwia głosowanie** (np. katastrofa budowlana dotycząca budynku, w którym znajduje się lokal wyborczy). Nie są nadzwyczajnymi wydarzeniami sytuacje o charakterze techniczno-organizacyjnym (brak właściwej pieczęci, trudność w dostaniu się do budynku lub lokalu przed rozpoczęciem głosowania, zapelnienie się urny itp.).
92. **O przyczynach uzasadniających – zdaniem komisji – zarządzenie przerwy w głosowaniu, jego przedłużeniu lub odroczeniu komisja powiadamia niezwłocznie okręgową komisję wyborczą i za jej zgodą podejmuje uchwałę** o zarządzeniu przerwy w głosowaniu, jego przedłużeniu lub odroczeniu. Uchwałę w tej sprawie komisja bezzwłocznie podaje do publicznej wiadomości oraz przesyła okręgowej komisji wyborczej, która przekazuje ją Państwowej Komisji Wyborczej i wójtowi. Uchwałę tę komisja załącza do protokołów głosowania i czyni o tym adnotację w:
 - 1) **punkcie 19:**
 - a) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów,
 - b) protokołu głosowania na kandydatów na senatora;
 - 2) **w punkcie 28** protokołu głosowania w referendum.
93. W razie przerwania lub odroczenia głosowania, o ile nie zagraża to życiu i zdrowiu członków komisji, komisja:
 - 1) zakleja i opieczętowuje wlot urny;
 - 2) ustala:
 - a) liczbę niewykorzystanych kart do głosowania odrębnie w wyborach do Sejmu i do Senatu oraz w referendum,
 - b) liczbę osób uprawnionych do głosowania, czyli liczbę osób ujętych w spisie wyborców wraz z wyborcami dopisanymi przez komisję na dodatkowym formularzu spisu,
 - c) liczbę wydanych kart – na podstawie podpisów osób w spisie wyborców odrębnie w wyborach do Sejmu, do Senatu oraz w referendum (z uwzględnieniem adnotacji, o których mowa w pkt 50, umieszczonych w rubryce „Uwagi” spisu wyborców, dotyczących odmowy przyjęcia przez wyborcę którejkolwiek karty lub kart do głosowania (np. „bez Sejmu”, „bez Senatu”, „bez referendum” itp.);
 - 3) spis wyborców, niewykorzystane karty do głosowania oraz inne dokumenty komisji umieszcza w odrębnych pakietach, opieczętowuje je i opisuje;
 - 4) urnę wraz z pakietami oddaje na przechowanie przewodniczącemu komisji.

Z czynności tych komisja sporządza protokół, podając w nim liczbę niewykorzystanych kart do głosowania (odrębnie w wyborach do Sejmu, do Senatu oraz w referendum), liczbę osób uprawnionych do głosowania i liczbę wydanych kart do głosowania (odrębnie w wyborach do Sejmu, do Senatu oraz w referendum).

94. Po sporządzeniu protokołu przewodniczący komisji zamyka lokal wyborczy i opieczętowuje wejście do lokalu pieczęcią komisji. Pieczęć komisji oddaje się na przechowanie zastępcy przewodniczącego lub innemu członkowi komisji.
95. Wójt zapewnia ochronę lokalu komisji w czasie przerwy w głosowaniu. Komisja oczekuje na przybycie przedstawiciela wójta, który będzie odpowiedzialny za ochronę lokalu. Zadaania i tryb postępowania wójta w zakresie ochrony lokalu określa rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 28 sierpnia 2014 r. w sprawie szczegółowych wymagań w zakresie ochrony lokali obwodowych komisji wyborczych w czasie przerwy w głosowaniu spowodowanej nadzwyczajnymi wydarzeniami (Dz. U. poz. 1152).
96. Przed wznowieniem głosowania komisja stwierdza protokolarnie, czy pieczęcie na wejściu do lokalu wyborczego, na urnie (ewentualnie plomby, o których mowa w pkt 39 ppkt 7) i pakietach z kartami oraz spisem nie zostały naruszone. W razie naruszenia pieczęci (ewentualnie plomb), braku któregośkolwiek z pakietów albo dokumentów komisja opisuje stwierdzony stan w protokołach głosowania, zawiadamia o tym niezwłocznie okręgową komisję wyborczą oraz wójta i następnie wykonuje czynności wskazane przez okręgową komisję wyborczą.

Rozdział V

Zakończenie głosowania

97. O godzinie 21⁰⁰ przewodniczący komisji zarządza zakończenie głosowania. Komisja zamyka lokal; wyborcom przybyłym do lokalu przed tą godziną należy umożliwić oddanie głosu. W przypadku podjęcia przez komisję uchwały o przedłużeniu głosowania, o czym mowa w pkt 92, lokal wyborczy jest zamykany później niż o godzinie 21⁰⁰, tj. o godzinie wynikającej z uchwały.
98. W obwodach odrębnych i w obwodach utworzonych w domach studenckich oraz zespołach domów studenckich komisja może zarządzić wcześniejsze zakończenie głosowania, pod warunkiem że wszyscy wyborcy wpisani do spisu wyborców oddali swoje głosy. Zarządzenie wcześniejszego zakończenia głosowania może nastąpić nie wcześniej niż o godzinie 18⁰⁰. W przypadku wcześniejszego zakończenia głosowania należy pamiętać, że podanie do publicznej wiadomości protokołów głosowania przez komisję powinno nastąpić niezwłocznie po ich sporządzeniu, lecz nie wcześniej niż o godzinie 21⁰⁰. O zarządzeniu zakończenia głosowania przewodniczący komisji niezwłocznie zawiadamia osobę kierującą jednostką, w której utworzono obwód głosowania, wójta oraz okręgową komisję wyborczą.
99. Po zamknięciu lokalu i po zakończeniu głosowania w lokalu mogą przebywać poza członkami komisji w możliwie pełnym składzie, lecz nie mniejszym niż 2/3 jej pełnego składu (patrz pkt 104), w tym przewodniczący lub jego zastępca, mężowie zaufania, obserwatorzy społeczni i obserwatorzy międzynarodowi. Ponadto wyłącznie w czasie otwierania urny i wyjmowania z niej kart dopuszczalna jest obecność w lokalu dziennikarzy, na zasadach, o których mowa w pkt 22. Mężowie zaufania, obserwatorzy społeczni i obserwatorzy międzynarodowi nie mogą uczestniczyć w liczeniu głosów ani pomagać członkom komisji w wykonywaniu ich zadań.
100. W przypadku gdy komisji zapewniono obsługę informatyczną, w lokalu w miejscu wyznaczonym przez przewodniczącego może przebywać również osoba odpowiedzialna za tę obsługę.
101. Niezwłocznie po zakończeniu głosowania oraz opuszczeniu lokalu przez ostatniego wyborcę przewodniczący komisji opieczętowuje otwór urny wyborczej, zaklejając go paskiem papieru opatrzonym pieczęcią komisji i podpisami jej członków. Jeżeli komisja otrzymała jednorazowe plomby – nalepki foliowe opatrzone unikatowym numerem, o których mowa w pkt 39 ppkt 7, za ich pomocą zabezpiecza wlot urny. W takim przypadku numer plomby,

niezwłocznie po jej założeniu, powinien być wpisany przez przewodniczącego komisji lub jego zastępcę do wewnętrznego protokołu. Nalepkę foliową opatruje się pieczęcią komisji.

102. W przypadku, gdyby komisja znalazła w lokalu wyborczym lub w budynku, w którym znajduje się lokal wyborczy, w trakcie głosowania albo po jego zakończeniu, kartę (lub karty) do głosowania pozostawioną lub zwróconą przez wyborcę, o czym mowa w pkt 52, **komisja nie jest uprawniona do wrzucenia jej do urny wyborczej**. Karty takiej nie uwzględnia się przy obliczeniach. W takim przypadku odnalezioną kartę należy zapakować w odrębny pakiet, opieczetować go i opisać. Informację o odnalezieniu lub zwróceniu karty do głosowania należy odnotować w:

- 1) **punkcie 24:**
 - a) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów – w przypadku karty do głosowania w wyborach do Sejmu,
 - b) protokołu głosowania na kandydatów na senatora – w przypadku karty do głosowania w wyborach do Senatu;
- 2) **w punkcie 32** protokołu głosowania w referendum – w przypadku karty do głosowania w referendum.

Pakiet ten należy przekazać razem z dokumentami, o których mowa w:

- 1) pkt 184 – w przypadku karty do głosowania w wyborach do Sejmu i do Senatu;
- 2) pkt 187 – w przypadku karty do głosowania w referendum.

103. W przypadku gdyby komisja znalazła w lokalu wyborczym lub w budynku, w którym znajduje się lokal wyborczy, w trakcie głosowania albo po jego zakończeniu, pakiet wyborczy lub kopertę zwrotną, **komisja nie jest uprawniona do otwierania pakietu ani wrzucenia koperty zwrotnej do urny wyborczej**. W takim przypadku odnaleziony pakiet lub kopertę zwrotną należy zapakować w odrębny pakiet, opieczetować go i opisać. Informację o odnalezieniu pakietu wyborczego lub koperty zwrotnej należy odnotować w:

- 1) **punkcie 24:**
 - a) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów,
 - b) protokołu głosowania na kandydatów na senatora;
- 2) **w punkcie 32** protokołu głosowania w referendum.

Pakiet ten należy przekazać razem z dokumentami, o których mowa w pkt 184.

Rozdział VI

Ustalenie wyników głosowania i sporządzenie protokołów głosowania

Informacje wstępne

104. **Czynności związane z ustaleniem wyników głosowania w obwodzie i sporządzeniem protokołów głosowania komisja wykonuje wspólnie, w możliwie pełnym składzie, lecz nie mniejszym niż 2/3 jej pełnego składu, w tym przewodniczący lub jego zastępca.** Jeżeli wskutek obliczeń okaże się, że $2/3$ liczby pełnego składu komisji jest liczbą ułamkową, wówczas należy dokonać zaokrąglenia w górę. Oznacza to, że wszystkie czynności związane z ustaleniem wyników głosowania w obwodzie i sporządzeniem protokołu głosowania komisja powołana w liczbie:

- 1) 5 osób – musi wykonywać wszystkie czynności w składzie nie mniejszym niż 4 osoby;
- 2) 6 osób – musi wykonywać wszystkie czynności w składzie nie mniejszym niż 4 osoby;
- 3) 7 osób – musi wykonywać wszystkie czynności w składzie nie mniejszym niż 5 osób;
- 4) 8 osób – musi wykonywać wszystkie czynności w składzie nie mniejszym niż 6 osób;
- 5) 9 osób – musi wykonywać wszystkie czynności w składzie nie mniejszym niż 6 osób;
- 6) 10 osób – musi wykonywać wszystkie czynności w składzie nie mniejszym niż 7 osób;
- 7) 11 osób – musi wykonywać wszystkie czynności w składzie nie mniejszym niż 8 osób;
- 8) 12 osób – musi wykonywać wszystkie czynności w składzie nie mniejszym niż 8 osób;

- 9) 13 osób – musi wykonywać wszystkie czynności w składzie nie mniejszym niż 9 osób.
105. **Nie jest dopuszczalne tworzenie z członków komisji grup roboczych, które wykonywałyby oddzielnie czynności po zakończeniu głosowania.**
106. Przed ustaleniem przez obwodową komisję wyborczą ważności karty do głosowania, ważności głosu, oddania głosu na daną listę lub na danego kandydata albo w referendum każda z kart do głosowania jest okazywana wszystkim obecnym członkom komisji, **co należy rozumieć wyłącznie jako zakaz przeglądania kart i wykonywania czynności związanych z ustaleniem wyników głosowania pojedynczo przez część członków komisji albo w odrębnych grupach.**
107. **Wykonywanie czynności komisji w zakresie ustalenia wyników głosowania:**
- 1) **powinno zostać tak zorganizowane, by każdy z członków komisji widział karty do głosowania i mógł dokonać ich oceny;**
 - 2) **nie może prowadzić do utrudniania, opóźniania lub paraliżowania pracy komisji.**
108. Komisja przystępuje do ustalenia wyników głosowania i sporządzenia projektów:
- 1) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów;
 - 2) protokołu głosowania na kandydatów na senatora;
 - 3) protokołu głosowania w referendum.
109. Czynności opisane w pkt 110-166 dotyczą przygotowania projektów protokołów głosowania, ale należy wykonywać je na odpowiednich formularzach protokołu głosowania.
110. **Liczby w protokołach głosowania wpisuje się, zaczynając od prawej strony, tj. w następujący sposób: liczby jednocyfrowe wpisuje się w ostatniej kratce z prawej strony, liczby dwucyfrowe – w dwóch ostatnich kratkach z prawej strony, liczby trzycyfrowe – w trzech ostatnich kratkach z prawej strony itd., czyli tak, aby ostatnia cyfra wpisywanej liczby wypadła w ostatniej kratce z prawej strony.**
- Jeżeli ustalona przez komisję liczba wynosi zero, w ostatniej kratce z prawej strony należy wpisać cyfrę „0”.**

Rozliczenie kart do głosowania

111. Protokół głosowania wypełnia się, przestrzegając poniższych zasad:
- 1) **wypełnianie punktu 1 protokołów głosowania**
Komisja wpisuje **w punkcie 1:**
 - a) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów,
 - b) protokołu głosowania na kandydatów na senatora,
 - c) protokołu głosowania w referendum**– ustalone po ich przeliczeniu przed rozpoczęciem głosowania liczby otrzymanych kart do głosowania (patrz pkt 39 ppkt 2) dodając ewentualne karty otrzymane z rezerwy, odrębnie w wyborach do Sejmu i do Senatu oraz w referendum.**
- Liczby otrzymanych kart do głosowania w wyborach do Sejmu, wyborach do Senatu oraz w referendum mogą być różne.**
- 2) **wypełnianie punktu 2 protokołów głosowania**
Kolejną czynnością komisji jest ustalenie liczby wszystkich wyborców uprawnionych do głosowania.
Ustalenia tego dokonuje się na podstawie liczby osób umieszczonych w spisie (łącznie z osobami dopisanymi przez komisję w trakcie głosowania na dodatkowym formularzu spisu) w chwili zakończenia głosowania.
Liczbę tę wpisuje się w punkcie 2:
 - a) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów,
 - b) protokołu głosowania na kandydatów na senatora,
 - c) protokołu głosowania w referendum.

Liczby uprawnionych do głosowania w wyborach do Sejmu, wyborach do Senatu oraz w referendum muszą być równe.

3) **wypełnianie punktu 3 protokołów głosowania**

Komisja przelicza niewykorzystane karty do głosowania odrębnie w wyborach do Sejmu, wyborach do Senatu oraz w referendum.

Ustalone przez komisję liczby niewykorzystanych kart do głosowania wpisuje się w punkcie 3:

- a) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów,
- b) protokołu głosowania na kandydatów na senatora,
- c) protokołu głosowania w referendum.

Liczby niewykorzystanych kart do głosowania w wyborach do Sejmu, w wyborach do Senatu oraz w referendum moga być różne.

Karty niewykorzystane należy zapakować w pakiety, odrębnie karty w wyborach do Sejmu, w wyborach do Senatu oraz w referendum, opieczetować je i opisać.

4) **wypełnianie punktu 4 protokołów głosowania**

Kolejną czynnością komisji jest ustalenie liczby wyborców, którym wydano karty do głosowania w lokalu wyborczym odrębnie w wyborach do Sejmu, w wyborach do Senatu oraz w referendum.

Ustalenia tego dokonuje się na podstawie liczby podpisów potwierdzających otrzymanie kart do głosowania (łącznie z adnotacjami dotyczącymi braku możliwości złożenia podpisu przez wyborców niepełnosprawnych posiadających orzeczenie o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności).

Należy zwrócić szczególną uwagę na adnotacje, o których mowa w pkt 50, umieszczone w rubryce „Uwagi” spisu wyborców, dotyczące odmowy przyjęcia przez wyborcę którejkolwiek karty lub kart do głosowania (np. „bez Sejmu”, „bez Senatu”, „bez referendum” itp.).

Należy zwrócić uwagę, że przy ustalaniu liczby wydanych kart do głosowania **nie uwzględnia się liczby adnotacji o wysłaniu pakietu wyborczego**.

Liczby wyborców, którym wydano karty do głosowania w wyborach do Sejmu, w wyborach do Senatu oraz w referendum, moga być różne.

Liczby te nie mogą być większe od liczby wyborców uprawnionych do głosowania (punkt 2 protokołów głosowania).

Ustalone przez komisję, odrębnie w wyborach do Sejmu, w wyborach do Senatu oraz w referendum, liczby wyborców, którym wydano karty do głosowania w lokalu wyborczym, wpisuje się w punkcie 4:

- a) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów,
- b) protokołu głosowania na kandydatów na senatora,
- c) protokołu głosowania w referendum.

5) **wypełnianie punktu 16 protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów i protokołu głosowania na kandydatów na senatora oraz punktu 25 protokołu głosowania w referendum**

Na podstawie danych ustalonych we wskazany wyżej sposób komisja ustala, czy liczba kart niewykorzystanych (**punkt 3 protokołów głosowania**) i liczba wyborców, którym wydano karty do głosowania (**punkt 4 protokołów głosowania**), stanowią w sumie liczbę kart, które otrzymała komisja (**punkt 1 protokołów głosowania**).

Rozliczenia należy dokonać oddzielnie w:

- a) protokole głosowania na listy kandydatów na posłów,
- b) protokole głosowania na kandydatów na senatora,
- c) protokole głosowania w referendum.

W razie stwierdzenia niezgodności należy ponownie przeliczyć podpisy w spisie. Jeżeli po przeliczeniu podpisów niezgodność nadal występuje, należy po raz kolejny przeliczyć niewykorzystane karty do głosowania. W przypadku stwierdzenia innej niż poprzednio liczby niewykorzystanych kart do głosowania trzeba obowiązkowo zmienić tę liczbę w punkcie 3 właściwego protokołu głosowania. Jeśli natomiast po ponownym przeliczeniu podpisów w spisie i niewykorzystanych kart do głosowania wynik rozliczenia kart będzie ten sam – **przypuszczalna przyczyna niezgodności musi być opisana we właściwym protokole głosowania, tj. w:**

- a) punkcie 16 protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów,
- b) punkcie 16 protokołu głosowania na kandydatów na senatora,
- c) punkcie 25 protokołu głosowania w referendum.

W punkcie tym należy wskazać przypuszczalną przyczynę niezgodności, a nie wyłącznie informację, że niezgodność występuje.

W razie braku miejsca w protokole głosowania na opisanie przyczyn rozbieżności należy dokonać tego na oddzielnej kartce papieru, która stanowić będzie załącznik do danego protokołu głosowania. W protokole głosowania zaś należy zamieścić informację o sporządzeniu załącznika. Jeżeli niezgodność nie występuje w:

- a) punkcie 16 protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów,
 - b) punkcie 16 protokołu głosowania na kandydatów na senatora,
 - c) punkcie 25 protokołu głosowania w referendum
- przeznaczonym na „Uwagi” należy wpisać wyrazy „brak uwag”.

6) **wypełnianie punktu 5 protokołów głosowania**

Komisja ustala liczbę wyborców, którym wysłano pakiety wyborcze. Ustaleń tych dokonują komisje, które w spisie wyborców miały zamieszczone adnotacje zawierające informacje o wysłaniu pakietu wyborczego do wyborcy. Pozostałe komisje **w punkcie 5:**

- a) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów,
 - b) protokołu głosowania na kandydatów na senatora,
 - c) protokołu głosowania w referendum
- wpisują cyfrę „0”.

Liczbę wyborców, którym wysłano pakiety wyborcze, ustala się na podstawie liczby adnotacji w rubryce „Uwagi” spisu wyborców: „Głosowanie korespondencyjne. Pakiet wysłany”.

Liczbę tę wpisuje się w punkcie 5:

- a) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów,
- b) protokołu głosowania na kandydatów na senatora,
- c) protokołu głosowania w referendum.

Liczby te we wszystkich trzech protokołach głosowania muszą być równe.

7) **wypełnianie punktu 6 protokołów głosowania**

Komisja ustala **łącną liczbę wyborców, którym wydano karty do głosowania w lokalu wyborczym oraz w głosowaniu korespondencyjnym** odrębnie w wyborach do Sejmu, w wyborach do Senatu oraz w referendum.

Ustalenia tego komisja dokonuje poprzez dodanie ustalonych wcześniej liczb wyborców, którym wydano karty do głosowania w lokalu wyborczym (punkt 4 protokołu głosowania) oraz liczby wyborców, którym wysłano pakiety wyborcze (punkt 5 protokołu głosowania).

Suma liczb z punktu 4 i 5 musi być równa liczbie z punktu 6.

Ustalone przez komisję **łączne liczby wyborców, którym wydano karty do głosowania w lokalu wyborczym oraz w głosowaniu korespondencyjnym**, odrębnie w wyborach do Sejmu, w wyborach do Senatu oraz w referendum **wpisuje się w punkcie 6:**

- a) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów,
- b) protokołu głosowania na kandydatów na senatora,
- c) protokołu głosowania w referendum.

8) **wypełnianie punktu 7 protokołów głosowania**

Komisja ustala liczbę wyborców głosujących przez pełnomocnika, odrębnie w wyborach do Sejmu, w wyborach do Senatu oraz w referendum.

Ustalenia tego dokonuje się na podstawie liczby podpisów pełnomocników głosujących w imieniu wyborców ujętych w spisie, znajdujących się obok adnotacji „Udzielono pełnomocnictwa do głosowania – art. 56 Kw” w rubryce „Uwagi” spisu wyborców.

Uzyskaną liczbę komisja porównuje z liczbą otrzymanych aktów pełnomocnictwa, z pominięciem aktów pełnomocnictwa, które komisja otrzymała od osób, których pełnomocnictwo wygasło lub zostało cofnięte. Liczby te powinny być równe. Jeżeli zachodzi rozbieżność pomiędzy tymi liczbami, komisja dokonuje ponownego przeliczenia.

Ponadto należy wziąć pod uwagę adnotacje, o których mowa w pkt 50, umieszczone w rubryce „Uwagi” spisu wyborców, dotyczące odmowy przyjęcia przez wyborcę którejkolwiek karty lub kart do głosowania (np. „bez Sejmu”, „bez Senatu”, „bez referendum” itp.).

Liczby wyborców, którzy głosowali na podstawie pełnomocnictwa w wyborach do Sejmu, w wyborach do Senatu oraz w referendum mogą być różne.

Ustalone przez komisję liczby wyborców głosujących przez pełnomocnika wpisuje się w punkcie 7:

- a) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów,
- b) protokołu głosowania na kandydatów na senatora,
- c) protokołu głosowania w referendum.

Komisje w obwodach odrębnych oraz domach studenckich i zespołach domów studenckich w tym punkcie protokołów głosowania wpisują cyfrę „0”.

9) **wypełnianie punktu 8 protokołów głosowania**

Komisja ustala liczbę wyborców głosujących na podstawie zaświadczenia o prawie do głosowania, odrębnie w wyborach do Sejmu, wyborach do Senatu oraz w referendum.

Ustalenia tego dokonuje się na podstawie liczby adnotacji w rubryce „Uwagi” spisu, że wyborca zagłosował na podstawie zaświadczenia, potwierdzających głosowanie na jego podstawie.

Uzyskaną liczbę komisja obowiązkowo porównuje z liczbą otrzymanych zaświadczeń. **Liczby te powinny być równe.** Jeżeli zachodzi rozbieżność pomiędzy tymi liczbami, komisja dokonuje ponownego przeliczenia.

Ponadto należy wziąć pod uwagę adnotacje, o których mowa w pkt 50, umieszczone w rubryce „Uwagi” spisu wyborców, dotyczące odmowy przyjęcia przez wyborcę którejkolwiek karty lub kart do głosowania (np. „bez Sejmu”, „bez Senatu”, „bez referendum” itp.).

Liczby wyborców, którzy głosowali na podstawie zaświadczenia w wyborach do Sejmu, w wyborach do Senatu oraz w referendum mogą być różne.

Ustalone przez komisję liczby wyborców głosujących na podstawie zaświadczenia o prawie do głosowania, odrębnie w wyborach w wyborach do Sejmu, wyborach do Senatu oraz w referendum, wpisuje się w punkcie 8:

- a) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów,
- b) protokołu głosowania na kandydatów na senatora,
- c) protokołu głosowania w referendum.

10) **wypełnianie punktu 9 protokołów głosowania**

Następnie komisja w obwodzie, w którym przeprowadza się głosowanie korespondencyjne, wypełnia protokoły głosowania w zakresie pozostałych liczb dotyczących głosowania korespondencyjnego (pozostałe komisje w punktach 9–9e protokołów głosowania wpisują cyfrę „0”).

Komisja wpisuje ustalone wcześniej, zgodnie z pkt 88, liczby:

- a) w punkcie 9 protokołów głosowania – otrzymanych kopert zwrotnych,
- b) w punkcie 9a protokołów głosowania – kopert zwrotnych, w których nie było oświadczenia o osobistym i tajnym oddaniu głosu,
- c) w punkcie 9b protokołów głosowania – kopert zwrotnych, w których oświadczenie o osobistym i tajnym oddaniu głosu nie było podpisane przez wyborcę,
- d) w punkcie 9c protokołów głosowania – kopert zwrotnych, w których nie było koperty na karty do głosowania,
- e) w punkcie 9d protokołów głosowania – kopert zwrotnych, w których znajdowała się niezaklejona koperta na karty do głosowania,
- f) w punkcie 9e protokołów głosowania – kopert na karty do głosowania wrzuconych do urny.

Liczba otrzymanych kopert zwrotnych (punkt 9 protokołów głosowania) nie może być większa od liczby wyborców, którym wysłano pakiety wyborcze (punkt 5 protokołów głosowania). Suma liczb z punktów 9a–8e nie może być mniejsza od liczby otrzymanych kopert zwrotnych (punkt 9 protokołów głosowania).

Liczby te wpisuje się w punktach 9–9e:

- a) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów,
- b) protokołu głosowania na kandydatów na senatora,
- c) protokołu głosowania w referendum.

Odpowiednie liczby w tych punktach we wszystkich trzech protokołach głosowania muszą być równe.

Następnie komisja odkłada projekty protokołów głosowania i podejmuje czynności związane z ustaleniem wyników głosowania.

Ustalenie wyników głosowania

112. Komisja sprawdza, czy pieczęcie na urnie wyborczej oraz na wlocie do urny wyborczej lub jednorazowe plomby – nalepki foliowe, o których mowa w pkt 39 ppkt 7, pozostały nienaruszone, po czym otwiera urnę wyborczą i wyjmuje z niej karty do głosowania.
113. Zaleca się zachowanie staranności przy wyjmowaniu kart z urny wyborczej, aby karty do głosowania nie zostały uszkodzone. Poza tym należy wyjmować karty do głosowania z urny wyborczej w taki sposób, aby jej nie uszkodzić. Niedopuszczalne jest przewracanie wypełnionej urny wyborczej. W przypadku gdy urna wyborcza jest znacznie zapełniona, należy w pierwszej kolejności wyjąć część kart do głosowania, a dopiero później ewentualnie przechylić urnę wyborczą, zachowując przy tym szczególną ostrożność.
114. **W przypadku stwierdzenia, że w urnie znajdują się inne przedmioty niż karty do głosowania (w tym np. czyste kartki papieru, nakładki na karty sporządzone w alfabecie Braille’a itp.), komisja oddziela je od kart do głosowania, a informacje o ich odnalezieniu odnotowuje w:**
 - 1) **punkcie 24:**
 - a) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów,
 - b) protokołu głosowania na kandydatów na senatora;
 - 2) **punkcie 32** protokołu głosowania w referendum.
115. **W pierwszej kolejności komisja** po otwarciu urny i wyjęciu z niej kart wyjmuje karty do głosowania ze znajdujących się w urnie kopert na karte do głosowania w głosowaniu korespondencyjnym i ustala ich liczbę, którą wpisuje w punkcie 10a właściwego protokołu głosowania. Liczby te ustala się odrębnie w wyborach do Sejmu, w wyborach do Senatu

oraz w referendum. Liczby te powinny odpowiadać liczbie kopert na kartę do głosowania wrzuconych do urny. Różnica jest możliwa tylko, gdy:

- 1) koperta na kartę do głosowania była pusta;
- 2) w kopercie:
 - a) znajdowała się więcej niż jedna karta do głosowania w: wyborach do Sejmu lub w wyborach do Senatu albo referendum,
 - b) nie znajdowała się karta do głosowania w wyborach do Sejmu lub w wyborach do Senatu albo w referendum.

Sytuację tę komisja opisuje w:

- 1) **punkcie 24:**
 - a) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów,
 - b) protokołu głosowania na kandydatów na senatora,
- 2) **punkcie 32** protokołu głosowania w referendum
 - wpisując np. „koperta na kartę do głosowania była pusta” lub „w jednej kopercie znajdowały się dwie karty do głosowania w wyborach do Sejmu”, albo „w jednej kopercie nie znajdowała się karta do głosowania w wyborach do Senatu” (są to jedynie przykładowe warianty, natomiast właściwa adnotacja musi odzwierciedlać ewentualnie zaistniałą sytuację).

Koperty na kartę do głosowania, z których komisja wyjęła karty, komisja pakuje w pakiet, opisuje go i odkłada.

116. Komisja przegląda wszystkie karty do głosowania i **wydziela z nich karty całkowicie przedarte** na dwie lub więcej części, których **nie bierze się pod uwagę przy obliczeniach.**

Karty takie należy zapakować w pakiet, opieczetować go i opisać.

Wypełnianie punktu 10 i 17 protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów i protokołu głosowania na kandydatów na senatora oraz punktu 10 i 26 protokołu głosowania w referendum

117. Komisja oddziela od siebie karty do głosowania w wyborach do Sejmu, w wyborach do Senatu oraz w referendum, a następnie liczy karty całe wyjęte z urny oddzielnie dla każdego głosowania.

Ustalone liczby kart do głosowania odrębnie w wyborach do Sejmu, w wyborach do Senatu oraz w referendum, komisja wpisuje w punkcie 10:

- 1) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów;
- 2) protokołu głosowania na kandydatów na senatora;
- 3) protokołu głosowania w referendum.

W punkcie 10a wymienionych protokołów głosowania komisje podają liczbę kart do głosowania wyjętych z kopert na karty do głosowania w głosowaniu korespondencyjnym, ustaloną odrębnie w wyborach do Sejmu, w wyborach do Senatu oraz w referendum.

Liczba ta musi być uwzględniona (dodana) przy ustalaniu liczby kart wyjętych z urny, wpisanych w punkcie 10 protokołów głosowania.

Czynności te wykonuje się odrębnie w:

- 1) protokole głosowania na listy kandydatów na posłów;
- 2) protokole głosowania na kandydatów na senatora;
- 3) protokole głosowania w referendum.

Komisje, w których nie było kopert na karty do głosowania w głosowaniu korespondencyjnym, wpisują cyfrę „0” w punkcie 10a protokołów głosowania.

Jeżeli liczba kart wyjętych z urny (**punkt 10 protokołu głosowania**) pomniejszona o liczbę kart wyjętych z kopert na karty do głosowania (**punkt 10a protokołu głosowania**) nie jest równa liczbie wyborców, którym wydano karty do głosowania w lokalu wyborczym

(**punkt 4 protokołu głosowania**), wówczas przypuszczalna przyczynę tego stanu rzeczy należy omówić w:

- 1) **punkcie 17:**
 - a) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów,
 - b) protokołu głosowania na kandydatów na senatora,
- 2) **punkcie 26** protokołu głosowania w referendum.

Przyczynę tę należy ustalić po przeliczeniu kart ważnych i nieważnych. Jeżeli różnica nie występuje, w punkcie tym należy wpisać wyrazy „brak uwag”.

Analogicznie należy postąpić, jeżeli liczba kart wyjętych z kopert na karty do głosowania (**punkt 10a protokołu głosowania**) jest większa od liczby kopert na karty do głosowania wrzuconych do urny (**punkt 9e protokołu głosowania**).

W razie braku miejsca w protokole głosowania na opisanie przyczyn rozbieżności należy dokonać tego na oddzielnej kartce, którą załącza się do protokołu. W takim przypadku informację o sporządzeniu załącznika należy zamieścić w:

- 1) **punkcie 17:**
 - a) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów,
 - b) protokołu głosowania na kandydatów na senatora,
- 2) **punkcie 26** protokołu głosowania w referendum.

Sprawdzenia dokonuje się odrębnie w wyborach do Sejmu, w wyborach do Senatu oraz w referendum.

Wypełnianie punktu 11 i punktu 18 protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów i protokołu głosowania na kandydatów na senatora oraz punktu 11 i 27 protokołu głosowania w referendum

118. Komisja wydziela i liczy karty nieważne (**tj. inne niż ustalone urzędowo lub nieopatrzone pieczęcią komisji**), **odrębnie w wyborach do Sejmu, w wyborach do Senatu oraz w referendum.**

Ustaloną odrębnie liczbę kart nieważnych wpisuje się w punkcie 11 właściwych protokołów głosowania.

Należy uważać, aby omyłkowo w tym punkcie protokołu głosowania **nie wpisać** liczby głosów nieważnych, o których będzie mowa w dalszej części wytycznych.

Jeżeli liczba kart nieważnych jest większa niż 0, przypuszczalna przyczynę wystąpienia kart nieważnych należy opisać w:

- 1) **punkcie 18:**
 - a) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów,
 - b) protokołu głosowania na kandydatów na senatora,
- 2) **punkcie 27** protokołu głosowania w referendum.

Jeżeli liczba kart nieważnych wynosi 0, **w punkcie 11 protokołów głosowania należy wpisać „0”, a w:**

- 1) **punkcie 18:**
 - a) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów,
 - b) protokołu głosowania na kandydatów na senatora,
- 2) **punkcie 27** protokołu głosowania w referendum.
– „brak kart nieważnych”.

Czynności te wykonuje się odrębnie we wszystkich protokołach.

Karty nieważne należy zapakować w trzy pakiety, odrębnie w wyborach do Sejmu, w wyborach do Senatu oraz w referendum, opieczętować je i opisać.

Wypełnianie punktu 12 protokołów głosowania

Pozostałe karty są **kartami ważnymi i na ich podstawie ustala się wyniki głosowania**.

Karty ważne należy policzyć odrebnie w wyborach do Sejmu, w wyborach do Senatu oraz w referendum.

Liczbę kart ważnych wpisuje się w punkcie 12 protokołów głosowania.

Suma kart nieważnych (**punkt 11 protokołu głosowania**) i kart ważnych (**punkt 12 protokołu głosowania**) musi być równa liczbie kart wyjętych z urny (**punkt 10 protokołu głosowania**).

Sprawdzenia dokonuje się odrebnie w wyborach do Sejmu, w wyborach do Senatu i w referendum.

Do dalszych czynności należy **pozostawić karty ważne w wyborach do Sejmu**, a ważne karty do głosowania w wyborach do Senatu i w referendum należy zapakować w odrębne tymczasowe pakiety, opisać je i opieczetować. **Pakiety te muszą pozostać w pomieszczeniu**, w którym komisja ustala wyniki głosowania.

Następnie komisja ustala wyniki głosowania w obwodzie.

Wypełnianie punktu 13 protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów

119. Na podstawie kart ważnych komisja ustala liczbę głosów nieważnych oraz głosów ważnych w wyborach do Sejmu.

Komisja jest obowiązana przejrzeć całą kartę do głosowania, a nie poprzestać na miejscu, w którym postawiono znak „x”, gdyż może się okazać, że znak taki wyborca postawił przy nazwisku lub nazwiskach kandydatów na więcej niż jednej liście, co powoduje nieważność głosu.

W trakcie przeglądania kart do głosowania komisja odkłada osobno karty z głosami nieważnymi i osobno karty z głosami ważnymi.

Ustalając, czy głos na karcie jest **ważny, czy nieważny**, komisja stosuje poniższe reguły:

- 1) **w przypadkach wątpliwych należy przyjmować, że znakiem „x” postawionym w kratce są co najmniej dwie linie, które przecinają się w obrębie kratki. Ustalenie, czy postawiony znak jest znakiem „x” w rozumieniu Kodeksu wyborczego oraz czy postawiony jest on w kratce, czy poza nią, należy do komisji;**
- 2) **wszelkie znaki, wykreślenia, przekreślenia, w tym również i znak „x” postawiony przez wyborcę poza przeznaczoną na to kratką, traktuje się jako dopiski, które nie wpływają na ważność głosu;**
- 3) **wszelkie inne znaki niż znak „x”, tj. niebędące co najmniej dwiema liniami, które przecinają się w obrębie kratki, naniesione w obrębie kratki, również nie wpływają na ważność głosu.**

120. Wyborca może głosować tylko na jedną listę i na jednego kandydata z tej listy, stawiając na karcie do głosowania znak „x” w kratce z lewej strony obok nazwiska jednego z kandydatów z tej listy, przez co wskazuje jego pierwszeństwo do otrzymania mandatu (art. 227 Kodeksu wyborczego). Tak oddane głosy wyborców są głosami ważnymi.

Głos uznaje się za ważny także, gdy wyborca postawił znak „x”:

- 1) **na jednej liście przy nazwisku dwóch lub więcej kandydatów.** Głos taki traktuje się jako oddany na tego kandydata spośród tych, przy których postawiono znak „x”, którego nazwisko jest umieszczone wyżej na tej liście;
- 2) **wyłącznie przy nazwisku skreślonego kandydata.** Głos taki traktuje się jako oddany na listę bez wskazania pierwszeństwa do uzyskania mandatu;
- 3) **przy nazwisku skreślonego kandydata oraz przy nazwisku innego kandydata z tej samej listy.** Głos taki traktuje się jako oddany na nieskreślonego kandydata;

- 4) **przy nazwisku kandydata skreślonego z jednej listy i przy nazwisku kandydata z innej (ale tylko jednej) listy.** Głos taki traktuje się jako oddany na nieskreślonego kandydata z tej innej listy;
 - 5) **przy nazwisku kandydata z unieważnionej listy i przy nazwisku kandydata z innej (ale tylko jednej) listy.** Głos taki traktuje się jako oddany na kandydata z listy, której rejestracja nie została unieważniona.
121. **Za nieważny uznaje się głos, gdy wyborca w kratce na karcie do głosowania:**
- 1) **postawił znak „x” przy nazwiskach dwóch lub większej liczby kandydatów z różnych list;**
 - 2) **nie postawił znaku „x” przy nazwisku żadnego kandydata;**
 - 3) **postawił znak „x” wyłącznie przy nazwisku kandydata z listy, której rejestrację unieważniono.**
122. Wyodrębnione karty z **głosami nieważnymi** komisja liczy i ich łączną liczbę ustaloną zgodnie z pkt 119 i 121 wpisuje **w punkcie 13 protokołu głosowania**. Następnie komisja dokonuje oceny przyczyny nieważności głosu i **rozkłada oddzielnie karty** według przyczyny nieważności głosu.

W punkcie 13a protokołu głosowania wpisuje się liczbę głosów nieważnych z powodu postawienia znaku „x” obok nazwiska dwóch lub większej liczby kandydatów z różnych list.

W punkcie 13b protokołu głosowania wpisuje się liczbę głosów nieważnych z powodu niepostawienia znaku „x” obok nazwiska żadnego kandydata.

W punkcie 13c protokołu głosowania wpisuje się liczbę głosów nieważnych z powodu postawienia znaku „x” wyłącznie obok nazwiska kandydata na liście, której rejestracja została unieważniona.

Suma liczb z punktów od 13a do 13c musi być równa liczbie z punktu 13.

Karty ważne z głosami nieważnymi należy zapakować w odrębne pakiety – według przyczyn nieważności głosu – opieczętować je i opisać: „Głosy nieważne z kart ważnych w wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 15 października 2023 r. z powodu
..... –”.

(przyczyna nieważności)

(liczba)

Następnie opisane w powyższy sposób pakiety z głosami nieważnymi według przyczyny nieważności głosu należy zapakować w jeden pakiet i opisać: „Głosy nieważne z kart ważnych w wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 15 października 2023 r. –”.

(liczba)

Wypełnianie punktu 14 protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów

123. Komisja liczy **głosy ważne** oddane łącznie na wszystkie listy kandydatów i ich liczbę wpisuje **w punkcie 14 protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów**.

Następnie komisja sumuje liczby głosów nieważnych (**punkt 13 protokołu głosowania**) i głosów ważnych (**punkt 14 protokołu głosowania**) i porównuje wynik z wcześniej wpisaną liczbą kart ważnych (**punkt 12 protokołu głosowania**). Liczby te **muszą być równe**. Jeżeli występuje rozbieżność, należy **poszukać przyczyny błędu** i po sprostowaniu obliczeń właściwe liczby wpisać do protokołu głosowania.

Wypełnianie punktu 15 protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów

124. Komisja ustala – na podstawie kart z głosami ważnymi – **liczbę głosów ważnych oddanych na każdą z list kandydatów na posłów**. W tym celu odrębnie grupuje karty z głosami oddanymi na poszczególne listy. Następnie komisja oblicza liczbę kart z głosami ważnymi oddanymi na każdą z list i wpisuje ją przy numerze listy i nazwie lub skrócie nazwy

komitetu wyborczego, w rubryce „Liczba głosów ważnych oddanych na listę”, na przygotowanych wcześniej arkuszach pomocniczych – odrębnych dla każdej listy z jej numerem i oznaczeniem nazwą lub skróttem nazwy oraz nazwiskami i imionami umieszczonych na niej kandydatów.

Po dokonaniu tej czynności należy zsumować głosy ważne oddane łącznie na wszystkie listy kandydatów. Otrzymana liczba **musi być** identyczna z liczbą wpisaną **w punkcie 14 protokołu głosowania**.

Kolejną czynnością jest **ustalenie liczby głosów oddanych na poszczególnych kandydatów z każdej listy**. Ustalone liczby komisja wpisuje przy nazwiskach poszczególnych kandydatów na arkuszach pomocniczych.

Następnie komisja sprawdza **prawidłowość ustalenia liczby głosów ważnych** oddanych na każdą z list.

W tym celu dodaje liczby głosów oddanych na poszczególnych kandydatów z danej listy i uzyskany wynik wpisuje na arkuszu pomocniczym w rubryce „Razem”. Uzyskany wynik **powinien być** taki jak liczba głosów ważnych oddanych na listę. **Wyjątkiem** od tej zasady jest sytuacja, gdy na liście znajduje się **nazwisko skreślonego kandydata, na którego został oddany głos**.

Dane dotyczące **punktu 15 protokołu głosowania** („Na poszczególne listy kandydatów i umieszczonych na nich kandydatów oddano następujące liczby głosów ważnych”) wypełnia się odrębnie, wpisując z arkuszy pomocniczych do protokołu głosowania w odpowiedniej rubryce liczbę głosów, które oddano na tę listę, a przy nazwiskach i imionach kandydatów – otrzymaną przez nich liczbę głosów.

Jeżeli w okresie po wydrukowaniu kart do głosowania okręgowa komisja wyborcza skreśliła z zarejestrowanej listy nazwisko kandydata na posła, **skreślone nazwisko kandydata umieszcza się (pozostawia) w odpowiedniej części protokołu głosowania**, a w miejscu przeznaczonym na wpisanie liczby głosów **wpisuje się „XXXXX”**.

Analogicznie postępuje się w **przypadku unieważnionej rejestracji listy kandydatów** – „XXXXX” wpisuje się zarówno w miejscu przeznaczonym na wpisanie liczby głosów ważnych oddanych na listę, jak i w rubryce „Razem”.

Po sprawdzeniu prawidłowości danych komisja pakuje karty ważne z głosami ważnymi w odrębne pakiety według numerów i nazw list. Pakiety te należy opisać „Głosy ważne z kart ważnych w wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 15 października 2023 r. Lista nr –”.

(liczba)

Staranne wykonanie tych czynności pozwoli na szybkie wyjaśnienie ewentualnych błędów w obliczeniach, a także zarzutów wynikających z uwag mężów zaufania lub członków komisji, albo protestów wyborców.

125. Po wykonaniu czynności związanych z ustaleniem wyników głosowania w wyborach do Sejmu komisja sprawdza, czy pakiet zawierający ważne karty do głosowania w wyborach do Senatu nie został naruszony i przystępuje do ustalenia wyników głosowania na kandydatów na senatora.

Wypełnianie punktu 13 protokołu głosowania na kandydatów na senatora

126. Do ustalenia liczby głosów nieważnych i głosów ważnych **w wyborach do Senatu** komisja stosuje opisane w pkt 119 zasady dotyczące interpretacji znaku „x” i ewentualnych dopisków na karcie do głosowania.
127. Wyborca może głosować na jednego kandydata, stawiając na karcie do głosowania znak „x” z lewej strony obok jego nazwiska (art. 268 § 1 Kodeksu wyborczego).
128. **Za nieważny uznaje się głos, gdy wyborca w kratce na karcie do głosowania:**
- 1) **postawił znak „x” przy nazwisku więcej niż jednego kandydata;**

- 2) **nie postawił znaku „x” przy nazwisku żadnego kandydata;**
- 3) **postawił znak „x” tylko przy nazwisku kandydata skreślonego przez okręgową komisję wyborczą.**

Jeżeli wyborca postawił znak „x” przy nazwisku kandydata skreślonego oraz przy nazwisku innego kandydata, to głos taki jest ważny i zaliczany kandydatowi, którego nazwisko nie zostało skreślone.

129. Wyodrębnione karty z głosami nieważnymi według przyczyn nieważności głosu liczy się i odkłada, a ich liczbę, ustaloną zgodnie z pkt 119 i 128 wpisuje się w punkcie 13 protokołu głosowania.

W punkcie 13a protokołu głosowania wpisuje się liczbę głosów nieważnych z powodu postawienia znaku „x” obok nazwiska dwóch lub większej liczby kandydatów.

W punkcie 13b protokołu głosowania wpisuje się liczbę głosów nieważnych z powodu niepostawienia znaku „x” obok nazwiska żadnego kandydata.

W punkcie 13c protokołu głosowania wpisuje się liczbę głosów nieważnych z powodu postawienia znaku „x” wyłącznie obok skreślonego nazwiska kandydata.

Suma liczb z punktów od 13a do 13c musi być równa liczbie z punktu 13.

Wypełnianie punktu 13 protokołu głosowania na kandydata na senatora w przypadku, gdy zgłoszono tylko jednego kandydata w okręgu

130. W okręgu wyborczym, w którym został zarejestrowany tylko jeden **kandydat do Senatu**, wyborca głosuje za wyborem kandydata albo przeciw wyborowi kandydata.

131. Zatem głosem ważnym jest głos:

- 1) za wyborem kandydata, tj. znak „x” postawiony w kratce oznaczonej słowem „TAK”;
- 2) przeciw wyborowi kandydata, tj. znak „x”, postawiony w kratce oznaczonej słowem „NIE”.

132. **Za głos nieważny uznaje się głos, gdy wyborca w kratce na karcie do głosowania:**

- 1) **postawił znak „x” jednocześnie w kratce za wyborem kandydata (w kratce oznaczonej słowem „TAK”) i w kratce przeciw wyborowi kandydata (w kratce oznaczonej słowem „NIE”);**
- 2) **nie postawił znaku „x” ani za wyborem kandydata (w kratce oznaczonej słowem „TAK”), ani przeciw wyborowi kandydata (w kratce oznaczonej słowem „NIE”).**

133. Wyodrębnione karty z głosami nieważnymi według przyczyn nieważności głosu liczy się i odkłada, a ich liczbę, ustaloną zgodnie z pkt 119 i 132 wpisuje się w punkcie 13 protokołu głosowania.

W punkcie 13a protokołu głosowania wpisuje się liczbę głosów nieważnych z powodu postawienia znaku „x” jednocześnie za wyborem i przeciw wyborowi kandydata.

W punkcie 13b protokołu głosowania wpisuje się liczbę głosów nieważnych z powodu niepostawienia znaku „x” ani za wyborem, ani przeciw wyborowi kandydata.

Suma liczb z punktów 13a i 13b musi być równa liczbie z punktu 13.

134. Karty z głosami nieważnymi należy spakować i opisać na zasadach określonych w pkt 122, z tym że w opisie należy wskazać, iż są to karty z wyborów do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej.

Wypełnianie punktu 14 protokołu głosowania na kandydatów na senatora

135. Komisja liczy **głosy ważne** i ich liczbę **wpisuje w punkcie 14 protokołu głosowania na kandydatów na senatora.**

Następnie komisja sumuje liczby głosów nieważnych (**punkt 13 protokołu głosowania**) i głosów ważnych (**punkt 14 protokołu głosowania**) i porównuje wynik z wcześniej wpisaną liczbą kart ważnych (**punkt 12 protokołu głosowania**). Liczby te muszą być równe. Jeżeli występuje rozbieżność, należy poszukać przyczyny błędu i po sprostowaniu obliczeń właściwe liczby wpisać do protokołu głosowania.

Wypełnianie punktu 15 protokołu głosowania na kandydatów na senatora

136. Komisja ustala – na podstawie kart z głosami ważnymi – liczbę głosów ważnych oddanych na poszczególnych kandydatów na senatora.

137. Ustalenia tego komisja dokonuje na przygotowanych wcześniej arkuszach pomocniczych z nazwiskami i imionami wszystkich kandydatów na senatora.

Ustaloną liczbę głosów ważnych oddanych na poszczególnych kandydatów komisja wpisuje w **punkcie 15 protokołu głosowania** odpowiednio przy nazwiskach poszczególnych kandydatów.

Sumę liczb głosów ważnych oddanych na poszczególnych kandydatów wpisuje się w rubryce „Razem”.

Następnie komisja sumuje liczbę głosów nieważnych (**punkt 13 protokołu głosowania**) i liczbę głosów ważnych oddanych na wszystkich kandydatów (**rubryka „Razem” punktu 14 protokołu głosowania**) i porównuje wynik z liczbą kart ważnych (**punkt 12 protokołu głosowania**). Liczby te muszą być identyczne. Jeżeli występuje rozbieżność, należy poszukać przyczyny błędu i po sprostowaniu obliczeń właściwe liczby wpisać do protokołu głosowania.

Jeżeli w okresie po wydrukowaniu kart do głosowania okręgowa komisja wyborcza skreśliła nazwisko kandydata, **skreślone nazwisko kandydata umieszcza się (pozostawia) w odpowiedniej części protokołu głosowania**, a w miejscu przeznaczonym na wpisanie liczby głosów wpisuje się „XXXXX”.

Wypełnianie punktu 15 protokołu głosowania na kandydata na senatora w przypadku, gdy zgłoszono tylko jednego kandydata w okręgu

138. Jeżeli w okręgu wyborczym zarejestrowano tylko jednego kandydata na senatora liczbę głosów ważnych za wyborem kandydata wpisuje się **w punkcie 15 podpunkt 1 protokołu głosowania**.

Liczbę głosów przeciw wyborowi kandydata komisja wpisuje **w punkcie 15 podpunkt 2 protokołu głosowania**.

Sumę liczb głosów ważnych za wyborem kandydata i przeciw wyborowi kandydata komisja wpisuje w rubryce „Razem”.

Następnie komisja sumuje liczbę głosów nieważnych (**punkt 13 protokołu głosowania**) i liczbę głosów ważnych za wyborem kandydata i przeciw wyborowi kandydata (**rubryka „Razem” punktu 15 protokołu głosowania**) i porównuje wynik z liczbą kart ważnych (**punkt 12 protokołu głosowania**). Liczby te muszą być identyczne. Jeżeli występuje rozbieżność, należy poszukać przyczyny błędu i po sprostowaniu obliczeń właściwe liczby wpisać do protokołu głosowania.

139. Komisja pakuje karty ważne z głosami ważnymi w pakiet, opieczętowanie i opisuje: „Głosy ważne z kart ważnych w wyborach do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 15 października 2023 r. –

(liczba)

140. Po wykonaniu czynności związanych z ustaleniem wyników głosowania w wyborach do Senatu komisja sprawdza, czy pakiet zawierający ważne karty do głosowania w referendum nie został naruszony i przystępuje do ustalenia wyników głosowania w referendum.

Wypełnianie punktu 13 protokołu głosowania w referendum

141. Na podstawie kart ważnych komisja ustala **oddzielnie dla każdego postawionego w referendum pytania** liczbę głosów nieważnych oraz głosów ważnych, a z głosów ważnych – osobno pozytywnych „Tak” oraz negatywnych „Nie”.
142. Komisja ustala dla pierwszego pytania liczbę głosów ważnych oraz liczbę głosów oddanych osobno pozytywnych „Tak”, a także negatywnych „Nie” dla tego pytania i wpisuje we właściwym miejscu protokołu głosowania w referendum. Po zakończeniu obliczeń dotyczących pierwszego pytania Komisja wykonuje tę samą czynność dla drugiego, trzeciego i czwartego pytania oddzielnie.
143. Ustalając, **czy głos w zakresie danego pytania jest ważny czy nieważny**, komisja stosuje poniższe reguły:
- 1) w przypadkach wątpliwych należy przyjmować, że **znakiem „x” postawionym w kratce są co najmniej dwie linie, które przecinają się w obrębie kratki**. Ustalenie, czy postawiony znak jest znakiem „x” oraz czy postawiony jest on w kratce, czy poza nią, należy do komisji;
 - 2) wszelkie znaki, wykreślenia, przekreślenia, w tym również i znak „x” postawiony przez głosującego poza przeznaczoną na to kratką, traktuje się jako **dopiski, które nie wpływają na ważność głosu**;
 - 3) **wszelkie znaki graficzne naniesione w obrębie kratki, w tym w szczególności zamazanie kratki, przekreślenie znaku w kratce itp. powodują nieważność głosu w zakresie danego pytania**.

Należy zwrócić szczególną uwagę, że kwestia znaków graficznych naniesionych w obrębie kratki, w tym w szczególności zamazanie kratki, przekreślenie znaku w kratce itp. została odmiennie uregulowana w referendum i w wyborach. W związku z tym ustalając, czy głos w zakresie danego pytania w referendum jest ważny czy nieważny, komisja bezwzględnie stosuje regułę, o której mowa w ppkt 3.

144. **Głosy nieważne, oddane na poszczególne pytania**, są to głosy na kartach, na których:
- 1) **postawiono znak „x” w obu kratkach przy danym pytaniu**;
 - 2) **nie postawiono znaku „x” w żadnej z kratek przy danym pytaniu**;
 - 3) **w jednej lub obu kratkach przy danym pytaniu umieszczono znak lub znaki niebędące znakami „x” (także przekreślenia, zamazania itp.)**.
145. Liczbę głosów nieważnych ustaloną **odrębnie dla każdego pytania** wpisuje się odpowiednio **w punktach 13, 16, 19 i 22 protokołu głosowania w referendum**. Liczby te mogą być różne w odniesieniu do każdego pytania.
146. Pozostałe głosy są **głosami ważnymi**.
147. Liczbę głosów ważnych ustaloną **odrębnie dla każdego pytania** wpisuje się odpowiednio **w punktach 14, 17, 20 i 23 protokołu głosowania w referendum**. Liczby te mogą być różne w odniesieniu do każdego pytania.
148. Suma liczby głosów nieważnych i liczby głosów ważnych **ustalona dla danego pytania** musi być równa liczbie kart ważnych (punkt 11 protokołu głosowania w referendum).
149. Ustaloną **odrębnie dla każdego pytania** liczbę głosów pozytywnych „Tak” wpisuje się odpowiednio **w punktach 15a, 18a, 21a i 24a protokołu głosowania w referendum**, a liczbę głosów negatywnych „Nie” wpisuje się **w punktach 15b, 18b, 21b i 24b protokołu głosowania w referendum**.
150. Suma liczby głosów pozytywnych „Tak” i liczby głosów negatywnych „Nie” ustalona dla danego pytania musi być równa liczbie głosów ważnych ustalonych dla tego pytania (odpowiednio w **punktach 14, 17, 20 i 23 protokołu głosowania w referendum**).
151. Karty ważne z głosami nieważnymi oraz z głosami ważnymi należy zapakować w odrębne pakiety opieczetować je i opisać odpowiednio:
- 1) „Głosy nieważne z kart ważnych w referendum ogólnokrajowym zarządzonym na dzień 15 października 2023 r. –”;

(liczba)

- 2) „Głosy ważne z kart ważnych w referendum ogólnokrajowym zarządzonym na dzień 15 października 2023 r. –”;

(liczba)

152. Następnie komisja wypełnia w pozostałych punktach wszystkie trzy protokoły głosowania.

Uwagi do protokołów głosowania wnoszone przez mężów zaufania i członków komisji

Wypełnianie punktu 20 protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów i protokołu głosowania na kandydatów na senatora oraz punktu 29 protokołu głosowania w referendum

153. Jeżeli przy pracach komisji obecni byli mężowie zaufania, w:

- 1) punkcie 20:
 - a) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów,
 - b) protokołu głosowania na kandydatów na senatora
– należy wpisać liczbę mężów zaufania wyznaczonych przez komitety wyborcze;
- 2) punkcie 29 protokołu głosowania w referendum należy wpisać liczbę mężów zaufania wyznaczonych przez podmioty uprawnione.

Jeżeli w komisji **nie było** mężów zaufania, należy **wpisać „0”**.

Czynność tę wykonuje się odrębnie w protokole głosowania na kandydatów na posłów i na kandydatów senatora oraz w referendum.

W przypadku gdy **jedna osoba została wyznaczona na męża zaufania zarówno przez komitet wyborczy, jak też przez podmiot uprawniony**, należy informację o jej obecności uwzględnić zarówno w punkcie 20 protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów, w punkcie 20 protokołu głosowania na kandydatów na senatora oraz w punkcie 29 protokołu głosowania w referendum.

Wypełnianie punktu 21 protokołów głosowania na listy kandydatów na posłów i protokołu głosowania na kandydatów na senatora

154. Komisja wpisuje **w punkcie 21 protokołu głosowania** liczbę **mężów zaufania, którym**, na podstawie prowadzonej przez przewodniczącego komisji lub jego zastępcę ewidencji czasu przebywania mężów zaufania w lokalu wyborczym, wydane zostanie zaświadczenie stwierdzające spełnienie warunków niezbędnych do wypłaty diety. Jeżeli w komisji nie było takich mężów zaufania, należy wpisać „0”.

Czynność tę wykonuje się odrębnie w protokole głosowania na kandydatów na posłów oraz w protokole głosowania na kandydatów na senatora.

Wpisane do protokołu liczby mężów zaufania, którym wydano zaświadczenie stwierdzające spełnienie warunków niezbędnych do wypłaty diety **muszą być takie same** w protokole głosowania na kandydatów na posłów oraz w protokole głosowania na kandydatów na senatora.

Wypełnianie punktów 22 i 23 oraz 30 i 31 protokołów głosowania

155. Do każdego protokołu głosowania mogą wnieść uwagi właściwi mężowie zaufania obecni przy pracach komisji oraz członkowie komisji uczestniczący w jej pracach.

Komisja wpisuje bezpośrednio do protokołu uwagi mężów zaufania:

- 1) **wyznaczonych przez komitety wyborcze – w punkcie 22:**
 - a) protokołu głosowania na kandydatów na posłów,
 - b) protokołu głosowania na kandydatów na senatora;

- 2) **wyznaczonych przez podmioty uprawnione – w punkcie 30** protokołu głosowania w referendum.

Należy zwrócić uwagę, żeby **mężowie zaufania wyznaczeni przez podmioty uprawnione nie wnosili uwag do protokołów głosowania na kandydatów na posłów i na kandydatów na senatorów, a mężowie zaufania wyznaczeni przez komitety wyborcze nie wnosili uwag do protokołu głosowania w referendum**. Wyjątek dotyczy sytuacji, gdy jedna osoba została wyznaczona na męża zaufania zarówno przez komitet wyborczy, jak też przez podmiot uprawniony, o czym mowa w pkt 153.

Mąż zaufania, który wniósł uwagę, podpisuje ją we właściwym protokole głosowania. Jeżeli mężowie zaufania nie zgłosili uwag lub nie byli obecni przy sporządzaniu właściwego protokołu głosowania, w:

- 1) punkcie 22:
 - a) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów,
 - b) protokołu głosowania na kandydatów na senatora;
- 2) punkcie 30 protokołu głosowania w referendum
 - **należy** wpisać wyrazy „**brak zarzutów**”.

Jeżeli treść uwag mężów zaufania nie mieści się na formularzu, należy napisać je na odrębnych kartkach i dołączyć do właściwego protokołu głosowania, zaznaczając to w:

- 1) punkcie 22:
 - a) protokołu głosowania na kandydatów na posłów,
 - b) protokołu głosowania na kandydatów na senatora;
- 2) punkcie 30 protokołu głosowania w referendum.

Uwagi członków komisji wpisuje się bezpośrednio do protokołu w:

- 1) punkcie 23:
 - a) protokołu głosowania na kandydatów na posłów,
 - b) protokołu głosowania na kandydatów na senatora;
- 2) punkcie 31 protokołu głosowania w referendum.

Członek komisji, który wniósł uwagę z wymienieniem konkretnych zarzutów, podpisuje ją we właściwym protokole. Jeżeli członkowie komisji nie zgłosili uwag, w punktach tych **należy** wpisać wyrazy „**brak zarzutów**”.

Jeżeli treść uwag członków komisji nie mieści się na formularzu, należy napisać je na odrębnych kartkach i dołączyć do protokołu, zaznaczając to w:

- 1) punkcie 23:
 - a) protokołu głosowania na kandydatów na posłów,
 - b) protokołu głosowania na kandydatów na senatora,
- 2) punkcie 31 protokołu głosowania w referendum.

Komisja ma obowiązek ustosunkować się do zarzutów wniesionych przez mężów zaufania lub członków komisji, załączając do protokołu głosowania wyjaśnienia.

Czynność tę wykonuje się odrębnie w protokole głosowania na kandydatów na posłów, protokole głosowania na kandydatów na senatora oraz w protokole głosowania w referendum.

Zamieszczając uwagi mężów zaufania lub członków komisji w protokole głosowania **należy bezwzględnie pamiętać o przestrzeganiu przepisów z zakresu ochrony danych osobowych**. Jeżeli w treści uwag zostaną zamieszczone **dane osobowe, należy je zanonimizować** na kopiach protokołów głosowania wywieszanych w miejscu łatwo dostępnym dla zainteresowanych i widocznym po zamknięciu lokalu, o czym mowa w pkt 164.

Sporządzenie protokołów głosowania i podanie ich do publicznej wiadomości

156. Po ręcznym sporządzeniu wszystkich projektów protokołów głosowania:

- 1) na listy kandydatów na posłów,

- 2) na kandydatów na senatora,
 - 3) w referendum
 - w celu przygotowania ostatecznej treści protokołów głosowania, w szczególności w celu sprawdzenia poprawności dokonanych obliczeń, komisja wprowadza dane z protokołów głosowania do aplikacji „Protokoły obwodowe”, zwanej dalej „aplikacją”, dostarczonej komisji wraz z systemem teleinformatycznym Wsparcie Organów Wyborczych (WOW).
157. Sprawdzanie danych z ręcznie sporządzonych projektów protokołów głosowania (odrębnie protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów, protokołu głosowania na kandydatów na senatora oraz protokołu głosowania w referendum), odbywa się w następujący sposób:
- 1) przewodniczący lub zastępca przewodniczącego komisji przekazuje operatorowi informatycznej obsługi komisji sporządzony przez komisję projekt każdego protokołu głosowania. Osoba ta wprowadza wszystkie dane z projektu protokołu głosowania do aplikacji. W trakcie wprowadzania danych aplikacja może sygnalizować na ekranie monitora błędy (w kolorze czerwonym) i ostrzeżenia (w kolorze niebieskim). Mimo tej sygnalizacji przygotowane dane liczbowe należy wprowadzić do końca, a następnie postępować jak w ppkt 2 i 3;
 - 2) w przypadku gdy po wprowadzeniu wszystkich danych liczbowych aplikacja sygnalizuje **błędy lub ostrzeżenia**, należy wydrukować zestawienie błędów. Następnie obowiązkiem komisji jest ustalenie przyczyny błędu i jego usunięcie przez wprowadzenie w odpowiednich rubrykach prawidłowych danych liczbowych, bowiem bez usunięcia błędów protokół głosowania nie może zostać wydrukowany. W tym celu komisja powinna przeanalizować treść zestawienia błędów, sprawdzić odpowiednie dane liczbowe na arkuszach pomocniczych, sprawdzić prawidłowość działań arytmetycznych, a jeśli to jest konieczne – powtórzyć czynności związane z ustaleniem wyników głosowania. Wydrukowane zestawienie błędów podpisują wszystkie osoby wchodzące w skład komisji uczestniczące w ustalaniu wyników głosowania oraz opatruje się je pieczęcią komisji. Dokument ten nie jest przekazywany do okręgowej komisji wyborczej, lecz pozostaje w dokumentacji komisji;
 - 3) w przypadku gdy aplikacja nie sygnalizuje błędów (zostały usunięte lub ich nie było), a jedynie sygnalizuje **ostrzeżenia**, obowiązkiem komisji jest przeanalizowanie treści ostrzeżeń i – w razie stwierdzenia ich zasadności – dokonanie korekty danych liczbowych. Jeżeli natomiast komisja, po analizie ostrzeżeń, dojdzie do wniosku, że dane liczbowe są prawidłowe, powinna wpisać w aplikacji uzasadnienie zajętego stanowiska. Uzasadnienie to znajdzie się na wydruku raportu ostrzeżeń, który powinien zostać podpisany przez wszystkie osoby wchodzące w skład komisji, uczestniczące w ustalaniu wyników głosowania oraz opatrzony pieczęcią komisji i przekazany wraz z protokołem głosowania do okręgowej komisji wyborczej;
 - 4) jeśli aplikacja nie sygnalizowała błędów lub zostały one usunięte, należy wydrukować projekt protokołu głosowania. **Przed wydrukowaniem należy zaznaczyć w aplikacji członków komisji uczestniczących w ustalaniu wyników głosowania, którzy podpiszą protokół głosowania.** Awaria drukarki lub inne przeszkody w wydrukowaniu projektu protokołu głosowania nie zwalniają komisji posiadającej obsługę informatyczną z obowiązku wprowadzenia do aplikacji danych ze sporządzonego ręcznie projektu protokołu głosowania;
 - 5) **komisja zobowiązana jest** sprawdzić zgodność danych z wydrukowanego projektu protokołu głosowania z ustalonymi wynikami głosowania; **sprawdzenia dokonuje się poprzez odczytanie na głos danych z wydrukowanego projektu protokołu głosowania i porównanie ich z danymi z ręcznie sporządzonego projektu protokołu głosowania przekazanego operatorowi informatycznej obsługi komisji.**
158. W każdym etapie prac w aplikacji, oprócz operatora informatycznej obsługi komisji, powinni brać udział wszyscy członkowie komisji obecni w lokalu wyborczym, w tym przewodniczący komisji lub jego zastępca. Dotyczy to w szczególności sytuacji, gdy pomieszczenie, w którym swoje obowiązki wykonuje operator informatycznej obsługi komisji, znajduje się w innym pomieszczeniu przynależnym do lokalu wyborczego. Przy tych czynnościach

mogą być też obecni mężowie zaufania i obserwatorzy społeczni oraz obserwatorzy międzynarodowi.

159. Po wydrukowaniu z aplikacji projektów protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów, protokołu głosowania na kandydatów na senatora oraz protokołu głosowania w referendum, jakakolwiek zmiana w danym projekcie protokołu głosowania powoduje konieczność ponownego wydruku tego projektu protokołu głosowania.

160. Wydrukowany:

1) **w dwóch egzemplarzach** (oryginały) **protokół głosowania:**

a) na listy kandydatów na posłów,

b) na kandydatów na senatora,

2) **w trzech egzemplarzach** (oryginały) protokół głosowania w referendum

– podpisują wszyscy członkowie komisji obecni przy jego sporządzeniu, **także ci, którzy wnieśli do niego uwagi**. Wszystkie egzemplarze protokołów głosowania opatruje się **pieczęcią komisji**. Powyższe obowiązki dotyczą zarówno komisji, w których protokół głosowania został sporządzony za pomocą wydruku, jak i komisji, w których protokół głosowania został sporządzony ręcznie.

Komisje, w których egzemplarze protokołów głosowania drukowane są z aplikacji, zwracają dodatkowo uwagę, by wydrukowane zostały wszystkie strony oraz strona zawierająca kod QR.

Wszyscy członkowie komisji obecni przy sporządzeniu protokołu głosowania parafują wszystkie strony wszystkich egzemplarzy protokołu głosowania, z wyjątkiem strony z podpisami członków komisji i stron pustych (dotyczy to przypadku drukowania dwustronnego). Podpisy nie powinny nachodzić na kod QR ani na kody kreskowe znajdujące na protokole głosowania.

161. Każda komisja posiadająca obsługę informatyczną ma obowiązek, po podpisaniu wszystkich protokołów głosowania, wprowadzenia do sieci elektronicznego przekazywania danych z protokołów głosowania. W imieniu komisji dokonuje tego operator informatycznej obsługi komisji.

162. W przypadku braku możliwości wprowadzenia danych do sieci elektronicznego przekazywania danych **operator** informatycznej obsługi komisji **dokonuje zapisu danych ze wszystkich protokołów głosowania** w postaci pliku na informatycznym nośniku danych. Nośnik ten przekazuje koordynatorowi gminnemu ds. informatyki.

163. **Komisja sporządza:**

1) po dwie kopie:

a) protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów

b) protokołu głosowania na kandydatów na senatora;

2) jedną kopię protokołu głosowania w referendum.

Kopie protokołów głosowania, w miarę możliwości technicznych powinny być kserokopiami protokołów głosowania sporządzonych przez komisję. Jako kopie można wykorzystać także wydruki dodatkowych egzemplarzy projektów protokołów głosowania (w komisjach korzystających ze wspomaganie informatycznego). Kopie protokołów głosowania w komisjach, które nie miały obsługi informatycznej i nie miały możliwości zrobienia ich kserokopii, sporządza się z wykorzystaniem dodatkowych formularzy protokołów głosowania; w tytułach formularzy należy wykreślić wyraz „protokół” i wpisać wyrazy „kopia protokołu”. Kopie poświadczają za zgodność z oryginałem członkowie komisji obecni przy ich sporządzeniu, podpisując je, parafując każdą stronę i opatrując je pieczęcią komisji. Obowiązki te dotyczą zarówno komisji, w których kopie protokołów głosowania są kserokopiami protokołów głosowania, zostały sporządzone ręcznie, lub w których zostały one sporządzone w systemie teleinformatycznym. **Kopie protokołu głosowania nie mogą zawierać strony z kodem QR.**

164. Po jednym egzemplarzu kopii protokołu głosowania w na listy kandydatów na posłów i protokołu głosowania kandydatów na senatora oraz jeden egzemplarz (oryginał) protokołu głosowania w referendum, po zabezpieczeniu przed wpływem warunków atmosferycznych

(deszcz itp.), komisja wywiesza w miejscu łatwo dostępnym dla zainteresowanych i widocznym po zamknięciu lokalu. Kopie protokołów głosowania na listy kandydatów na posłów i na kandydatów na senatora oraz egzemplarz protokołu głosowania w referendum powinny być wywieszone w taki sposób, żeby możliwe było ich odczytanie także z wózka inwalidzkiego. Wywieszenie kopii protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów i na kandydatów na senatora oraz egzemplarza protokołu głosowania w referendum powinno nastąpić niezwłocznie po sporządzeniu protokołów. **Jeżeli w treści uwag zostaną zamieszczone dane osobowe, należy je zanonimizować** na kopii protokołu głosowania (lub protokole głosowania w referendum) podawanej do publicznej wiadomości we wskazany wyżej sposób. **Do publicznej wiadomości poprzez wywieszenie nie podaje się strony z kodem QR.**

165. Poza przypadkami nadzwyczajnych wydarzeń (np. katastrofa budowlana dotycząca budynku, w którym znajduje się lokal wyborczy) komisja nie może opuścić lokalu wyborczego przed wywieszeniem kopii protokołów głosowania.
166. W przypadku sprostowań dokonywanych w protokole komisja obowiązana jest podać niezwłocznie treść sprostowanego protokołu głosowania do publicznej wiadomości poprzez wywieszenie go obok wcześniej wywieszonego tam protokołu głosowania (patrz pkt 164), postępując w sposób określony w pkt 178.
167. Drugie egzemplarze kopii protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów i protokołu głosowania na kandydatów na senatora, o których mowa w pkt 163 ppkt 1 oraz kopie protokołu głosowania w referendum, o której mowa w pkt 163 ppkt 2, przewodniczący komisji lub jego zastępca przekazuje niezwłocznie wójtowi, za pośrednictwem pełnomocnika okręgowej komisji wyborczej, o czym mowa w pkt 172 pkt 4.
168. W miarę możliwości technicznych, zainteresowani mężowie zaufania:
 - 1) wyznaczeni przez komitety wyborcze – mogą otrzymać kopie protokołów głosowania na listy kandydatów na posłów i na kandydatów na senatora;
 - 2) wyznaczeni przez podmioty uprawnione – mogą otrzymać kopie protokołów głosowania w referendum;
 - 3) wyznaczeni zarówno przez komitety wyborcze, jak też podmioty uprawnione – mogą otrzymać kopie wszystkich trzech protokołów.

Kopie wszystkich protokołów głosowania otrzymać mogą także zainteresowani członkowie komisji.

Komisje mają obowiązek wydania kopii protokołów w przypadku zgłoszenia takiego żądania przez męża zaufania lub członka komisji, jeżeli tylko pozwalają na to możliwości techniczne. Nie jest to zatem decyzja uznaniowa komisji, lecz jej obowiązek. Niewydanie kopii protokołów głosowania możliwe jest wyłącznie w sytuacji braku sprawnego urządzenia (kserokopiarki) umożliwiającego sporządzenie kopii lub brak możliwości wydruku kopii protokołów głosowania. Uwierzytelnienia wydruku kopii protokołów głosowania dokonuje przewodniczący komisji lub jego zastępca. Kopie nie muszą być podpisywane przez członków komisji. Dotyczy to również przypadku gdy konieczne było sporządzenie nowego protokołu głosowania lub naniesienie poprawek na już sporządzonym protokole.

Wydawanie zaświadczeń członkom komisji i mężom zaufania

169. Przewodniczący komisji lub jego zastępca, wobec mężów zaufania wyznaczonych przez komitety wyborcze oraz członków komisji, zobowiązany jest do:
 - 1) prowadzenia ewidencji czasu przebywania mężów zaufania w lokalu wyborczym, sporządzonej według wzoru określonego w załączniku nr 1 do wytycznych. Nie prowadzi się ewidencji czasu przebywania mężów zaufania wyznaczonych przez podmioty uprawnione;
 - 2) wydania zaświadczenia:
 - a) niezbędnego do wypłaty diety dla mężów zaufania, jeżeli obserwowali głosowanie przez co najmniej 5 godzin i obserwowali cały przebieg ustalania wyników głosowania do momentu podpisania protokołu głosowania (art. 103aa § 2

- Kodeksu wyborczego), sporządzonego według wzoru określonego w załączniku do uchwały nr 26/2023 Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 29 maja 2023 r. w sprawie wzoru zaświadczenia dla męża zaufania, który spełnił warunki niezbędne do wypłaty diety (M.P. z 2023 r. poz. 562),
- b) usprawiedliwiającego nieobecność w pracy wykonywaniem zadań męża zaufania (art. 103ba § 1 i 2 Kodeksu wyborczego), sporządzonego według wzoru określonego w załączniku do uchwały nr 67/2023 Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 17 sierpnia 2023 r. w sprawie wzoru zaświadczenia usprawiedliwiającego nieobecność w pracy wykonywaniem zadań męża zaufania (M.P. poz. 900).
- 3) wydania członkom komisji zaświadczenia usprawiedliwiającego zwolnienie od pracy:
 - a) na dzień głosowania oraz liczenia głosów, a także na dzień następujący po dniu, w którym zakończono liczenie głosów, z zachowaniem prawa do świadczeń z ubezpieczenia społecznego oraz uprawnień ze stosunku pracy, o którym mowa w art. 154 § 4 pkt 1 Kodeksu wyborczego,
 - b) do 5 dni z zachowaniem prawa do świadczeń z ubezpieczenia społecznego oraz uprawnień ze stosunku pracy, z wyjątkiem prawa do wynagrodzenia – sporządzonego według wzoru określonego w załączniku nr 2 do wytycznych.
170. Ewidencja oraz zaświadczenia, o których mowa w pkt 169:
- 1) mogą różnić się między sobą wyglądem i układem graficznym, ale ich treść musi odpowiadać wzorom ustalonym przez Państwową Komisję Wyborczą;
 - 2) sporządzane są w dwóch egzemplarzach, z których jeden otrzymuje zainteresowany, a drugi stanowi dokument z wyborów i jest przekazywany urzędnikowi wyborczemu w depozyt łącznie z dokumentami, o których mowa w pkt 184;
 - 3) muszą zostać podpisane są przez przewodniczącego komisji lub jego zastępcę oraz zostać opatrzone pieczęcią komisji;
 - 4) **mogą zostać wydane dopiero po podpisaniu protokołów głosowania oraz wprowadzeniu do sieci elektronicznego przekazywania danych z protokołów, o czym mowa w pkt 161, a także po wywieszeniu kopii protokołów głosowania w miejscu łatwo dostępnym dla zainteresowanych i widocznym po zamknięciu lokalu, o czym mowa w pkt 164.**

Rozdział VII

Przekazywanie protokołów głosowania okręgowej komisji wyborczej

171. Przed przekazaniem protokołów głosowania pełnomocnikowi okręgowej komisji wyborczej przewodniczący komisji ustala z członkami komisji sposób komunikowania się **w razie potrzeby zwołania posiedzenia** w przypadku nieprzyjęcia protokołu głosowania przez pełnomocnika okręgowej komisji wyborczej lub przez okręgową komisję wyborczą. **Członkowie komisji zobowiązani są do pozostawania w gotowości do wzięcia udziału w ewentualnym posiedzeniu komisji** w takim przypadku.
172. Przewodniczący komisji lub jego zastępca przekazuje pełnomocnikowi okręgowej komisji wyborczej:
- 1) **w pierwszej kopercie – jeden egzemplarz (oryginał) protokołu głosowania na liście kandydatów na posłów wraz ze wszystkim załącznikami, jeżeli były sporządzone** (adnotacje komisji, które nie zmieściły się w protokole, uwagi mężów zaufania, uwagi członków komisji, stanowisko komisji w sprawie uwag wniesionych przez mężów zaufania lub członków komisji, stanowiące ich integralną część) **oraz kartkę z kodem QR.**
- Kopertę obowiązkowo zakleja się, pieczętuje na złączeniach oraz opisuje:**
- „Wybory do Sejmu
 Okręg wyborczy nr
 Obwód głosowania nr Gmina
 Adres siedziby Obwodowej Komisji Wyborczej
”;

- 2) **w drugiej kopercie – jeden egzemplarz (oryginał) protokołu głosowania na kandydatów na senatora wraz ze wszystkim załącznikami, jeżeli były sporządzone** (adnotacje komisji, które nie zmieściły się w protokole, uwagi mężów zaufania, uwagi członków komisji, stanowisko komisji w sprawie uwag wniesionych przez mężów zaufania lub członków komisji, stanowiące ich integralną część) **oraz kartkę z kodem QR.**

Kopertę obowiązkowo zakleja się, pieczętuje na złączeniach oraz opisuje:

„Wybory do Senatu

Okręg wyborczy nr

Obwód głosowania nr Gmina

Adres siedziby Obwodowej Komisji Wyborczej

.....”;

- 3) **w trzeciej kopercie – jeden egzemplarz (oryginał) protokołu głosowania w referendum wraz ze wszystkim załącznikami, jeżeli były sporządzone** (adnotacje komisji, które nie zmieściły się w protokole, uwagi mężów zaufania, uwagi członków komisji, stanowisko komisji w sprawie uwag wniesionych przez mężów zaufania lub członków komisji, stanowiące ich integralną część) **oraz kartkę z kodem QR.**

Kopertę obowiązkowo zakleja się, pieczętuje na złączeniach oraz opisuje:

„Referendum ogólnokrajowe

Obwód głosowania nr Gmina

Adres siedziby Obwodowej Komisji Wyborczej

.....”;

- 4) **czwartej kopercie** – sporządzone w sposób określony w pkt 167 – **kopie protokołu głosowania na listy kandydatów na posłów, protokołu głosowania na kandydatów na senatora oraz protokołu głosowania w referendum**, wraz ze wszystkimi załącznikami, ale bez strony z kodem QR.

Kopertę obowiązkowo zakleja się, pieczętuje na złączeniach oraz opisuje:

„Kopie protokołów głosowania w wyborach do Sejmu i do Senatu oraz w referendum”;

- 5) **w piątej kopercie raport lub raporty ostrzeżeń**, jeżeli zostały sporządzone w związku z wyborami do Sejmu lub wyborami do Senatu, albo w referendum oraz informatyczny nośnik danych, o którym mowa w pkt 162, jeżeli komisja miała obsługę informatyczną, a dane z protokołów nie zostały wcześniej przesłane za pomocą sieci elektronicznego przekazywania danych.

Kopertę obowiązkowo zakleja się, pieczętuje na złączeniach oraz właściwie opisuje (uwzględniając dla jakich wyborów lub referendum został on sporządzony).

Jeżeli raporty ostrzeżeń nie były sporządzone, to komisja nie przygotowuje koperty, o której mowa w ppkt 5.

173. Wskazane wyżej dokumenty należy przekazać wyłącznie pełnomocnikowi okręgowej komisji wyborczej lub osobie przez niego upoważnionej, a ich przekazanie potwierdza się na piśmie. W czasie przewożenia i przekazywania kopert z protokołami mogą być obecni mężowie zaufania i obserwatorzy międzynarodowi.
174. Egzemplarze kopii, o których mowa w pkt 167, są również wykorzystywane przez koordynatora gminnego ds. informatyki do potwierdzenia protokołów głosowania w systemie teleinformatycznym oraz w przypadku, gdy komisja nie miała zapewnionej obsługi informatycznej do wprowadzenia danych liczbowych do tego systemu.
175. W przypadku komisji, które nie miały zapewnionej obsługi informatycznej, jeżeli po wprowadzeniu przez koordynatora gminnego ds. informatyki wszystkich danych liczbowych do systemu teleinformatycznego system sygnalizuje błędy lub ostrzeżenia, należy wydrukować zestawienie błędów lub raport ostrzeżeń, które przekazuje się przewodniczącemu komisji (wraz z nienaruszoną kopertą zawierającą protokół głosowania). Przewodniczący niezwłocznie zwołuje posiedzenie komisji w celu usunięcia błędów. Komisja w tym celu stosuje odpowiednio pkt 157 ppkt 2.
176. W przypadku gdy koordynator gminny ds. informatyki wprowadzał dane liczbowe do systemu teleinformatycznego, zaś system nie sygnalizował błędów, a jedynie ostrzeżenia,

należy wydrukować raport ostrzeżeń, który pełnomocnik przekazuje przewodniczącemu komisji (wraz z nienaruszoną kopertą zawierającą protokół głosowania). Przewodniczący niezwłocznie zwołuje posiedzenie komisji w celu analizy treści raportu. Komisja w tym celu stosuje odpowiednio pkt 157 ppkt 3.

177. O sposobie sprostowania niezgodności arytmetycznych komisja zawiadamia telefonicznie pełnomocnika okręgowej komisji wyborczej i po uzyskaniu potwierdzenia, że zostały one usunięte, poprawia protokół. Poprawienie protokołu głosowania przez komisję może polegać na sporządzeniu nowego protokołu głosowania w obwodzie – w tym przypadku należy protokół umieścić w miejscu łatwo dostępnym dla zainteresowanych i widocznym po zamknięciu lokalu, stosując zasady określone w pkt 164 i 166. W przypadku sporządzenia poprawionego protokołu głosowania w aplikacji, w kopercie, o której mowa w pkt 172 ppkt 1, 2 lub 3, należy umieścić stronę z nowym kodem QR.
178. **Błędnie sporządzony protokół głosowania stanowi dokument z głosowania.** Na pierwszej stronie protokołu głosowania należy uczynić adnotację „WADLIWY”. Adnotację tę opatrują podpisami wszyscy członkowie komisji obecni przy tej czynności. Adnotację opatruje się pieczęcią komisji. Wywieszoną pierwotnie kopię protokołu głosowania także opatruje się adnotacją „WADLIWY” i pozostawia wywieszoną w miejscu łatwo dostępnym dla zainteresowanych i widocznym po zamknięciu lokalu, stosując zasady określone w pkt 164.
179. Poprawiony protokół głosowania komisja przekazuje w sposób określony w pkt 171–173, wraz z jego kopia, pełnomocnikowi okręgowej komisji wyborczej. Po otrzymaniu poprawionej kopii protokołu głosowania pełnomocnik sprawdza, czy błędy usunięto, i potwierdza poprawność ustalonych danych.
180. W przypadku komisji, które nie miały zapewnionej obsługi informatycznej, a dane z protokołów wprowadzał koordynator gminny ds. informatyki, jeżeli system nie sygnalizował niezgodności arytmetycznych lub zostały one usunięte, koordynator gminny ds. informatyki przesyła dane z protokołów głosowania do okręgowej komisji wyborczej.
181. Jeżeli w komisji posiadającej obsługę informatyczną nie było możliwości dokonania transmisji danych z protokołu głosowania za pośrednictwem publicznej sieci przesyłania danych, koordynator gminny ds. informatyki, w zastępstwie komisji, dokonuje transmisji tych danych (zapisanych na informatycznym nośniku danych dostarczonym przez przewodniczącego komisji).

Rozdział VIII

Postępowanie z dokumentami z wyborów i z referendum

182. Po sporządzeniu protokołów głosowania i podaniu ich do publicznej wiadomości komisja segreguje dokumenty z wyborów.
183. **Do pierwszego opakowania zbiorczego** (np. worka lub pudełka) komisja wkłada osobno: sporządzone wcześniej, opisane **pakiety zawierające posegregowane ważne, nieważne i niewykorzystane karty do głosowania w wyborach do Sejmu i do Senatu.**
- Po dokładnym zamknięciu opakowanie zbiorcze opisuje się i pieczętuje przy użyciu pieczęci komisji, w sposób uniemożliwiający jego otwarcie bez naruszenia odcisku pieczęci. W przypadku użycia worków do przygotowania opakowań zbiorczych komisja zamyka worki, oklejając go dokładnie taśmą klejącą, i nakłada plombę strunową, jeżeli została przekazana komisji.
184. **Do drugiego opakowania zbiorczego** (np. worka lub pudełka) komisja wkłada:
- 1) **drugie egzemplarze protokołów głosowania:**
 - a) na listy kandydatów na posłów,
 - b) na kandydatów na senatora;
 - 2) **spis wyborców** (w tym dodatkowe formularze spisu) wraz z dołączonymi do niego:
 - a) zaświadczeniami o prawie do głosowania,
 - b) aktami pełnomocnictwa;
 - 3) **listę wyborców, którzy udzielili pełnomocnictwa do głosowania,** na której komisja odnotowywała fakt głosowania przez pełnomocnika;

- 4) **pakiety zawierające koperty wraz z kartami, o których mowa w pkt 82-84 i 86 ppkt 1-3;**
- 5) **pakiety wyborcze niedoreczone lub nieodebrane osobiście przez wyborców** przekazane komisji przed zakończeniem głosowania, o których mowa w pkt 90;
- 6) puste koperty zwrotne oraz puste koperty na kartę do głosowania, o których mowa w pkt 81 ppkt 4 oraz pkt 115 ppkt 1;
- 7) **ewentualnie:**
 - a) **niewwzględnione w obliczeniach karty do głosowania w wyborach do Sejmu lub Senatu** niewrzucone do urny wyborczej:
 - **znalezione przez komisję**, o których mowa w pkt 52 i 102 ppkt 1, o ile komisja takie karty odnalazła w lokalu wyborczym lub budynku, w którym znajduje się lokal,
 - **z powodu umieszczenia w jednej kopercie na kartę do głosowania więcej niż jednej karty do głosowania w wyborach do Sejmu lub w wyborach do Senatu lub w referendum**, o czym mowa w pkt 115 ppkt 2 lit. a,
 - b) **pakiety wyborcze i niewrzucone do urny wyborczej koperty zwrotne**, o których mowa w pkt 103, o ile komisja takie karty odnalazła w lokalu wyborczym lub budynku, w którym znajduje się lokal,
 - c) **koperty zwrotne nieodebrane przez komisję, lecz pozostawione w komisji przez inne osoby, niż przedstawiciel Poczty Polskiej albo osobiście wyborcy**, o których mowa w pkt 86 ppkt 4, o ile takie koperty zostały pozostawione w lokalu;
- 8) **nośniki z zarejestrowanym przez mężów zaufania wyznaczonych przez komitety wyborcze przebiegiem czynności komisji**, o ile zostały dołączone jako dokument z wyborów, o których mowa w pkt 13 ppkt 1;
- 9) **ewidencje czasu przebywania mężów zaufania w lokalu wyborczym**, o której mowa w pkt 169 ppkt 1;
- 10) **drugie egzemplarze zaświadczeń wydanych mężom zaufania oraz członkom komisji**, o których mowa w pkt 169 ppkt 2 i 3;
- 11) **wszystkie arkusze pomocnicze i niewykorzystane formularze protokołów głosowania na listy kandydatów na posłów i kandydatów na senatorów** (także błędnie wypełnione) oraz **wadliwie sporządzone protokoły głosowania, drugie egzemplarze raportu ostrzeżeń dotyczące protokołów głosowania na listy kandydatów na posłów i kandydatów na senatorów.**

Po dokładnym zamknięciu opakowanie zbiorcze opisuje się i pieczętuje przy użyciu pieczęci komisji, w sposób uniemożliwiający jego otwarcie bez naruszenia odcisku pieczęci. W przypadku użycia worków do przygotowania opakowań zbiorczych komisja zamyka worki, oklejając go dokładnie taśmą klejącą, i nakłada plombę strunową, jeżeli została przekazana komisji.

185. **Do trzeciego opakowania zbiorczego komisja wkłada pozostałą dokumentację komisji, w tym protokoły posiedzeń i uchwały, dotyczącą wyborów do Sejmu i do Senatu.** Po dokładnym zamknięciu opakowanie zbiorcze opisuje się i pieczętuje przy użyciu pieczęci komisji, w sposób uniemożliwiający jego otwarcie bez naruszenia odcisku pieczęci.
186. **Do czwartego opakowania zbiorczego** (np. worka lub pudełka) **komisja wkłada osobno sporządzone wcześniej, opisane pakiety zawierające posegregowane ważne, nieważne i niewykorzystane karty do głosowania w referendum.** Komisja postępuje w sposób określony w pkt 183 zdanie drugie i trzecie.
187. **Do piątego opakowania zbiorczego komisja wkłada:**
 - 1) **trzeci egzemplarz protokołu głosowania w referendum;**
 - 2) **ewentualnie niewwzględnione w obliczeniach karty do głosowania w referendum** niewrzucone do urny wyborczej **znalezione przez komisję**, o których mowa w pkt 52 i 102 ppkt 2, o ile komisja takie karty odnalazła w lokalu wyborczym lub budynku, w którym znajduje się lokal;
 - 3) **wszystkie arkusze pomocnicze i niewykorzystane formularze protokołów głosowania w referendum** (także błędnie wypełnione) oraz **wadliwie sporządzone**

protokoły głosowania, drugie egzemplarze raportu ostrzeżeń dotyczących protokołu głosowania w referendum.

Komisja postępuje w sposób określony w pkt 184 zdanie drugie i trzecie.

188. **Po wykonaniu tych czynności komisja zobowiązana jest do sprawdzenia, czy wszystkie przygotowane wcześniej opakowania zbiorcze z dokumentami z wyborów i referendum zostały właściwie opisane, opieczetowane i zabezpieczone.**
189. Po otrzymaniu informacji o przyjęciu protokołów głosowania przez okręgową komisję wyborczą przewodniczący komisji przekazuje w depozyt:
- 1) urzędnikowi wyborczemu – wszystkie opakowania zbiorcze i paczki z dokumentami dotyczące wyborów do Sejmu i do Senatu, o których mowa w pkt 183-185. Ponadto przewodniczący komisji przekazuje urzędnikowi wyborczemu pieczęć komisji;
 - 2) wójtowi – wszystkie opakowania zbiorcze i paczki z dokumentami z referendum, o których mowa w pkt 186 i 187.

Sposób przekazania należy uzgodnić wcześniej z osobami, którym materiały te są przekazywane.

**REGULAMIN OBWODOWYCH KOMISJI WYBORCZYCH
POWOŁANYCH DO PRZEPROWADZENIA WYBORÓW
DO SEJMU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ
I DO SENATU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ
ORAZ REFERENDUM OGÓLNOKRAJOWEGO
ZARZĄDZONYCH NA DZIEŃ 15 PAŹDZIERNIKA 2023 R.**

- § 1. Obwodowa komisja wyborcza, zwana dalej „komisja”, wykonuje swoje zadania określone w ustawie z dnia 5 stycznia 2011 r. – Kodeks wyborczy (Dz. U. z 2022 r. poz. 1277 i 2418 oraz z 2023 r. poz. 497), zwanej dalej „Kodeksem wyborczym” oraz w ustawie z dnia 14 marca 2003 r. o referendum ogólnokrajowym (Dz. U. z 2020 r. poz. 851 oraz z 2023 r. poz. 497 i 1628), zwanej dalej „ustawą o referendum”, stosując się do wytycznych i innych uchwał oraz wyjaśnień Państwowej Komisji Wyborczej. W razie wątpliwości komisja może zwracać się do okręgowej komisji wyborczej.
- § 2. 1. Pracami komisji kieruje, zwołuje jej posiedzenia i im przewodniczy przewodniczący komisji.
2. W razie nieobecności przewodniczącego jego obowiązki pełni zastępca przewodniczącego komisji.
- § 3. 1. Komisja niezwłocznie po jej powołaniu zbiera się na pierwszym posiedzeniu, które zwołuje:
1) komisarz wyborczy w obwodach utworzonych w kraju, a organizuje urzędnik wyborczy przy pomocy właściwego urzędu gminy;
2) konsul w obwodach utworzonych za granicą;
3) kapitan statku w obwodach utworzonych na polskich statkach morskich.
2. Na pierwszym posiedzeniu komisja:
1) wybiera ze swego składu przewodniczącego komisji oraz jego zastępcę;
2) omawia swoje zadania i tryb pracy, a także obowiązki i uprawnienia osób wchodzących w jej skład;
3) ustala zadania do dnia wyborów, w tym związane z przygotowaniem pakietów wyborczych, przygotowaniem lokalu wyborczego, odbiorem i zabezpieczeniem kart do głosowania i nakładek na karty do głosowania sporządzonych w alfabecie Braille’a, formularzy protokołów, spisu wyborców, pieczęci komisji, obwieszczeń i innych materiałów.
3. Wybór przewodniczącego komisji i oddzielnie jego zastępcy odbywa się w głosowaniu jawnym, chyba że członek komisji zażąda przeprowadzenia głosowania tajnego. W razie równej liczby głosów ponawia się głosowanie.
4. Do czasu wyboru przewodniczącego pierwszemu posiedzeniu komisji przewodniczy najstarszy wiekiem członek komisji uczestniczący w posiedzeniu.
5. Komisja zapoznaje się z wytycznymi i innymi uchwałami oraz wyjaśnieniami Państwowej Komisji Wyborczej dotyczącymi przeprowadzenia głosowania i ustalenia jego wyników oraz na tej podstawie sporządza plan pracy.
- § 4. 1. Komisja podejmuje rozstrzygnięcia w obecności co najmniej połowy swego składu, w tym przewodniczącego lub jego zastępcy, z zastrzeżeniem ust. 2.
2. Od chwili rozpoczęcia głosowania aż do jego zakończenia w lokalu wyborczym muszą być równocześnie obecni członkowie komisji w liczbie stanowiącej co najmniej 1/2 jej pełnego składu, w tym przewodniczący komisji lub jego zastępca. Po zakończeniu głosowania wszystkie czynności komisji wykonywane są wspólnie przez członków komisji w obecności co najmniej 2/3 jej pełnego składu, w tym przewodniczącego lub jego zastępcy.
3. Rozstrzygnięcia komisji mogą mieć formę odrębnych uchwał bądź wpisów do protokołu.

4. Uchwały podpisuje przewodniczący posiedzenia.
- § 5. Komisja podejmuje rozstrzygnięcia większością głosów. W razie równej liczby głosów decyduje głos przewodniczącego posiedzenia.
- § 6. 1. Z posiedzenia komisji sporządza się protokół, w którym podaje się:
1) porządek obrad;
2) imiona i nazwiska uczestników;
3) podjęte rozstrzygnięcia i ustalenia.
2. Do protokołu dołącza się podjęte uchwały.
3. Protokół podpisuje przewodniczący posiedzenia.
- § 7. 1. Protokół głosowania w obwodzie oraz kopie protokołu głosowania w obwodzie podpisują wszystkie osoby wchodzące w skład komisji, obecne przy ich sporządzaniu.
2. Uchwały komisji lub zarządzenia jej przewodniczącego, dotyczące przebiegu głosowania bądź ustalenia jego wyników, wpisuje się do protokołu głosowania w obwodzie. W razie braku miejsca na formularzu protokołu dołącza się je jako załączniki do protokołu.
3. Uchwały, protokoły głosowania i inne dokumenty komisji oraz wydawane karty do głosowania opatrywane są pieczęcią komisji.
- § 8. Komisja udziela informacji o wykonywaniu swoich zadań i udostępnia dokumentację członkom Państwowej Komisji Wyborczej i okręgowej komisji wyborczej oraz osobom przez nie upoważnionym.
- § 9. 1. Członkowie komisji mają obowiązek uczestniczenia w szkoleniach oraz posiedzeniach i innych pracach komisji, w szczególności w przeprowadzeniu głosowania i ustaleniu jego wyników.
2. W razie niemożności wzięcia udziału w pracach komisji, zwłaszcza w dniu wyborów, członek komisji powinien jak najwcześniej zawiadomić o tym przewodniczącego komisji.
- § 10. Komisja współdziała w wykonywaniu swoich zadań z urzędnikiem wyborczym oraz odpowiednio z wójtem (burmistrzem, prezydentem miasta), konsulem bądź kapitanem statku, w szczególności w zakresie:
1) przygotowania i wyposażenia lokalu wyborczego do głosowania;
2) odbioru i zabezpieczenia kart do głosowania oraz nakładek na karty do głosowania sporządzanych w alfabecie Braille'a, formularzy protokołu, spisu wyborców, pieczęci komisji, obwieszczeń i innych materiałów wyborczych;
3) przekazania protokołów głosowania w obwodzie do okręgowej komisji wyborczej;
4) zapewnienia środków łączności i transportu oraz pomocy niezbędnej do pracy komisji.
- § 11. W przypadku konieczności dokonania zmiany w składzie komisji w obwodzie głosowania utworzonym w kraju jej przewodniczący niezwłocznie powiadamia o tym komisarza wyborczego, za pośrednictwem urzędnika wyborczego, a gdy nie jest to możliwe – bezpośrednio. W obwodzie głosowania utworzonym za granicą i na polskim statku morskim przewodniczący komisji powiadamia odpowiednio konsula bądź kapitana statku.
- § 12. W przypadku konieczności dokonania zmiany przewodniczącego lub zastępcy przewodniczącego komisji § 3 ust. 3 stosuje się odpowiednio.

ROZPORZĄDZENIE MINISTRA INFRASTRUKTURY¹

z dnia 29 lipca 2011 r.

w sprawie lokali obwodowych komisji wyborczych dostosowanych do potrzeb wyborców niepełnosprawnych

Na podstawie art. 186 § 2 ustawy z dnia 5 stycznia 2011 r. – Kodeks wyborczy (Dz. U. z 2022 r. poz. 1277 i 2418 oraz z 2023 r. poz. 479) zarządza się, co następuje:

- § 1. Rozporządzenie określa warunki techniczne, jakim powinien odpowiadać lokal obwodowej komisji wyborczej, dostosowany do potrzeb wyborców niepełnosprawnych, zwany dalej „lokalem”.
- § 2.
1. Lokal powinien znajdować się na parterze budynku bez barier architektonicznych albo wyposażonego w podjazdy lub inne urządzenia umożliwiające samodzielne dotarcie do niego wyborcom niepełnosprawnym.
 2. Co najmniej jedne drzwi prowadzące do lokalu powinny umożliwiać dogodny ruch wyborcom niepełnosprawnym, w szczególności:
 - 1) powinny być rozwierane lub rozsuwane;
 - 2) mieć szerokość w świetle co najmniej 0,9 m, a gdy są to drzwi dwuskrzydłowe szerokość skrzydła głównego nie może być mniejsza niż 0,9 m;
 - 3) nie mogą mieć progu wyższego niż 0,02 m.
 3. Rozmieszczenie drzwi umożliwiających dogodny ruch wyborcom niepełnosprawnym powinno zapewniać wyborcy niepełnosprawnemu możliwość bezpośredniego dotarcia do lokalu.
 4. Krawędzie stopni schodów znajdujących się w lokalu oraz prowadzących do lokalu powinny wyróżniać się kolorem kontrastującym z kolorem posadzki.
- § 3. Lokal powinien umożliwiać dogodny ruch wyborcom niepełnosprawnym, a w szczególności:
- 1) przezroczyste przegrody, w szczególności drzwi i ściany, powinny być oznaczone na wysokości 0,8-1,2 m oraz 1,4-1,7 m przynajmniej dwoma pasami o szerokości 0,1-0,15 m, o jednolitej barwie, kontrastującej z tłem;
 - 2) posadzki powinny mieć nawierzchnię o właściwościach przeciwpoślizgowych;
 - 3) droga prowadząca od drzwi wejściowych do miejsca głosowania powinna być możliwie najkrótsza oraz wolna od przeszkód;
 - 4) w miejscu zapewniającym tajność głosowania należy zapewnić dodatkowe, obok górnego, oświetlenie skierowane bezpośrednio na miejsce, w którym będzie wypełniana karta do głosowania.
- § 4.
1. W lokalu należy wyznaczyć co najmniej jedno miejsce zapewniające tajność głosowania wyborcom niepełnosprawnym, dostosowane do potrzeb wyborców niepełnosprawnych wynikających z ich niepełnosprawności.
 2. Miejsce zapewniające tajność głosowania wyborcom niepełnosprawnym powinno mieć co najmniej 1,2 m szerokości i 1,2 m głębokości oraz umożliwiać pisanie na dwóch wysokościach: 0,8 i 1,1 m.
 3. Urna wyborcza powinna mieć nie więcej niż 1 m wysokości.
 4. Przejście pomiędzy miejscem wydania karty do głosowania i miejscem zapewniającym tajność głosowania a urną powinno mieć szerokość co najmniej 1,5 m.
- § 5. Urzędowe obwieszczenia oraz informacja, o których mowa w art. 48 § 2 i 3 ustawy z dnia 5 stycznia 2011 r. – Kodeks wyborczy, powinny być umieszczone w miejscu dostępnym

dla wyborców poruszających się na wózkach inwalidzkich, na wysokości 0,9 m mierzonej od posadzki do dolnej części arkusza obwieszczenia lub informacji.

§ 6. Rozporządzenie wchodzi w życie z dniem 1 sierpnia 2011 r. 2

¹ Obecnie działem administracji rządowej – budownictwo, planowanie i zagospodarowanie przestrzenne oraz mieszkalnictwo kieruje Minister Inwestycji i Rozwoju, na podstawie § 1 ust. 2 pkt 1 rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 10 stycznia 2018 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Inwestycji i Rozwoju (Dz.U.2018.94).

² Niniejsze rozporządzenie było poprzedzone rozporządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 31 lipca 2001 r. w sprawie lokali obwodowych komisji wyborczych dostosowanych do potrzeb osób niepełnosprawnych (Dz.U.2001.81.888), które traci moc z dniem wejścia w życie niniejszego rozporządzenia na podstawie art. 15 ustawy z dnia 5 stycznia 2011 r. – Przepisy wprowadzające ustawę – Kodeks wyborczy (Dz.U.2011.21.113).

WZÓR

WYBORY DO SEJMU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ ZARZĄDZONE NA DZIEŃ									
Kod terytorialny gminy (dzielnic w m.st. Warszawie)				Nr obwodu głosowania					
Siedziba Obwodowej Komisji Wyborczej (adres)									
Gmina/ Dzielnica		Powiat		Województwo					
Okręg wyborczy nr		Okręgowa Komisja Wyborcza w/we*)							

**PROTOKÓŁ GŁOSOWANIA W OBWODZIE
NA LISTY KANDYDATÓW NA POSŁÓW**

Głosowanie rozpoczęło się w dniu 20..... r. o godz. i trwało do godz.

I. ROZLICZENIE SPISU WYBORCÓW I KART DO GŁOSOWANIA

1	Liczba kart do głosowania otrzymanych przez obwodową komisję wyborczą, ustalona po ich przeliczeniu przed rozpoczęciem głosowania, z uwzględnieniem ewentualnych kart otrzymanych z rezerwy					
2	Liczba wyborców uprawnionych do głosowania (<i>umieszczonych w spisie, z uwzględnieniem dodatkowych formularzy</i>) w chwili zakończenia głosowania					
3	Liczba niewykorzystanych kart do głosowania					
4	Liczba wyborców, którym wydano karty do głosowania w lokalu wyborczym (<i>liczba podpisów w spisie oraz adnotacje o wydaniu karty bez potwierdzenia podpisem w spisie</i>)					

Uwaga! Suma liczb z pkt 3 i 4 powinna być równa liczbie z pkt 1, jeśli tak nie jest — przypuszczalną przyczynę należy opisać w pkt 16.

5	Liczba wyborców, którym wysłano pakiety wyborcze					
6	Liczba wyborców, którym wydano karty do głosowania w lokalu wyborczym oraz w głosowaniu korespondencyjnym (<i>łącznie</i>)					

Uwaga! Suma liczb z pkt 4 i 5 **musi być** równa liczbie z pkt 6.

II. GŁOSOWANIE PRZEZ PEŁNOMOCNIKA, NA PODSTAWIE ZAŚWIADCZENIA I GŁOSOWANIE KORESpondENCYJNE

7	Liczba wyborców głosujących przez pełnomocnika (<i>liczba kart do głosowania wydanych na podstawie aktów pełnomocnictwa otrzymanych przez obwodową komisję wyborczą</i>)					
8	Liczba wyborców głosujących na podstawie zaświadczenia o prawie do głosowania					

Uwaga! Suma liczb z pkt 7 i 8 **musi być** mniejsza lub równa liczbie z pkt 4.

9	Liczba otrzymanych kopert zwrotnych w głosowaniu korespondencyjnym					
9a	Liczba kopert zwrotnych w głosowaniu korespondencyjnym, w których nie było oświadczenia o osobistym i tajnym oddaniu głosu					
9b	Liczba kopert zwrotnych w głosowaniu korespondencyjnym, w których oświadczenie nie było podpisane przez wyborcę					
9c	Liczba kopert zwrotnych w głosowaniu korespondencyjnym, w których nie było koperty na karty do głosowania					
9d	Liczba kopert zwrotnych w głosowaniu korespondencyjnym, w których znajdowała się niezaklejona koperta na karty do głosowania					
9e	Liczba kopert na karty do głosowania w głosowaniu korespondencyjnym wrzuconych do urny					

Uwaga! Liczba z pkt 9 nie może być większa od liczby z pkt 5. Suma liczb z pkt 9a – 9e nie może być mniejsza od liczby z pkt 9.

III. USTALENIE WYNIKÓW GŁOSOWANIA

Obwodowa komisja wyborcza stwierdziła, że pieczęcie na urnie pozostały nienaruszone. Po wyjęciu kart z urny komisja ustaliła na ich podstawie następujące wyniki głosowania:

10	Liczba kart wyjętych z urny					
10a	w tym liczba kart wyjętych z kopert na karty do głosowania w głosowaniu korespondencyjnym					

Uwaga! Liczba z pkt 10 pomniejszona o liczbę z pkt 10a powinna być równa liczbie z pkt 4. Dodatkowo liczba z pkt 10a nie może być większa od liczby z pkt 9e; jeśli tak nie jest — przypuszczalną przyczynę należy opisać w pkt 17.

11	Liczba kart nieważnych (<i>bez pieczęci obwodowej komisji wyborczej lub inne niż urzędowo ustalone</i>)					
12	Liczba kart ważnych					

Uwaga! Suma liczb z pkt 11 i 12 **musi być** równa liczbie z pkt 10. Jeśli w pkt 11 liczba jest większa niż 0, przyczynę należy opisać w pkt 18.

13	Liczba głosów nieważnych (<i>z kart ważnych</i>)					
13a	w tym z powodu postawienia znaku „X” obok nazwiska dwóch lub większej liczby kandydatów z różnych list					
13b	w tym z powodu niepostawienia znaku „X” obok nazwiska żadnego kandydata					
13c	w tym z powodu postawienia znaku „X” wyłącznie obok nazwiska kandydata na liście, której rejestracja została unieważniona					

Uwaga! Suma liczb z pkt 13a – 13c **musi być** równa liczbie z pkt 13.

14	Liczba głosów ważnych oddanych łącznie na wszystkie listy kandydatów (<i>z kart ważnych</i>)					
----	--	--	--	--	--	--

Uwaga! Suma liczb z pkt 13 i 14 **musi być** równa liczbie z pkt 12.

15. Na poszczególne listy kandydatów i umieszczonych na nich kandydatów oddano następujące liczby głosów ważnych:

Lista nr—
(nr listy) (oznaczenie listy nazwą lub skrótem nazwy komitetu wyborczego)

Liczba głosów ważnych oddanych na listę:					
--	--	--	--	--	--

Na poszczególnych kandydatów z tej listy oddano następujące liczby głosów ważnych:

1					
2					
3					
4					
5					
6					
7					
...					
	Razem				

Uwaga! Suma głosów oddanych na wszystkich kandydatów z danej listy (rubryka „Razem”) równa się liczbie głosów ważnych oddanych na tę listę. Wyjątek od tej zasady może dotyczyć listy, na której znajduje się nazwisko kandydata skreślonego z listy.

Lista nr—
(nr listy) (oznaczenie listy nazwą lub skrótem nazwy komitetu wyborczego)

Liczba głosów ważnych oddanych na listę:					
--	--	--	--	--	--

Na poszczególnych kandydatów z tej listy oddano następujące liczby głosów ważnych:

1					
2					
3					
4					
5					
6					
7					
...					
	Razem				

Uwaga! Suma głosów oddanych na wszystkich kandydatów z danej listy (rubryka „Razem”) równa się liczbie głosów ważnych oddanych na tę listę. Wyjątek od tej zasady może dotyczyć listy, na której znajduje się nazwisko kandydata skreślonego z listy.

IV. UWAGI I ADNOTACJE

- 16.***) Uwagi o przypuszczalnej przyczynie różnicy pomiędzy sumą liczb z pkt 3 i 4 a liczbą z pkt 1; jeżeli różnica nie występuje, wpisać „brak uwag”:
- 17.***) Uwagi o przypuszczalnej przyczynie różnicy pomiędzy liczbą z pkt 10 pomniejszoną o liczbę z pkt 10a a liczbą z pkt 4, a także o przypuszczalnej przyczynie różnicy pomiędzy liczbą z pkt 10a a liczbą z pkt 9e; jeżeli różnice nie występują, wpisać „brak uwag”:
- 18.***) Uwagi o przypuszczalnej przyczynie wystąpienia kart nieważnych (pkt 11); jeżeli liczba w pkt 11 wynosi 0, wpisać „brak kart nieważnych”:
- 19.***) W trakcie głosowania wydano następujące zarządzenia; jeżeli nie wydano, wpisać „brak zarządzeń”:
20. Liczba mężów zaufania obecnych w obwodzie; jeżeli nie było mężów zaufania wpisać „0”:
21. Liczba mężów zaufania, którym wydano zaświadczenie stwierdzające spełnienie warunków niezbędnych do wypłaty diety; jeżeli nie było takich mężów zaufania wpisać „0”:
- 22.***) Adnotacja o wniesieniu uwag przez mężów zaufania z wymienieniem konkretnych zarzutów***); jeżeli nie ma, wpisać „brak zarzutów”:
- 23.***) Adnotacja o wniesieniu uwag przez członków obwodowej komisji wyborczej z wymienieniem konkretnych zarzutów***); jeżeli nie ma, wpisać „brak zarzutów”:
- 24.***) Inne uwagi; jeżeli nie ma, wpisać „brak uwag”:

Przy sporządzeniu protokołu obecni byli członkowie obwodowej komisji wyborczej:

1)		
	(nazwisko i imię — imiona, funkcja w Komisji)	(podpis)
2)		
3)		
4)		
5)		
6)		
7)		
8)		
9)		
10)		
11)		
12)		
13)		

*) Niepotrzebne skreślić lub pominąć.

**) Jeżeli treść dotycząca danego punktu protokołu nie mieści się na formularzu, należy dołączyć ją do protokołu, zaznaczając to w odpowiednim punkcie protokołu.

***) W razie zgłoszenia uwag przez mężów zaufania lub członków obwodowej komisji wyborczej należy dołączyć do protokołu stanowisko obwodowej komisji wyborczej wobec zarzutów.

REFERENDUM OGÓLNOKRAJOWE W SPRAWACH:

1) Czy

2) Czy

3) Czy

4) Czy

ZARZĄDZONE NA DZIEŃ 15 PAŹDZIERNIKA 2023 R.

Kod terytorialny gminy (dzielnicy w m.st. Warszawie)							Nr obwodu głosowania				
Siedziba Obwodowej Komisji Wyborczej (adres)											
Gmina/ Dzielnica				Powiat				Województwo			
Okręgowa Komisja Wyborcza w:											

PROTOKÓŁ GŁOSOWANIA W OBWODZIE

Głosowanie rozpoczęło się w dniu r. o godz. i trwało bez przerwy do godz.

I. ROZLICZENIE KART DO GŁOSOWANIA

1	Liczba kart do głosowania otrzymanych przez obwodową komisję wyborczą, ustalona po ich przeliczeniu przed rozpoczęciem głosowania, z uwzględnieniem ewentualnych kart otrzymanych z rezerwy					
2	Liczba osób uprawnionych do udziału w referendum (<i>umieszczonych w spisie, z uwzględnieniem dodatkowych formularzy</i>) w chwili zakończenia głosowania					
3	Liczba niewykorzystanych kart do głosowania					
4	Liczba osób uprawnionych do udziału w referendum, którym wydano karty do głosowania w lokalu komisji (<i>liczba podpisów w spisie oraz adnotacje o wydaniu karty bez potwierdzenia podpisem w spisie</i>)					

Uwaga! Suma liczb z pkt 3 i 4 powinna być równa liczbie z pkt 1, jeśli tak nie jest — przypuszczalną przyczynę należy opisać w punkcie 25.

5	Liczba osób uprawnionych do udziału w referendum, którym wysłano pakiety referendalne					
6	Liczba osób uprawnionych do udziału w referendum, którym wydano karty do głosowania w lokalu komisji oraz w głosowaniu korespondencyjnym (<i>łącznie</i>)					

Uwaga! Suma liczb z pkt 4 i 5 **musi być** równa liczbie z pkt 6.

II. GŁOSOWANIE PRZEZ PEŁNOMOCNIKA, GŁOSOWANIE NA PODSTAWIE ZAŚWIADCZENIA I GŁOSOWANIE KORESPONDENCYJNE

7	Liczba osób uprawnionych do udziału w referendum głosujących przez pełnomocnika (<i>liczba kart do głosowania wydanych na podstawie otrzymanych przez komisję aktów pełnomocnictwa</i>)					
8	Liczba osób uprawnionych do udziału w referendum głosujących na podstawie zaświadczenia o prawie do głosowania					

Uwaga! Suma liczb z pkt 7 i 8 **musi być** mniejsza lub równa liczbie z pkt 4.

9	Liczba otrzymanych kopert zwrotnych w głosowaniu korespondencyjnym					
9a	Liczba kopert zwrotnych w głosowaniu korespondencyjnym, w których nie było oświadczenia o osobistym i tajnym oddaniu głosu					
9b	Liczba kopert zwrotnych w głosowaniu korespondencyjnym, w których oświadczenie nie było podpisane przez osobę uprawnioną do udziału w referendum					
9c	Liczba kopert zwrotnych w głosowaniu korespondencyjnym, w których nie było koperty na kartę do głosowania					
9d	Liczba kopert zwrotnych w głosowaniu korespondencyjnym, w których znajdowała się niezaklejona koperta na kartę do głosowania					
9e	Liczba kopert na kartę do głosowania w głosowaniu korespondencyjnym wrzuconych do urny					

Uwaga! Liczba z pkt 9 nie może być większa od liczby z pkt 5. Suma liczb z pkt 9a–9e nie może być mniejsza od liczby z pkt 9.

III. USTALENIE WYNIKÓW GŁOSOWANIA

Komisja stwierdziła, że pieczęcie na urnie pozostały nienaruszone. Po wyjęciu kart z urny Komisja ustaliła na ich podstawie następujące wyniki głosowania:

10	Liczba kart wyjętych z urny					
10a	w tym liczba kart wyjętych z kopert na kartę do głosowania w głosowaniu korespondencyjnym					

Uwaga! Liczba z pkt 10 pomniejszona o liczbę z pkt 10a powinna być równa liczbie z pkt 4. Dodatkowo liczba z pkt 10a nie powinna być większa od liczby z pkt 9e; jeśli tak nie jest — przypuszczalną przyczynę należy opisać w pkt 26

11	Liczba kart nieważnych (<i>innych niż urzędowo ustalone lub nieopatrzonych pieczęcią obwodowej komisji wyborczej</i>)					
12	Liczba kart ważnych					

Uwaga! Suma liczb z pkt 11 i 12 **musi być** równa liczbie z pkt 10. Jeśli w pkt 11 liczba jest większa niż 0, przyczynę należy opisać w pkt 27.

III.A. Czy

13	Liczba głosów nieważnych (<i>z kart ważnych</i>)					
----	--	--	--	--	--	--

14	Liczba głosów ważnych (z kart ważnych)					
----	--	--	--	--	--	--

Uwaga! Suma liczb z pkt 13 i 14 **musi** być równa liczbie z pkt 12.

15a	Liczba głosów pozytywnych „Tak”					
15b	Liczba głosów negatywnych „Nie”					

Uwaga! Suma liczb z pkt 15a i 15b **musi** być równa liczbie z pkt 14.

III.B.

16	Liczba głosów nieważnych (z kart ważnych)					
17	Liczba głosów ważnych (z kart ważnych)					

Uwaga! Suma liczb z pkt 16 i 17 **musi** być równa liczbie z pkt 12.

18a	Liczba głosów pozytywnych „Tak”					
18b	Liczba głosów negatywnych „Nie”					

Uwaga! Suma liczb z pkt 18a i 18b **musi** być równa liczbie z pkt 17.

III.C. Czy

19	Liczba głosów nieważnych (z kart ważnych)					
20	Liczba głosów ważnych (z kart ważnych)					

Uwaga! Suma liczb z pkt 19 i 20 **musi** być równa liczbie z pkt 12.

21a	Liczba głosów pozytywnych „Tak”					
21b	Liczba głosów negatywnych „Nie”					

Uwaga! Suma liczb z pkt 21a i 21b **musi** być równa liczbie z pkt 20.

III.D.

22	Liczba głosów nieważnych (z kart ważnych)					
23	Liczba głosów ważnych (z kart ważnych)					

Uwaga! Suma liczb z pkt 22 i 23 **musi** być równa liczbie z pkt 12.

24a	Liczba głosów pozytywnych „Tak”					
24b	Liczba głosów negatywnych „Nie”					

Uwaga! Suma liczb z pkt 24a i 24b **musi** być równa liczbie z pkt 23.

IV. UWAGI I ADNOTACJE

25. ¹⁾ Uwagi o przypuszczalnej przyczynie różnicy pomiędzy sumą liczb z pkt 3 i 4 a liczbą z pkt 1; jeżeli różnica nie występuje, wpisać „brak uwag”:
.....
.....
.....
26. ¹⁾ Uwagi o przypuszczalnej przyczynie różnicy pomiędzy liczbą z pkt 10 pomniejszoną o liczbę z pkt 10a a liczbą z pkt 4, a także o przypuszczalnej przyczynie różnicy pomiędzy liczbą z pkt 10a a liczbą z pkt 9e; jeżeli różnice nie występują, wpisać „brak uwag”:
.....
.....
.....
27. ¹⁾ Uwagi o przypuszczalnej przyczynie wystąpienia kart nieważnych (pkt 11); jeżeli liczba w pkt 11 wynosi 0, wpisać „brak uwag”:
.....
.....
.....
28. ¹⁾ W trakcie głosowania wydano następujące zarządzenia; jeżeli nie wydano, wpisać „brak zarządzeń”:
.....
.....
.....
29. Liczba mężów zaufania obecnych w obwodzie; jeżeli nie było mężów zaufania wpisać „0”:
-
30. ¹⁾ Adnotacja o wniesieniu uwag przez mężów zaufania z wymienieniem konkretnych zarzutów ²⁾; jeżeli nie ma, wpisać „brak zarzutów” lub „brak mężów zaufania w obwodzie”:
.....
.....
.....
31. ¹⁾ Adnotacja o wniesieniu uwag przez członków Komisji z wymienieniem konkretnych zarzutów ²⁾; jeżeli nie ma, wpisać „brak zarzutów”:
.....
.....
.....

32. ¹⁾ Inne uwagi; jeżeli nie ma, wpisać „brak uwag”:

.....
.....
.....

Przy sporządzeniu protokołu obecni byli członkowie obwodowej komisji wyborczej:

1)
	(nazwisko i imię — imiona)	(funkcja w Komisji)	(podpis)
2)
3)
4)
5)
6)
7)
8)
9)

-
- 1) Jeżeli treść dotycząca danego punktu protokołu nie mieści się na formularzu, należy dołączyć ją do protokołu, zaznaczając to w odpowiednim punkcie protokołu.
 - 2) W razie zgłoszenia uwag przez mężów zaufania lub członków Komisji, stanowisko Komisji wobec zarzutów należy dołączyć do protokołu.

